

ਦਰਦ

ਪੰ

ਸਿੰਗਲ ਲਾਈਨ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૩૮૦૯ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ૬૨૬૭

વિષય ૭ : ૪

દરદી.

દરદી

મારું જીવન

તથા

મારું ચિન્તન

લેખક

ગોપાળશંકર વેણીશંકર ભયેચ.
રીઝર્ચ-ડે. કલેક્ટર અને દીવાન (જામનગર).

પ્રથમ આવૃત્તિ.

સંવત
૧૯૮૩.

સન
૧૯૨૭.

અમદાવાદ.

કી. રૂ. ૧-૪-૦.

મુદ્રણસ્થાન : જ્ઞાનમંદિર મુદ્રણાલય, રાયપુર-અમદાવાદ.

મુદ્રક : શંકરભાઈ અમૃતરાય જોષીયદ.

પ્રકાશક : ગોપાળશંકર વેણીશંકર ભચેચ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ

૧૩૮૦૧

આ પુસ્તકના સર્વે હક કર્તા અને પ્રકાશકને સ્વાધીન છે.

પુસ્તક મળવાનું }
ટેકાણું.

ગોપાળશંકર વેણીશંકર ભચેચ.

રાયપુર નાગર ભગતની પોળ,

અમદાવાદ.

દરદી-મારું જીવન.

પ્રસ્તાવના.

મારૂં જીવન લખવામાં હું મારા વ્યતીત થએલા કાળનું જીવન જોઈ જવા ચાહું છું. જીવનનો છેડો આવતો જણાતાં તે જોઈ જવા કેને મન ન થાય ? પણ આ મારૂં જોઈ જવું માત્ર મારા ગત જીવનનું સ્મરણ તાજું કરવા માટે નથી. તેમાંથી સાર લેવા માટે છે. ગતમાંથી લવિષ્ય જોવા માટે છે. અને અને તો તે સુધારવા માટે પણ છે. લવિષ્ય તે આ લવનું બાકી રહેલું લવિષ્ય નહીં, પણ આવતા લવનું.

૨. મારા જીવની લાંબી મુસાફરીમાં આ જીવન ફક્ત એક મુકામ છે, અને જેમ વર્તમાન તે ઘણે ભાગે ગત સંસ્કારોનું પરીણામ છે, તેમ લવિષ્ય તે ઘણે ભાગે વર્તમાન સંસ્કારોનું પરીણામ થશે. મારા જીવનમાં લવિષ્ય માટે કેવા સંસ્કારો પડ્યા અને તેમાં સુધારવા જેવાને સુધારવા હજી વખત છે ખરો ? સુધારવા કોઈ વખત થોડો નથી. કારણ થોડા અને ઘણા વખતનો આધાર મનની ઉચ્ચતા પર છે. ધર્મિષ્ઠ રાજા પરીક્ષિતના આતુર થએલા મનને પોતાના કલ્યાણ સાર માત્ર સાત દીવસ બસ હતા. અને રાની રાજા ખટવાંગને થોડી ક્ષણ જ બસ હતી.

૩. આથી જણાશે કે મારૂં જીવન લખવામાં મારી દૃષ્ટિ મારા પોતાના પ્રત્યે છે. જગત પ્રત્યે નથી. અને તેથી તે છપાવી જગતની સમક્ષ મુકતાં મને મનમાં ઘણો સંકોચ રહે છે. ખરૂં જોતાં મારા જીવનમાં એવું અસાધારણ કંઈ છે પણ નહીં કે જેથી તે જગ સમક્ષ મુકવાની કોટીમાં આવી શકે, તેમજ તે લખવામાં મારી દૃષ્ટિ મારા પ્રત્યે હોવાથી હું વખતે આત્મશ્લાધાના દોષમાં પણ આવી પડું.

૪. સાધારણ રીતે જીવન ચરિત્ર જીવનના અંત પછી અને બીજાને હાથે લખાય છે અને તે યથાર્થ છે. જીવનનો અંત આવ્યા

શિવાય તેની તુલના થવી મુશ્કેલ છે. “Praise the day when it is night.” રાત પડે ત્યારે દીવસને વખાણુ. ખમાખમા થઈ પસાર થએલી જીંદગી છેવટમાં રખડી ગઈ ક્યાં જોવામાં નથી આવતી ? પુત્ર પૌત્રાદિકના ધર સુતથી ઢોળે વળાઈ મેડેલ પ્રાણી મરણ પથારી ઉપર તનહા પડેલ ક્યાં જોવામાં નથી આવતો ? યાંત્રમાં પુછાએલો છેવટ ગાંડાની ધરખીતાલમાં પુરાઈ દીવસ પુરા કરતો ક્યાં જોવામાં નથી આવતો ? ખરેખર જીવનનો અંત આવ્યા શિવાય તેની એકંદર તુલના થવી મુશ્કેલ છે. વળી કહે છે કે મનુષ્યને પોતાનો વાંક અને વાંસો સૂઝતાં નથી. કાન તો પારકી માજ વીધે અને બેશક જીવન ખીજને હાથે લખાયા શિવાય તેની તુલના અદલ રીતે થવી પણ મુશ્કેલ છે.

૫. જો હકીકત આમ છે તો માંડ જીવન તેના અંત પહેલાં અને મારે હાથે લખવા હું સ્મૃતી ગ્રેરાઉં છું ? મેં ઉપર કહ્યું છે કે માંડ જીવન હું મારે માટે લખું છું, સૃષ્ટિ માટે નહિ. તેમાંથી જાતે સાર લેવા લખું છું, સૃષ્ટિને સાર આપવા નહિ. અને એમ છે તેથી જ તે તેના અંત પહેલાં અને જાતે લખવા કારણ મળે છે. માંડ જીવન મારે માટે લખવાંતો સમય આજ છે પછીનો નથી.

૬. સૃષ્ટિની દૃષ્ટિ કરતાં મારી દૃષ્ટિથી માંડ જીવન જોવામાં હું તેને ગૌરવ આપવા ચાહતો નથી. અગર તેની આ લવની સફળતામાં પરલવની સફળતા જોવા ચાહતો નથી. સંસારની રંગભૂમી પર આવેલા માણસના જીવનની કિંમત સંસાર આંકી લે છે. હું મારા અલ્પ ગજ પ્રમાણે તે ભૂમી પર આવી ગયો છું અને મારી કિંમત સંસારે આંકી લીધી છે અને મને તેથી સંતોષ છે. એટલું જ નહીં પણ તે અંકાએલી કિંમતથી મારે મારી આ લવની નિષ્ફળતા માનવા કારણ નથી. પરલવની સફળતા માટે આ લવની નિષ્ફળતા જોવી જોઈએ એમ કાંઈ નથી. એકી વખતે બન્ને સફળતા સાધ્ય છે. અને જો કે

મારામાં એ એકીકરણ સરજત નહોતું પણ માંદ જીવન તેના આંકુરો વિનાનું પણ નહોતું. એજ આંકુરોને લઈ મારા જીવનમાં બાણતી સાથે સતત એક બીજી અંતરધારા વણાં કરી છે અને તેને લઈ માંદ જીવન મારી દૃષ્ટિથી જોવા મને જણાયા થઈ છે.

૭. સંસારની દૃષ્ટિનું કેન્દ્ર સંસારની ઉન્નતિ પર છે અને તેના સાધનરૂપ તેના ગુણો છે. સંસાર પારતી દૃષ્ટિનું કેન્દ્ર સંસાર પારતી ઉન્નતિ પર છે અને તેના સાધનરૂપ તેના પણ ગુણો છે. એ ઉન્નતિ માં એક ક્ષણભંગુર છે બીજી વિરસ્થાયી છે. સંસારના ગુણો બહુધા સંસારીક ઉન્નતિની સફળતા ઉપર આધાર રાખે છે. જે ક્ષણે તે ડાહ્યું. સંસારપારના ગુણો વિષે તેમ નથી. એક ગુણમાં સત્યનો ભાસ છે, બીજામાં સત્ય છે. એકમાં ગુણનો આધાર તેના પરિણામ ઉપર છે બીજામાં પરીણામનો આધાર તેના ગુણ પર છે. મને ભાસ કરતાં વસ્તુ વધારે પ્રિય છે. સંસારથી પર રહી મારા જીવનનું વહન પર રાખવું મને લખીત નહોતું. સંસારમાં રહી પર ન જીવવું એટલું જ માંદ લખીત હતું. મારે સોનાના ડુંગરમાંથી સોનું ખણી લેવાનું નિર્માણ નહોતું. મારે તો સોનું રેતમાંથી ગાળી લેવાનું હતું. આથીજ મારી જોવાની દૃષ્ટિ પારમાર્થિક છતાં તેનું સાહિત્ય સંસારિક છે.

૮. સંસારીક સાહિત્યમાંથી પારમાર્થિક શું જોવાનું ? આ દેહના કર્મજન્ય ચારિત્રમાંથીજ આવતા દેહના સંસ્કારજન્ય બીજ વવાય છે. સંસાર એ ભવાટવીની કર્મભૂમિ છે અને એ કર્મ સાધારણ રીતે સંસારિક હોય છે. નોકરે એકનિષ્ઠાથી કરેલી નોકરીના સંસારિક કર્મ-માંથી એકનિષ્ઠાથી પારમાર્થિક સંસ્કારજન્ય બીજ તેને પ્રાપ્ત થાય છે. સ્વર્થના નિશાનાથી કરેલી નોકરીના સંસારિક કર્મમાંથી સ્વર્થ-મય બુદ્ધિથી પારમાર્થિક બીજ તેને પ્રાપ્ત થાય છે. જે ફેર છે તે ફેર નિશાનામાં રહ્યો છે. નિશાના વિનાના કર્મ સંસ્કાર વિનાના છે. નિશાના સાથેના કર્મ સંસ્કાર સાથેના છે. મારા આ જીવનના ગત

કાળના સંસારિક કર્મો ભવિષ્યના કેવા સંસ્કારના મૂલ્યક છે એ જોવું તેજ સંસારિકમાંથી પારમાર્થિક જોવાનું.

૯. આવી દૃષ્ટિથી જીવનનું અવલોકન જગ સમક્ષ મુકવાની શૈલી પ્રચારમાં નથી. કારણ એ દૃષ્ટિ જગતની નથી. જગતને એ જીવન વાંચવાથી શો લાભ ? લાભ વખતે એટલોજ કે જેમ જગતની દૃષ્ટિથી લખાએલાં અસાધારણ જીવનમાંથી અસાધારણ થવાની સ્કુ-રણા વાંચકને થઇ આવે તેમ આ જગ પારની દૃષ્ટિથી લખાએલા જીવનમાંથી વાંચકને તે દૃષ્ટિથી પોતાનું જીવન જોવાની અગર તેને અનુસરી પોતાનું જીવન કરવાની સ્કુરણા થઈ આવે અને તેમ થવાથી પોતાનું નિરંતરનું હિત તે સાધ્ય કરી શકે. એટલુંજ નહીં પણ અહિંઆના તથા ત્યાંના ઉભય હિત અર્થે કરવાના કર્મનું દ્વિધાપણું દૂર કરી એક સામાન્ય કર્મનો માર્ગ જન સમુદાય માટે યોજવા પણ કોઈ ભાગ્યશાળી થઇ શકે. આવી મનની ઉંડી ઉમેદથી સંકોચ રહેતા છતાં મેં માફ જીવન જગ સમક્ષ મુકવા પ્રયાસ કર્યો છે. મને આશા છે કે મહાન કવિ તુલસીદાસના શબ્દોમાં,

જડ ચૈતન ગુણ દોષ મય

જગત કિન્હ કરતાર

સંત હંસ ગુણ ગૃહર્થી પય

પરહરી વારિ વિકાર.

(કરતારે આ જગતમાં જડ અને ચૈતનને ગુણ અને દોષથી ભરેલાં ઉત્પન્ન કર્યાં છે. તેમાંથી જેમ હંસ પક્ષી પાણીને છોડી દઈ દુધ ને લઈ લે છે તેમ સંતજન દોષને છોડી દઈ ગુણને લઈ લે છે.)

મારા સુર વાંચક મારા લખાણમાંથી સાર લઇ અસારને છોડી દેશે.

૧૦. હું આ સ્થળે રાજેશ્રી રામમોહનરાય જસવંતરાય દેસાઈ પ્રત્યે તેમણે મારા જીવનનું મુળ ટુંક લખાણ વાંચી તેને કાંઈક વીસ્તીણ કરી જનસમુદાય પાસે મુકવા આપેલી સુચનાઓ બદલ, તથા રા. શંકરરાય અમૃતરાય સહીયદ પ્રત્યે, તેમણે પોતાના જાપ-ખાનામાં આ કામને પુર્ણ રીતે સુલક્ષ તથા સુસાહીત્ય વચ્ચે પસાર કર્યા બદલ મારો આભાર પ્રદર્શિત કરું છું.

લેખક.

અનુક્રમણિકા.

પેરા વિષય પાનું

૧. બાલ્યાવસ્થા.

૧ સંજોગ ...	૧
૨ જન્મભૂમિ-શાંતિ ...	૨
૩ નામ ...	૨
૪ સ્વપ્ન ...	૩
૫ ધર-ઉછેર ...	૩
૬ દાદી-તેના ગુણો ...	૩-૪
૭ પિતા-તેમના ગુણો ...	૪
૮ માતા-તેના ગુણો ...	૫
૯ બેન-તેના ગુણો ...	૫

શિક્ષણ-ધરમાંથી.

૧૦ દાદીના ગુણોમાંથી ...	૬
૧૧ પિતાના ગુણોમાંથી ...	૬
૧૨ માતા તથા બેનના ગુણોમાંથી ...	૭

શિક્ષણ-નિશાળમાંથી.

૧૪ ભાષા જ્ઞાન-હિન્દી ...	૮
૧૫ ગુજરાતી ...	૮
૧૬ ઇંગ્રેજી ...	૮

શિક્ષણ-સ્થળમાંથી.

૧૭ ધર્મિક તથા કર્મિક ...	૯
--------------------------	---

શિક્ષણ-શિક્ષકમાંથી.

૧૮ ગુણભરિતિ ...	૯
સર્વ સંજોગોનું પરીણામ.	
૧૯ ઉચ્ચ અભિલાષ	૧૦

૨. યુવાવસ્થા.

૨૦ ગૃહસ્થી તથા નોકરી	૧૧
૨૧ ગામ ...	૧૨
૨૨ ઓપીસ ...	૧૨
૨૩ ઉપદ્રવ ...	૧૨
૨૪ ધર ...	૧૩
૨૫ સહવાસ ...	૧૩
૨૬ સંસારનો કક્ષો ...	૧૪
૨૭ સ્થાનફેર ...	૧૪
૨૮ હૃદયબળ-કળીઓનું કુટુંબ ...	૧૫
૨૯ સંસારની બાળપોથી	૧૫
૩૦ આંતરીક જીવનની ચીનગારી.	૧૬
૩૧ સ્થાનફેર ...	૧૭

૩૨ પ્રવૃત્તિમાં નિવૃત્તિ ...	૧૭
૩૩ જીનું સ્થળ ...	૧૮
૩૪ નોકરીની જોખમી ...	૧૮
૩૫ નવું સ્થળ ...	૧૯
૩૬ હૃદયનું સત્યજ્ઞ ...	૨૦
૩૭ માતા તથા પિતાનું અવસાન...	૨૧
૩૮ હૃદયનું ધર્મજ્ઞ ...	૨૧
૩૯ પ્રભુનો હાથ ...	૨૨
૪૦ સ્થાનફેર ...	૨૩
૪૧ નવું કામ...	૨૩
૪૨ ઉંચ અભિલાષ-ફળ ...	૨૪
૪૩ અનુભવ ...	૨૫
૪૪ સત્યની પ્રિયતા ...	૨૬
૪૫ સ્થાનફેર...	૨૭
૪૬ વિચારની સ્વતંત્રતા ...	૨૭
૪૭ સત્યની દૃઢતા ...	૨૮
૪૮ સ્થાનફેર ...	૨૯
૪૯ શાખ ...	૨૯
૫૦ પુષ્પાર્ધ ...	૨૯
૫૧ ખાસ કામ...	૩૦
૫૨ કામનું સ્વરૂપ ...	૩૦
૫૩ સ્વાર્થનો ભોગ ...	૩૧
૫૪ સ્થાનફેર ...	૩૧
૫૫ ખાસ કામ પુરું ...	૩૨
૫૬ સત્યનો કસ ...	૩૨
૫૭ સત્યની નિડરતા ...	૩૩
૫૮ સત્યની કસોટી ...	૩૩

૫૯ વીશેષ કસોટી ...	૩૪
૬૦ આન્તર વહન ...	૩૬
૬૧ સ્થાન ફેર...	૩૬
૬૨ નિષ્પક્ષપાતપણું ...	૩૭
૬૩ સ્થાનફેર ...	૩૮
૬૪ ઉંચ અભિલાષ-પૂર્ણતા ...	૩૯
૬૫ સ્થાનફેર ...	૪૧
૬૬ સ્વમાન ...	૪૧
૬૭ સીધી લાઈન ...	૪૧
૬૮ સંસારની ઉંચ અભિ- લાષમાં નિસ્વાદપણું ...	૪૨
૬૯ જાત્રા ...	૪૩
૭૦ પ્રભુકૃપા ...	૪૪
૭૧ ગૃહસ્થી તથા નોકરી- પૂર્ણાહુતી ...	૪૫
૭૨ પેન્શન ...	૪૫

૩. વૃદ્ધાવસ્થા.

૭૩ ધર્મવિચાર-જાત્રા ...	૪૬
૭૪ નિવૃત્તિ ...	૪૮
૭૫ વૃદ્ધની શાળા ...	૪૮

૪. નિરીક્ષણ-દષ્ટિપરભવની

૭૬ ઉંચ અભિલાષના છો- ડનું નિરીક્ષણ ...	૪૯
૭૭ નોકરીમાં ઉંચ અભિ- લાષનું ફળ ...	૪૯
૭૮ ગૃહસ્થીમાં ઉંચ અભિ- લાષનું ફળ ...	૫૦

૭૯ સત્યની શોધ-ધર્મમાં ૫૧

૮૦ ઉંચ અભિલાષ સંસાર-

પારની ... ૫૨

૮૧ ગતમાંથી ભવિષ્ય ... ૫૨

૫. નિરીક્ષણ-દષ્ટિ આ- ભવની.

૮૨ નિરીક્ષણ ... ૫૨

૮૩ જીવન-બાહ્ય તથા

અંતર ... ૫૩

૮૪ બાળ અવસ્થા ... ૫૩

૮૫ સ્થિતિ ... ૫૪

૮૬ યુવાવસ્થા-સ્થિતિ બાહ્ય ૫૪

૮૭ સ્થિતિ આંતરીક-નોકરી ૫૫

૮૮ ગૃહસ્થી ... ૫૭

૮૯ મનની કસોટી ... ૫૮

૯૦ મનની સ્થિતિ ... ૫૮

૯૧ ગૃહસ્થીનું આદર્શ ... ૫૯

૯૨ ઉંચ અભિલાષની

સાહિત્ય ... ૫૯

૯૩ વૃદ્ધાવસ્થા ... ૬૦

૯૪ બાહ્ય જીવન-સમાપ્ત ૬૦

૯૫ આંતરીક જીવન-સુખ-

ની શોધ... ૬૦

૯૬ ધર્મમાં પ્રેરણા ... ૬૦

૬. જે દાંદળેનો સરવાળો.

૯૭ ઉંચ અભિલાષની નિ-

વૃત્તિ-ધર્મમાં ... ૬૧

૭. મારો ધર્મ.

૯૮ વીચારની શૈલી ... ૬૧

૯૯ ઈશ્વર પ્રત્યે ફરજ ... ૬૨

૧૦૦ ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ... ૬૨

૧૦૧ ઈશ્વર સાથેનો સંબંધ ૬૩

૧૦૨ ઈશ્વર ને તેની ઈચ્છા ૬૩

૧૦૩ કર્મ ને તેની ઈચ્છા ૬૩

૧૦૪ મોક્ષ-જ્ઞાન માર્ગ... ૬૩

૧૦૫ મોક્ષ-યોગ માર્ગ... ૬૪

૧૦૬ મોક્ષ-કર્મ માર્ગ ... ૬૪

૧૦૭ મોક્ષ-ભક્તિ માર્ગ... ૬૪

૧૦૮ શાસ્ત્ર અને સંસ્કાર ૬૫

૧૦૯ મારો ધર્મ ... ૬૫

૧૧૦ શરણાગત ધર્મ ... ૬૬

૧૧૧ તેનું વિવેચન ... ૬૬

૧૧૨ તેનું પરિણામ ... ૬૬

૧૧૩ તેનું કર્તવ્ય ... ૬૭

૧૧૪ તેનાં લક્ષણ ... ૬૭

૧૧૫ ભક્તનાં લક્ષણ ... ૬૭

૧૧૬ ભક્ત ... ૬૮

૧૧૭ શરણાગત ને ભક્ત ૬૮

૧૧૮ વીરહ ... ૬૯

૧૧૯ વીરહનું ફળ ... ૬૯

૧૨૦ કૃપાનું ફળ ... ૬૯

૧૨૧ ઉંચ અભિલાષની

નિવૃત્તિ ... ૬૯

૧૨૨ જીવનની પરમાર્થિક

સાફલ્યતા... ૭૦

૧૨૩ ધર્મનો સાર ... ૭૦

૮. ઋણ.

૧૨૪ ઋણ બંધન ... ૭૧

૧૨૫ દૈહિક અને માનસિક ૭૧

૧૨૬ ઋણ ફેડવું ... ૭૨

૧૨૭ પિત્રી ઋણ ... ૭૨

૧૨૮ દૈહિક ઋણ ... ૭૨

૧૨૯ " " ... ૭૩

૧૩૦ " " ... ૭૪

૧૩૧ માતસીક ઋણ ... ૭૧

૧૩૨ " " ... ૭૧

૧૩૩ ઋણ ફેડવાની યોજના ૭૬

૧૩૪ " " " ૭૬

૧૩૫ ઋણ બાવિષ્યનું ... ૭૬

૧૩૬ ઋણ મુક્તિ ... ૭૭

૧૩૭ લેણ ... ૭૭

૯. સમાપ્તિ.

૧૩૮ સમાપ્તિ... ... ૭૭

શુદ્ધિપત્ર.

પાનું લીટી અશુદ્ધ શુદ્ધ

૨૦ ૧૫ હ્રદયનું હ્રદયનું

૨૨ ૨૧ અદૃશ્ય અદૃશ્ય

૨૩ ૧૮ કમીસ્તર કમીસ્તર

૨૬ ૧૬ અસત્ય અસત્ય

૨૮ ૯ રેયતમાં રેયતમાં

૨૫ ૬ ઠંકાણે ઠંકાણે

૩૭ ૧૨ ચાર ચાર

૪૩ ૧૮ શ્રીનાથદ્વારા શ્રીનાથદ્વારા

૫૬ ૩ કીર્તિ કીર્તિ

૬૨ ૧૭ ચમ ચમ

गोपालशंकर, वैष्णोशंकर, भवेच

चि. दिलहरशंकर.

મારું જીવન.

૧. બાલ્યાવસ્થા

જે દષ્ટિથી હું મારા વ્યતિત થએલા કાળનું જીવન જોવા
આહું છું તે દષ્ટિથી મારી બાળ અગર કુમાર અવસ્થામાં મારે શું
જોવાનું છે ? બરોબર સમજ આવ્યા પહેલાંની
સંજોગ. અવસ્થા પુરુષાર્થને માટે નકામી છે. અને પુરુ-
ષાર્થ વિના પ્રારબ્ધ નથી, અને પ્રારબ્ધ વિના
ભવિષ્ય નથી. સમજ સાથેનું કર્મ એજ પુરુષાર્થ. અણુસમજની
અવસ્થામાં ભમરીને મારી નાખ્યા બદલ માન્ડવ્ય રૂષીને શ્રીની વેડવી
પડેલી તે ગેરઠન્સાફ સાફ રૂષીએ યમરાજને શાપ આપેલો. જે કે
અણુસમજની અવસ્થા જ્ઞાત કર્મ રૂપ નથી પણ તેના સાધન રૂપ છે
અને તે સાધન પૂર્વજન્મના સંસ્કારથી પ્રાપ્ત થાય છે. ત્યારે મારી
બાળ અગર કુમાર અવસ્થામાં કાંઈ સાધનરૂપ સંયોગો પ્રાપ્ત થયા
હતા કે કેમ અને થયા હતા તો તે શાના સૂચક હતા ?

૨. મારો જન્મ કાશીમાં સંવત ૧૯૧૨ ના ભાદરવા વદ ૬ (એટલે સને ૧૮૫૬ સપ્ટેમ્બર ૧૬) ના રોજ થયો હતો. કાશી એ સમ્પુરીમાંની એક પુરી છે. કાશીવિશ્વનાથ એ જન્મભૂમી. આર જ્યોતિર્લિંગમાંનું એક જ્યોતિર્લિંગ છે. ગંગા એ પવિત્ર નદીઓમાંની એક મુખ્ય નદી છે. કાશી એ મારા કુટુંબનું મારા જન્મ વખતે નિવાસ સ્થાન હતું. અમારું મૂળ ગામ વડનગર હતું અને બ્રાહ્મણ વર્ણમાં અમારી નાગરની જ્ઞાતિ, એ ગામના નામ ઉપરથી, વડનગરા નાગર તરીકે ઓળખાય છે. વડનગરથી અમારા કેટલાક જ્ઞાતિ જ્ઞાતિ. ભાઈઓ ડુંગરપુર જઈ રહેલા અને પછીથી તેમને ડુંગરપુર પણ છોડવાનો વખત આવ્યો અને તેઓ તે છોડી કપડવંજ થઈ અમદાવાદ આવી વસ્યા. તે વખતે જૂજ કુટુંબ જત્રાને અર્થે કાશી જઈ ત્યાં રહી ગયાં અને તે પૈકીનું મારું કુટુંબ એક હતું.

૩. મારે ફોઈ નહોતી. મારું નામ ગોપાળશંકર મારી નાની (એટલે માની મા) એ પાડ્યું હતું અને મારું ધરનું નામ લાલજી હતું. જેમ દેહની આકૃતિ એ સંસ્કારનું પ્રતિ- નામ. બિમ્બ છે તેમ નામ એ ગુણનું પ્રતિબિમ્બ હોવું જોઈએ. પણ કદ ફોઈ ગુણને ઓળખી નામ પાડી શકે ? અને ગુણદોષ જાણી નામ પાડે તો કદ ફોઈને નામ પડામણ મળે ? મારી નાનીને નામ પાડ્યાનું કાંઈ લેવાનું નહોતું અને મારા નામની તેમને થએલી પ્રેરણા ખોટી નહોતી. મારા ધરમાં શિવ-વિજયનો ભેદ નહોતો અને મારું નામ પણ તેજ દર્શાવતું હતું.

૪. ખેચાર ધર વચ્ચે હું એકજ પુત્ર હતો. મારા ધરમાં પુત્ર ન ઉછરતાં વસ્તી પુત્રીની હતી. મારા જન્મ પહેલાં મારા પિતાને

સ્વપ્ન.

એક સ્વપ્ન થયું હતું અને તેમાં તેમના ઇષ્ટ શ્રી મહાદેવે તેમને એક આણુ આપ્યું હતું. આથી હું શ્રી મહાદેવનો આપેલો છું એમ તેઓ માનતા. મારા પિતા આરૂઢ શિવભક્ત હતા અને તેમને પોતાના ઇષ્ટના એકથી વધારે પરચા મળ્યા હતા. તેઓ કહેતા કે એક મુસાફરીમાં સંકટના સમયે વળાવાનું રૂપ લઈ તેમને હુંટારાના લયમાંથી તેમના ઇષ્ટે મુક્ત કર્યા હતા.

ધર.

૫. મારા જન્મની વખતે મારા ઘરની સ્થિતિ પૈસે સાધારણ, પણ એક લાજ આપરવાળા કુટુંબની હતી. હું મોંઘો હતો અને લાડમાં ઉછર્યો હતો. ઉછેરમાં કોઈ રીતનો સંકોચ મારા મનપર આવ્યો નહોતો. મારે આંધો નાણુક હતો પણ નિરોગી હતો. સવળે હાથે આપેલી ચીજની સંભાળ ઈશ્વર પોતેજ લે છે અને હું સાધારણ સરળતાથી ઉછરી આવ્યો હતો. દાસ દાસીના સુખની ઉછેર મારી નહોતી. પણ તે વહાલાના વહાલની હતી. રાતે દાસીને ઘોડીઉં સોંપી સુઈ રહેનાર માની નહોતી પણ ભીનું સૂકું કરી સુવાડનાર માની હતી. પોતે જાતે પથ્થ-પાળી દવા પીવડાવનાર માની હતી. જે જેવા બેશીએ તો આ કાળમાં કેટલી મા, મા તરીકે પોતાના બાળક ઉપરનો હક ધરાવી શકે છે? હક ગર્ભ ધારણ કરવામાં અગર જન્મ આપવામાં નથી, જેટલો ઉછેરવામાં છે. સાઈ છે કે બાળકને પોતાની ઉછેરનું લાન લાગ્યેજ હોય છે અને હકનો સવાલ ઉભો થતો નથી.

ઉછેર.

૬. માઈ કુટુંબ એક નાનું કુટુંબ હતું. મારા શિવાય ઘરમાં મારી દાદી તથા માતપિતા તથા મારી બે મોટી બહેનો એટલાં હતાં. મારા પિતા (વેણીશંકર) ને તદ્દન બાળક મુકી મારી દાદી (જીવકોર) ની સોળ વર્ષની

દાદી.

ઉમરે મારા દાદા (માનસંકર) કાશીમાં ગુજરી ગયા હતા. અને મારા પિતા ઉમ્મર લાયક થતાં સુધી મારી દાદીને એક મુશ્કેલીનો વખત કાઢવો પડ્યો હતો. મુશ્કેલી મનુષ્યને ઘટ કરે છે અગર વિધારી નાંખે છે. મારી દાદીને મુશ્કેલીએ ઘટ કરી હતી. કુદરતથી તે અક્કલવાન, હીમતવાન અને ડાહી સ્ત્રી હતી. મુશ્કેલીથી તેની બાહ્ય અને આંતરિક આંખો ઉઘડી ગઈ હતી. દુનિયા તેણે જોઈ લીધી હતી. અને મનમાં તેણે પ્રભુનો આશરો લઈ લીધો હતો. જમાનાને અનુસરી તે વાંચતાં, લખતાં,

તેના શુભો.

હિસાબ કિતાબ જાણતી હતી અને ઘરવૈદ્ય તથા સાધારણ જ્યોતિષ પણ તેની જાણ બહાર નહોતું.

મારા આખા કુટુંબમાંથી જે કોઈની છાપ મારા કુમળા મન પર વિશેષ પડી હોય તો તે મારી દાદીની હતી. એના વહાલનો ઉભરો, એના ભજન કીર્તનની છોળો, એની આંખની મીઠાશ એનું હસતું મુખ, ચતુરાઈનું વચન અને તેની શિખામણની ગંભીરતા મારા કક્ષેજમાંથી હજી ખસ્યાં નથી. એના લાડે જે મને લાડવાયો કરી દીધો નહોતો તો એ એની રહેણી કેહેણીનું પરીણામ હતું. લાડે મારા મનને ફેરું રાખી વિકાસ પામવા પુરતો માર્ગ આપ્યો હતો પણ વિકાસ પામતાં તેને વકરી જવા દીધું નહોતું.

૭. મારા પિતાનો ધંધો શરાણી હતો. અને ધનાઢ્ય જમીનદાર મુનશી વેણીલાલ (જેઓ હાલના ગત રાજ બહાદૂર મુનશી માધોલાલના પિતા હતા તેમ) ને ત્યાં તેઓ પિતા.

પોતાનો કાંઈક સમય મુનીમગીરીમાં પણ કાઢતા.

મારા પિતાનું લક્ષ્ય પૈસા કરતાં ઈજ્જત તરફ

વિશેષ હતું અને પોતાની ઈજ્જત તેમણે સ્થાપી હતી. પ્રમાણીક-પણામાં તેમની છાપ હતી. અને ખુશામત

લેમના શુભો.

તેમને પ્રિય નહોતી. તેમનું જીવન સાદું, સરળ, ગંભીર, અને ધર્મિષ્ટ હતું. તેમનું બોલવું કામ-

સર હતું અને મને નથી લાગતું કે કામ શિવાય તે મારી સાથે જોડ્યા હોય. તેમનો ગુણ તેમના કૃત્યમાં હતો અને મારાપર તેની અસર ઉંડી થઈ હતી.

૮. મારા ઘરમાં સ્ત્રીવર્ગમાં કોઈ અભણ નહોતું. અને સુદામા આખ્યાન, ધ્રુવાખ્યાન, નળાખ્યાન, પુલ્હસીકૃત રામાયણ વિગેરે કાવ્યો-
માંથી વારે ઘડીએ તેઓ દાખલો આપતાં.
માતા. તે વખતમાં છાપેલાં પુસ્તકો થોડાં મળવાથી
મહેનત લઈ ઘણાં પુસ્તકો તેઓ હાથે લખી
લેતાં અગર લખાવતાં. મારી માતા (જમનાકોર) એક ચતુર, થોડા
જોડું, અને નિશ્ચયવાળું જૈન હતું. છોકરાં, ધરકામ, વ્યવહાર, વિગેરે-
ની સાથે તે પોતાનો નિત્ય નિયમ તથા ધાર્મિક
તેના ગુણો. પુસ્તકોનું અવલોકન ચુકતી નહીં. પિતાની
માફક મને તેની માયા કમી હતી. જુના
વખતનાં નીતિરીતી અને કુશળતાવાળાં જૈરાંમાં મારી માતાની
ગણના હતી.

૯. મારી બે મોટી બહેનો પૈકી સર્વથી મોટી બહેન (ગોવિંદકોર)
ના સહવાસમાં હું વધારે આવ્યો હતો. તે સ્વભાવે તથા બુદ્ધિમાં
તેજ હતી. જ્યાં બેસતી ત્યાં દોરતી, દોરવાતી
બેન. નહીં. જે કાર્ય હાથમાં લેતી તેમાં અગાડી
આવતી. શું રસોઈ કે ધરકામ, શું શીવડું
ગુંથડું, વાંચડું લખડું કે હીસાબ, શું સાધારણ રમત ગમત કે
અસાધારણ વિષયનો વિચાર, દરેકમાં એની બુદ્ધિની ચમક જણાઈ
આવતી. વિધવા થયા પછી તેણે પોતાનો લાંબો
તેના ગુણો. કાળ પ્રભુસેવામાં અર્પિ દીધો હતો. અને તેના
પશ્ચાત્ લાગમાં સંસારી કરતાં તે ભગવતિ
તરીકે વધારે જાણખાતી.

શિક્ષણ-ધરમાંથી.

૧૦. ધરના આ બધા સમુદાયમાં મારી બાળ્યાવસ્થા પસાર થઈ હતી. ધર શિક્ષણ મને લાલકારી હતું અને દાદીના ગુણોમાંથી ધરના દરેક જણના પ્રાધાન્ય ગુણમાંથી મને લાલ થયો હતો. જે હું વિચાર કરું તો મારી દાદીમાં ઈશ્વરલક્ષિત રચીપચી રહી હતી. છતાં તેનું ધર પ્રત્યે વહાલ બેહદ હતું. મને સાંભરે છે કે કાશીની ગરમીના વખતમાં રાતે અગા-શીમાં મને નિદ્રા ન આવતાં તે મને પંખો નાંખતી અને લજ્જન ગાઈ સુવાડી દેતી. આમ સૃષ્ટિના સંગમાં છતાં તે નિઃસંગ હતી. જે મને એક ઘડી પણ પોતાની આંખથી છોટો ન કરે તે મને છેવટ પોતાના કાશીવાસ માટે છોટો કરવામાં ડગી નહીં. મારા કુટુંબનું કાશીથી અમદાવાદ આવવું થયું તે વખત પોતાની અવસ્થા હોવાથી તેણે કુટુંબથી વિખુટા પડી કાશી રહેવું પસંદ કર્યું પણ અમારા બધાની સાથે અમદાવાદ ન આવી. એની દષ્ટિ સૃષ્ટિમાં છતાં સૃષ્ટિપારની હતી. મારામાં શુદ્ધ વહાલ અને ઈશ્વરલક્ષિતના અંકુરો રોપાયા હોય તો તે મારી દાદીના વહાલ અને લક્ષિતને આભારી હતા.

૧૧. મારા પિતાથી મને તેમની પ્રમાણીકતા તથા સ્વતંત્રતા મળ્યાં હતાં. હક શિવાય કોડી હરામ. લાખ ખોવા પણ શાખ ન ખોવી. બીક જુદાની, ટેક સાચાની, ખુશામત પિતાના ગુણોમાંથી પ્રભુની, આવા ગુણોનાં બીજ મારા મનમાં ઉંડાં ચુબ્યાં હતાં. જે મારી દાદીએ પોતાની નિઃસંગ બુદ્ધિ મારાથી છુટા પડવામાં બતાવી હતી તો મારા પિતાએ પુત્ર પ્રત્યેનો પિતૃલાવ મારે માટે પોતાના સુખનો ભોગ આપી બતાવ્યો હતો. પોતાનો જામેલો રોજગાર અને તેમાં ઉન્નતિ થવાનો પકવ કાળ, બંધાએલી ઈજ્જત અને તેનો માન મરતબો, કાળે કરી કસાએલો સારા માણસનો સ્નેહ અને તેની હુંફ એ બધું, અને કાશીજેવું પવિત્ર

સ્થળ, માત્ર મારે સારૂ મારા પિતાએ છોડી મને અમદાવાદમાં લાવી ઘર વસાવી આપ્યું તથા મારૂ લણતર પૂર્ણ કર્યું. સગાં અમદાવાદમાં હોવાથી ઘર બદલવા જરૂર હતી ખરી, પણ તે બદલવાનું કામ મારા પિતાએ મારાપર રાખ્યું હત, તો ચાલી શકત અને તેમને પોતાના સુખનો ભોગ આપવો ન પડત. પણ ન્યારે એમ કહેવામાં આવ્યું કે અમદાવાદમાં રહેવા સારૂ મને કેળવણી અમદાવાદમાં આપવી ઠીક, ત્યારે તેમણે પોતાના મનથી નિશ્ચય કરી લીધો કે, ભલે હું અમદાવાદમાં બીન રોજગારી બેઠો રહું પણ પુત્રને જોઈએ તેવા શિક્ષણનો લાભ આપું. કેટલા પિતા પુત્રને માટે પોતાનું સુખ તજે છે ? પરોક્ષ રીતે બદોબસ્ત કરી આપે છે પણ આત્મભોગ આપનાર પિતા તો વિરલા. શ્રવણની પિતૃભક્તિ, અગર દમયંતિની પતિભક્તિ, કાંઈ બધામાં હોય છે ?

૧૨ મારી માતા તથા બેન તરફથી પણ મને લાભજ થયો હતો. પરંતુ જેમ મારી દાદીનું નિઃસંગપણું અગર મારા પિતાનો આત્મભોગ મારામાં આવી શક્યાં નહીં તેમ મારી માનો નિશ્ચય અગર બેનની મગજની ઝળકી પણ મારામાં માતા તથા બેનના તેટલે અંશે આવી શક્યાં નહીં. એક જમીન ગુણેમાંથી બધી વસ્તુને સરખી માફક નથી હોતી. તેમ મારા સંસ્કાર આ બધા ગુણોને એક સરખી રીતે માફક નહોતા. મારે કહેવું જોઈએ કે જે છોડ લાગી શકવા જેવો હતો તેજ મારામાં લાગ્યો હતો.

શિક્ષણ નિશાળમાંથી.

૧૩. આવા ઘર શિક્ષણની સાથે નિશાળનું શિક્ષણ મને કેવું હતું તથા બન્ને શિક્ષણનાં પડેલાં બીજ લાગવામાં સ્થળનું વાતાવરણ કેવી અસરવાળું હતું તે હવે જોઈએ.

૧૪. મોંઘાપાડનો દિકરો હોવાથી મને ગામડી નિશાળે મુક્યો નહોતો. મારા પ્રાથમિક શિક્ષણની ગોઠવણ ઘર આગળ કરી હતી. અને મારા પિતાની તે ઉપર સંપૂર્ણ દેખરેખ લાપાશાન હતી. મને નથી લાગતું કે કોઈ રાત એવી ગઈ -હિન્દી- હોય કે જે રાતે મારા પિતાએ આંક, પલાખાં, કે હિસાબ પૂછ્યા શિવાય મને સુવા દીધો હોય. જેવી માતાની ફરજ બાળકની ઉછેરમાં છે તેવી પિતાની તેના વિદ્યાભ્યાસમાં છે. નિશાળે અગર મહેતાજીને સોંપી બેશી રહેવામાં તે ફરજ નથી. મને ઉર્દુ અભ્યાસ શરૂ કરાવ્યો હતો અને જોકે ઘરમાં નાગર કુટુંબોના રિવાજ પ્રમાણે ગુજરાતિ બોલવાનો રિવાજ હતો પણ દેશની બોલી ખડી હોવાથી મને ગુજરાતિની સાથે હિન્દીનો પણ મહાવરો સ્વાભાવિક થયો હતો.

૧૫. આ સમયમાં મારા કુટુંબનું કેટલાક વખત સુધી અમદાવાદ જઈ રહેવું થયું હતું અને તેથી મારે ગુજરાતી કાશીનો ઉર્દુનો અભ્યાસ છુટી ગુજરાતમાં ગુજરાતીનો અભ્યાસ થયો હતો.

૧૬. ગુજરાતી અભ્યાસ પુરો થયે ઇંગ્લેન્ડ અભ્યાસની શરૂઆતમાં ફરી અમારું કાશી જવું થયું અને તે વખતે મારું શિક્ષણ કાશીની પ્રખ્યાત કવીન્સ સ્કૂલમાં જોડાયું. એ ઇંગ્લેન્ડ. સ્કૂલની રચના સાધારણ નહતી. કોલેજ તથા સંસ્કૃત પાઠશાળા સાથેનું તેનું લવ્ય મકાન, તેને ફરતી વિશાળ ખુલ્લી જમીન, તેનો મોટો બાગ, ડુલો તથા ફળોથી લચી પડતાં વૃક્ષો, રંગબેરંગી માછલાં વિગેરે જળચરથી ભરપૂર એવા હોળ, રમવાની વિશાળ જગ્યાઓ, સંગ્રહસ્થાન, વાંચનાલયો, ભીતો ઉપર કોતરેલા સુબોધક શ્લોકો જેમકે “ કરત કરત અભ્યાસકં જડ મતિ હોત સુખન, રસરી આવત જત તેં શીલપર હોત નિશાન.”

આ બધી ચીજો મન ઉપર ગંભીર અસર કર્યા વિના રહેતી નહોતી. શ્રેષ્ઠ મકાન, અને શ્રેષ્ઠ શિક્ષકો, મીસ્તર ત્રિવિધ જેવા અધ્યક્ષ અને શ્રીયુત મથુરાપ્રસાદ મિશ્ર જેવા મુખ્ય શિક્ષક. બન્ને વિદ્યાના લંડાર છતાં સાદાઈના નમુના. શિક્ષણ પણ શ્રેષ્ઠ હતું. ઇંગ્રેજ ચોથા ધોરણમાં હિન્દીમાં તુલસીકૃત રામાયણ અને સંસ્કૃતમાં લઘુકૌમુદી એ એછો ક્રમ નહતો. શાળા શહેરની બહાર દૂર હતી. અને ત્યાં જવા આવવાની કસરત શરીરને ફાયદાકારક હતી.

શિક્ષણ-સ્થળમાંથી.

૧૭. એક બાળુ કવીન્સ સ્કૂલ અને બીજી બાળુ કાશી શહેર, સહવારનું ગંગાસ્નાન, દેવદર્શન, અખાડાની અંગ કસરત, સાંજે ગંગા તટ ઉપર સન્યાસીઓની જ્ઞાનચર્ચા અને ધર્મિષ્ઠ તથા કર્મિષ્ઠ. લોકોનું હોડીમાં બેસી ગંગાપાર જવાનું. વાર તહેવારોની ધામધૂમ, જેમકે રામલીલા, યુદ્ધવા મંગળ, રૂતને અનુસરી બાગ બગીચાની સહેલો, તથા પ્રાસંગીક નાચ રંગો, એ બધાં આલોક તથા પરલોકનાં સાધનોવાળું કાશીનું વાતાવરણ હતું અને તે મનને ધર્મિષ્ઠ તથા કર્મિષ્ઠ બનાવનારું હતું.

શિક્ષણ-શિક્ષકમાંથી.

૧૮. પણ મારી બાળ અવસ્થા એક સરખા વાતાવરણમાં પસાર થવી સરજીત નહોતી. ફરી ક્ષેત્ર કાશીને બદલે શહેર અમદાવાદમાં મારો વાસ થયો. અને હવે તે કાયમને માટે હશે. વિશાળ અને લવ્ય કવીન્સ સ્કૂલને બદલે એક સામાન્ય હાઈસ્કૂલમાં મારો અભ્યાસ જોડાયો. કાંઈક વખત ત્યાં કાઢ્યા પછી હું મીશન સ્કૂલમાં છેવટના વખતમાં ગયો અને ત્યાં પ્રખ્યાત મી. મેકમોરડીના શિક્ષણનો મને લાભ મળ્યો હતો. તે વખતમાં અમદાવાદમાં કોલેજ નહતી. અને

મુંબાઇનું પાણી ઠીક ન ગણાતું તેથી મારા પિતાએ મને મુંબાઈ કોલેજના અભ્યાસ સારૂ મોકલ્યો નહતો. અને કાંઈક અંશે જો મારામાં વિદ્યાવિલાસનો પાયો નંખાયો હતો અને જેને લઈ હું જીંદગી પર્યંત વિદ્યાર્થી રહ્યો છું, તો એ મી. મેકમોરડીને લઈને હતો. એ પુરૂષ પોતાના વિદ્યાર્થી માટે મગરૂબી ધરાવતો. તેની ખાસ નજર હેંડળના કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ કોલેજમાં જઈ નહીં શકે એમ જ્યારે તેણે જાણ્યું, ત્યારે તેણે પોતેજ એ અભ્યાસની જગતી તેમને આપી હતી. અને એ લાલ લેવામાં હું એક હતો. મને સાંભરે છે કે ઇંગ્રેજ કવિતામાંથી બહુ લીટી ઉપર બહુ દીવસ સુધી કલાક કલાક તે બોલતો હતો અને તેના અર્થનું સ્વરૂપ જુદી જુદી દૃષ્ટિથી સમજાવતો હતો. આવી જ રીતે ઇતિહાસ, શીલોસોફી, લોજીક, પોલીટીકલ ઇકોનોમી, વિગેરે વિષયોના તત્વો ઉપર તે વિવેચન કરતો અને એક દિવસ એક સાધારણ એલજીબ્રાના દાખલાને કરી બતાવતાં તે કેટલી જુદી જુદી રીતે થઈ શકે છે તે સમજાવી સંતોષ ન પામતાં ગણીતની જુદી જુદી શાખાઓ વચ્ચે એકત્રતા ક્યાં રહી છે તે તેણે બતાવ્યું હતું. જેમ તેનું શિક્ષણ, તેમ તેની રહેણી-કહેણી. અમને જો નિર-ભિમાનીપણામાં રૂચી થઈ હતી અને આડંબર કરતાં સાદાર્થ તરફ જો અમારૂં વલણ થયું હતું તો એ, મી. મેકમોરડીના વર્તનને લઈને હતું. મારો વિદ્યાભ્યાસનો ક્રમ આવી રીતે પુરો થયો હતો.

સર્વ સંજોગોનું પરીણામ.

૧૯. ઘર શિક્ષણમાં પડેલા મારા મનમાં ધાર્મિક તથા નૈતિક અંકુરો વિદ્યાના જળથી સીંચાઈ ઉચ્ચ અભિલાષ રૂપી છોડમાં ઉગી નીકળ્યા હતા. સ્થાન બદલાવાથી જો કે આખો ઉચ્ચ અભિલાષ. હવા બદલાઈ હતી પણ લાગી ગયેલા છોડને અસર થવા પામી નહોતી. મારો જાહેર વિદ્યા-ભ્યાસ છૂટ્યો પણ મને લાગેલી વિદ્યાની આસક્તિ છૂટી નહતી. અને

એને લઘુ મારા અંકુરિત છોડને વિદ્યાર્થી જળસિંચનમાં ન્યૂનતા આવી નહોતી. બાળકપણમાં જે ભરથરીને મને સાંભળવો ગમતો તે ભરથરીમાં એવું શું હતું કે જેને લઘુ તેનું અમર નામ થઈ ગયું તે સમજી તેના વિષે મને પૂજ્યભાવ ઉત્પન્ન થતો. મને જોનસન કરતાં એડીસન વાંચવો ગમતો પણ તેથી જોનસનની મહત્વતા ક્યાં રહી હતી તે સમજવા મન મોરાતું નહીં. મને મીલ્ટનના મહત્ દર્શનથી કાઉપર ઉપરથી માફ મન ઉડી ન જતું. ગુણુ તરફ માફ મન આકર્ષાતું અને ગુણુની ઉચ્ચતા મને તેના દેખાવમાં નહીં પણ તેના સત્વમાં દેખાતી. મારો જીંદગીનો પહેલો આશ્રમ આ સ્થિતિમાં સમાપ્ત થયો હતો કે જે સ્થિતિ મારા સંસ્કારના સાધનરૂપ સંયોગોનું પરીણામ હતી.

૨. યુવાવસ્થા.

૨૦. અવસ્થા બાળથી યુવા થઈ. આશ્રમ વિદ્યાર્થીથી ગૃહસ્થીનો થયો. મારો વિવાહ તદ્દન ઘોડીઆમાં ગૃહસ્થી તથા નોકરી. થયો હતો અને મારી કીશોર વય થતાં તે કન્યા ગુજરી જવાથી માફ લગ્ન બીજી કન્યા સાથે થયું હતું. માફ શ્વસુરપક્ષ સમોવડીઉં તથા વહાલસાયું હતું અને જો કે મારી સાસુને હું એકજ જમાઈ નહોતો પણ હું બીજા કરતાં બાળક હોવાથી જેમ ઘરમાં તેમ સાસરે પણ લાડવાયો હતો. મારે ગૃહસ્થી તથા નોકરીનો કાળ એકજ જેવો હતો. કાંઈક વખત અમદાવાદ કલેક્ટર ઓફીસમાં ઉમેદવારી કર્યા પછી મારી નોકરીની શરૂઆત ખારેઘોડે નીમક ખાતામાં કલાર્ક તરીકે થઈ હતી. હવે નોકરી તથા ગૃહસ્થીના ટાઢ-તડકાથી મારા ઉચ્ચ અભિલાષના છોડને શી અસર થઈ તે જોઈએ.

૨૧. ખારાધોડાનો વાસ એ કુઆમ વાસ હતો. રણુને કાંઠે આવેલું એ મીઠાના પાકનું એક સ્થળ હતું.

ગામ. ગામમાં મુખ્ય વસ્તી અગરીઆની હતી. અને મીઠખાતાના નોકરો પણ ત્યાં રહેતા. ઝોડને

હાથે માટીની ઉભી કરેલી ભત્તિનાં મકાન રહેવા સાડ, જુના ગામમાં એક જુનો મોદી બજાર સાડ, અને લાગોળે ખાડા ખોદી બનાવેલા તળાવના વરીડા પાણી સાડ, એ વસ્તીની સાહીત્ય હતી. પાણી ખર-મુરૂં લાગતું. તેના ઉપર તેલની છારી વળતી તથા માટલાં ઉપર ખાર લાગતો. ગરમીમાં ગરમી અસહ્ય લાગતી અને પવન ટુંકાયા કરતો. ધરનાં ખારણાં ઉધાડી બહાર જોવા કરતાં બંધ ખારણે ધરમાં બેસવું વધારે ઠીક લાગતું.

૨૨. ગામથી આશરે બે માઇલ દૂર મારી મેઈન સૉલ્ટરટોર ઓશીસ હતી. ઓશીસમાં પાંચ સાત માણસમાં

ઓશીસ. વધારે મહેનતનું કામ મને આપવામાં આવ્યું હતું. શું તાપથી કે શું કામની મહેનતથી, કામ

કરતાં પરસેવો ઉતરી જતો. ઓશીસમાં કામ પણ એકંદર વધારે હોવાથી ઓશીસ રાત પડે બંધ થતી. અને રાતે ખેતરો ઓળંગી શીયાળના સાદ સાંભળતાં સાંભળતાં ધરભેગા થવાતું. મારી ઉમ્મર માત્ર ૧૯ વર્ષની હતી. અને મારા પિતા મારી સાથે આવ્યા હતા. આ બધી મુશ્કેલી જોઈ તેમણે મને રાજીનામું આપવા સલાહ આપી પણ મને નોકરીમાં કાયમ રહેવું ઠીક લાગ્યું અને મારા પિતા મને મુકી ઘર તરફ ગયા.

૨૩. જાણે સ્થળની અને નોકરીની મુશ્કેલી બસ નહોતી તેથી સખ્ત કોલેરાનો રોગ ત્યાં ફાટી નીકળ્યો.

ઉપદ્રવ. અને તેના સપાટામાં અમારી ઓશીસનો એક જીવાન કલાર્ક તથા પડોશમાં એક નાગર ગૃહ-

સ્થની સ્ત્રી આવી ગયાં. અમને ગામ છોડી ખેતરમાં ઝુંપડાંમાં રહેવા હુકમ થયો. અને જે વખતે મારા મકાન ઉપર અમદાવાદમાં સીમેંતના પ્રસંગે પકવાન પીરસાતાં હતાં તે વખત કોલેરાની બળતી આગમાં ખેતરમાં હું સાદા સુકા ખોરાક ઉપર દીનકટી કરતો હતો. રજા મળવી અમને બંધ હતી. અને ઘણી મુશ્કેલીથી એકજ દીવસ હું ઘેર જઈ શક્યો હતો.

૨૪. કોલેરા શમ્યા પછી મીઠા ખાતા તરફથી વસાવેલા નવા ગામમાં રહેવા અમને હુકમ થયો હતો. રહેવાનાં ધર. મકાન વધારે સુઘડ તથા એકંદર આબોહવા ત્યાં વધારે સ્વચ્છ હતાં, જે કે પાણીમાં ખારાશ તો ખરી. ધર આગળ યોગાનમાં ડુલ તથા શાક કરતાં અને નોકરીઆત વર્ગના સહવાસથી સંતોષ માનતા.

૨૫. સુધારાની શરૂઆતનો સમય આ હતો. મારા સહવાસમાં દક્ષણી વર્ગ મુખ્ય હતો અને ઘણે ભાગે તેઓ સહવાસ. સુધારકો હતા. અમે સ્ત્રી પુરૂષ વયે બાળક પણ વિચારે વૃદ્ધ હતાં. સદાચરણી, નીરભીમાની ધર્મિષ્ઠ, હરેલ અને લાજવાળા કુટુંબના સહવાસની અમને ખાએશ રહેતી. નહિં કે અમને વાળું નહોતું ગમતું પણ વાળમાં પણ ભક્તિ વેરાગ્યનાં પદ વધારે ગમતાં. હાહા દીદી કરતાં ગંભીરતા વધારે ગમતી. સહવાસ વિના સુકાર્થ જવાય એવો છંદ, ન હોવાથી રાત્રે બારણા આગળ બેસી અમે ગગન નિહાળતાં. સમદરજાની સ્ત્રીઓની ત્રહા પાણીની મીજલસમાં મારાં સ્ત્રીને એક વખત આચાર વિચારના કારણસર ત્રહા લેવા ના પાડવી પડી હતી. અને તેવીજ રીતે પુરૂષના મેળાવડામાં મારે મારા ઓપ્રીસના ઉપરી દરજ્જાના માણસનું મન રાખી શકાયું નહોતું. જે કે સુધારા વાળાની સોખતમાં ન આવવાથી મારી નોકરીમાં ખલેલ થવા સંભવ હતો પણ અમને

અમારી રીતભાત છોડવા દુરસ્ત ન લાગ્યું. પરીણામ એ થયું કે જુના વિચારના માણસમાં મારી ગણતરી થઈ અને તેવી મારી જાપ પડી.

૨૬. આ મારી નોકરી તથા ગૃહસ્થીની શરૂઆત. પોતાની જૂજ આવકમાં સંભાળથી ઘર ચલાવવું એ સંસારનો ક્ષેત્ર. મારી સ્ત્રીને ઘરસુત ચલાવવામાં પહેલી શિખા-મણુની ધાત હતી. મને કન્યારૂપ એક ફરજત પ્રાપ્ત થયું હતું અને લગભગ ત્રણ વર્ષ મેં ખારેથોડે કહાણાં હતાં. હું મીઠા ખાતાની પરીક્ષામાં સારે નંબરે પાસ થયો હતો અને કચેરીના તમામ કામમાં મને માહિતી મળતાં નોકરીમાં મારી જમાવટ થઈ હતી. હું કામને પગાર સાથે તોળી કામ ન કરતો. મને કામનો શોખ હતો. તેથી હરકોઈ બીજા વિચાર સિવાય નવું કામ જોતો તે શીખતો. હું બીન વસીલદાર નોકર હતો. મારો વસીલો કામમાં હતો અને તે મેં મેળવવા માંડ્યો હતો. મને જૂજમાં નિશાળ ખાતામાં જવા રા. મણીલાઈ જસલાઈ તરફથી તક મળી હતી, તથા સરકારમાં ડી. એ. ઈ. ની ઓફીસમાં જવા પણ તેવીજ તક રા. કનૈયલાલભાઈ તરફથી મળી હતી. પણ પગારનો વધારો એ માઈ આકર્ષણ નહોતું. મને વહીવટીખાતાની મોહીની હતી અને તેથી હું બીજા જગોએ ગયો નહોતો.

૨૭. નોકરી અને ગૃહસ્થીની શરૂઆતનો મોહ ઓછો થયો. અને ખારાથોડાનો અણુગમો શરૂ થયો. અદલી સ્થાનફેર. મારે હાથ નહોતી પણ ત્યાં વિશેષ કાળ કાઢવો સરજીત નહોતું. મારી અદલી મીઠા ખાતાની થીફ એકાઉન્ટ ઓફીસમાં મુંબાઈ થઈ અને જો કે પૈસાની દૃષ્ટિથી મને લાલ નહોતો પણ અન્ય રીતે એમાં લાલજ હતો. અને તેથી એ અદલીથી હું ખુશી થયો હતો.

૨૮. ખારાઘોડા એ મારો શિક્ષક હતું. મારી પત્નીએ ભાંધર માંડી જોયું અને મેં ત્યાં નોકરી કરી જોઈ. હૃદય બળ કળીઓનું કુટુંબ. અમે પારકાં પોતાનાં કર્યો અને પોતાના પગ ઉપર ઉભાં રહેતાં રીખ્યાં. ગૃહસ્થીની ધૂંસરી અમે ખાંધ પર લીધી. મારા હૃદય બળની કળીઓ ત્યાં કુટી નીકળી અને મારા ભવિષ્યનો વર્તારો ત્યાં વર્તાયો. મારી બુદ્ધીની સ્વતંત્રતા, સત્યની પ્રિયતા, ધર્મની આસ્થા અને હૃદય રહેણીનાં ચિન્હો ત્યાં જણાયાં. હું સમય કરતાં સિદ્ધાંતને વધારે અનુસરનાર હતો એમ મને પોતાને જણાયું. મારી અભિલાષ હૃદય હતી અને તેને પોષનાઈ સાહિત્ય મારામાં મને મળવા માંડ્યું. મને સાંભરે છે કે બપોરના રણુતાપમાં એક ભૂજના નાગર બ્રાહ્મણ મુસાફર એ તરફ આવી ચઢવાથી ઓપ્રીસના કુવાપર પાણી પી વિશ્રામ લેતાં મારા જોવામાં આવતાં મેં તેમને મારા ઘર તરફ મોકલી આપી તેમનું બનતું સન્માન કરી બીજે દીવસે ગાડામાં તેમને વિદાય કરતાં મને મનમાં ઘણો હર્ષ ઉપજ્યો હતો. અને તેમજ બ્યારે દક્ષણી નોકર વર્ગના માણસોએ મારી રીતભાત જોઈ પોતાનામાં મારા ન ભળવાના કારણોની કદર કરી ચારે પણ મારા દીલને ઘણો સંતોષ થયો હતો. મને દીલનો સંતોષ સૃષ્ટિની સાચાશી તુલ્ય લાગતો અને હું તેમાં મગ્ન રહેતો.

૨૯. સંસારનો કક્કો ખારાઘોડે ધુટી મારી સંસારની બાળપોથી મુંબઈમાં શરૂ થઈ. ક્યાં ખારાઘોડા અને ક્યાં સંસારની બાળપોથી. મુંબઈ? એક રણુ અને બીજો દરીઓ. એક વસ્તી વિના શુન્ય, બીજું વસ્તીથી ખદખદતું. એક પળમાં હું ખારાઘોડા ભુલી ગયો અને તેનું મુંબઈ મને વિસારે પડ્યું. મારી રહેવાની મુંબઈની ઓરડીઓ ખારાઘોડાની ઓરડીઓ કરતાં મોટી નહોતી પણ ક્યાં ખારાઘોડાની ઓપ્રીસ

અને ક્યાં ન્યુ સેક્રેટરીએટમાં મારી મુંબઈની ઓપ્રીસ. મારાં પત્નીની મુંબઈમાં ધર ચલાવવાની કરકસરમાં પૂર્ણોહતી હતી. વખતના વહેણમાં ન તણાવા માનસિક બળની ત્યાં પરિસીમા હતી. કર્મમાં રહી ધર્મ ન ચુકવા ત્યાં સાવધ રહેવાની જરૂર હતી. ખારાઘોડાને મુકાબલે મુંબઈમાં મારે ઓપ્રીસનું કામ વિશેષ નહોતું. અને લગભગ ૪૦ માણસની ઓપ્રીસમાં જે કાંઈ શું ચવાડા જેવું કામ આવી પડતું તેમાં હું સામેલ થતો. બાહોશ મી. લલ્લુભાઈ ગોરધનદાસના હાથ નીચે ચુંટી કહાડેલા દક્ષણી તથા ગુજરાતી વર્ગના માણસો હતા. અને મારી ઓપ્રીસનું વાતાવરણ ઉચ્ચ હતું. મારા દક્ષણી ભાઈ-ઓની સાદાઈ અને અછલમંદી મારા મન પર અસર કરતી, અને તેમના સહવાસના ધર્મણુથી લેન્ડ રેવન્યુ ખાતાની લોઅર અને હાયરની પરીક્ષા આપવા હું ભાગ્યશાળી નીવડ્યો હતો. જુડીશીઅલ ખાતાની મુનસફની પરીક્ષા આપવી કે રેવન્યુ ખાતાની મામલતની આપવી એ વિચારમાં મને રેવન્યુ ખાતું વધારે પસંદ હોવાથી મેં તે ખાતાની પરીક્ષાઓ આપી હતી.

૩૦. નવિન મુંબઈની નવિનતાની અસર મારામાં કાળે કરી થોડી થવા લાગી. વેપાર રોજગારમાં મુંબઈ મસ્ત હતું. અને તેમાં

પણ ઘણું જોવાનું હતું. પણ માઈ વલણ વેપાર

આંતરિક જીવનની તરફ નહોતું. મુંબઈનો પ્રકાશ મેં દૂરથી જોયો.

ચીનગારી હવે માઈ મન તેનો સાર શોધવા માંડ્યું.

સુરતના એક ખાનદાન કુટુંબના મારા મુસલ-

માન મિત્રે મને એક દીવસ મુંબઈમાં ભેગા થતાં પૂછ્યું કે ભાઈ તમને મુંબઈ કેવું લાગ્યું? મેં કહ્યું સાંભળતા હતા તે જોયું. મેં કહ્યું તમને કેવું લાગ્યું? તેમણે કહ્યું મને તો શુન્ય લાગ્યું. મુંબઈમાં પોતાનું કોઈ નથી. દરેક પોતાનામાં મસ્ત છે. બીજા વિષે કોઈને વિચાર નથી. એવું સ્થળ વસ્તીથી ભરપૂર છતાં શુન્ય નહિ તો શું! માઈ પાછું પડતું મન વિરામ સ્થાન શોધવા માંડ્યું. અને તે મને

પ્રખ્યાત વેદાંતી શ્રી. જયકૃષ્ણ મહારાજની કથામાં મળ્યું. પ્રસિદ્ધ પુરૂષો જેવા કે રા. ઝવેરીલાલ ઉમીયાશંકર યાત્રિક, રા. મનસુખરામ સૂર્યરામ ત્રીપાડી તેમની કથા સાંભળવા આવતા. મારી સમોવયનું એ સ્થાન નહોતું. સંસારની ઉન્નતિમાં કામ આવે તેમ પણ એ સ્થળ નહોતું. પણ મારા આંતરિક જીવનનો ઝરો જે હંમેશાં વહાં કરતો તેને પોષક એ સ્થળ હતું. જ્ઞાનની ચીનગારી મારી અહીંયાં સળગી હતી અને તે નિરંતર મારી પછીની ઉમરમાં કાયમ રહી હતી. મુંબાઈ છોડતી વખતે એ પૂજ્ય મહારાજે મને ગંભીર વાણીથી નીચેના શબ્દોમાં શિખામણ આપી હતી.

“ ભુંક્ત્વા સૃષ્ટિ ગૃહીતવત્ ” વેડે પકડેલા માણસની પેઠે સંસાર ભોગવજો, અને એ શબ્દોનું મને વારે ઘડીએ સ્મરણ થઈ આવતું.

૩૧. મુંબાઈનું હવે જાણે મારે કામ થઈ રહ્યું હતું. મને ત્યાંનું પાણી બહુ માફક ન હતું અને બદલી માગતાં ફરી એકવાર મારી ખારાઘોડે બદલી થઈ હતી. પણ આ વખતે સ્થાનફેર મારી નોકરી ખારાઘોડામાં ઉપરીની એટલે આસીસ્ટન્ટ કલેક્ટરની ઓફીસમાં થઈ હતી. પ્રથમ હતી તે તાબાના સુપરીન્ટેન્ડન્ટની ઓફીસમાં હતી.

૩૨ મુંબાઈમાં હું ભણ્યો નહીં પણ ગણ્યો. મને સંસારનો અનુભવ થયો. સંસારની ઉન્નતી સારૂ હું ત્યાં પરીક્ષાઓમાં પ્રેરાયો. હુંક પગારમાં અને ખીણતી જીવાનીમાં મારી પ્રવૃત્તિમાં નિવૃત્તિ નીતિ રીતીની ત્યાં કસોટી થઈ. કર્મ સાચવવામાં ધર્મ છોડ્યો નહીં. અને એકંદરે વિચાર કરતાં હું મુંબાઈથી લેવાયો નહીં. પ્રવૃત્તિના જ્ઞેશમાં મને નિવૃત્તિ શોધવી ગમી. અને મારા બાહ્ય જીવન ઉપર મારા આંતર જીવનનું જોર મને ભાસ્કરમન થયું. મારા ઉચ્ચ અભિલાષના છોડની ઉર્ધ્વગતી સંસારિક

હતી ખરી પણ તે સીધી હતી અને મુંઝાઈમાં વાતા પવનથી તે વાંકી મુંકી થઈ નહોતી.

૩૩ મુંઝાઈ છોડતાં હું જાણે એક યુવાવૃદ્ધ સ્થીતિનો માણસ થઈ ગયો હતો. જોકે ફરી મારે ખારાઘોડે જવું પડ્યું પણ વેદાંત શ્રવણના તાજા અંકુરોને લઈ માર્ગ મન જીવું સ્થળ સમતોલ સ્થીતિમાં હોવાથી મને મારા જીવના સ્થળની કાંઈ વિશેષ અસર થઈ નહીં. ફરી માર્ગ નવું ગામ અને મારો જીવનો વાસ. કાળે ફરી અહીંયાં પણ ઘણા સુધારો થયો હતો અને જરૂરીઆતી ચીજો મળવામાં ઘણી મુશ્કેલી રહી નહોતી.

૩૪. માર્ગ અહીંયાં ઘણું રહેવું થયું નહીં. આસીસ્ટન્ટ કલેક્ટર ખારાઘોડાની ઓપીસથી આ. ક. નોર્થર્ન ફ્રંટી-નોર્થર્ની જોખમી. અરની ઓપીસમાં મારી બદલી થઈ અને તેનું હેડ ક્વાર્ટર અમદાવાદ હતું. ત્યાં હું અંગ્રેજીમાં એકજ ક્લાર્ક હતો અને તેથી અંગ્રેજી કામનું જોખમ મારે શીર હતું. મારો ઉપરી એક ખાનદાન કુટુંબનો યુરોપીઅન અને લરકરી અમલદાર હતો, એ મોટા-મનનો અને સીધી લીટીનો માણસ હતો. તેના ઉપરી કમીશનર સાથે તેને મતભેદ થયાં કરતો. કમીશનર એક આહોશ અને ખ્યાળીવાળો સીવીલીઅન હતો અને તેને મતભેદ પસંદ નહોતો. એ બન્ને અમલદારો વચ્ચે જે કસાકસીનો સમય ગયો તેમાં કેલમની શક્તિ તથા ઝપાઝપી જેવા અને પહેલો પ્રસંગ મળ્યો. પણ હું માત્ર દષ્ટા નહોતો. કામનું જોખમ મારે શીર હતું અને મારો ઉપરી કામની જૂલમાં ન સપડાય એ મારે જેવાનું હતું. દાવપેચ-વાળા લખાણનો જવાબ સત્યમાં રહી કરતાં ન ફસાવું એ જોવું મારે હતું. મારી ખીલતી છુદ્દીને વિકાસનો વખત મળ્યો. ઉપરીથી થવા જેવા જવાબોના મુસદ્દા પણ હું કરવા લાગ્યો અને મારા

ઉપરીનો વિશ્વાસ તથા સંતોષ હું મેળવી શક્યો. પણ મારી સ્થિતિ ઘણી કફેડી થઈ હતી. જવાબો ઘડવામાં મારો મુખ્ય હાથ છે એમ કમીશનરને ખબર પડી હતી અને હું તેની ખફગીમાં આવી પડીશ એમ એક મારા સ્નેહીએ મને કહ્યું હતું. એક સમયે અમારો અને કમીશનરનો મુકામ એકી વખતે ખારાઘોડે હતો અને તે વખત મારા ઉપરીની ગેરહાજરીમાં કેટલીક કાઠલો મંગાવી તથા મને રૂબરૂ પૂછી કમીશનરે મારે વિષે વિચાર બાંધી લીધો હતો. મેં કાઠલો આપી હતી પણ મારા ઉપરી વિષે રૂબરૂમાં પૂછેલી કેટલીક હકીકત હું કહી શક્યો નહોતો. કાઠલોથી કમીશનરે જાણ્યું હોવું જોઈએ કે ઘણા-ખરા જવાબો મારે હાથે ઘડાયા હતા અને એકંદરે વિચાર કરતાં મને લાગ્યું હતું કે હું કમીશનરની ખફગીને પાત્ર થયો હોઈશ.

૩૫. થોડા દીવસ પછી મારી બદલી એ કમીશનરે પોતાની ઓફીસમાં કરી. તે ઓફીસમાં દસ પંદર નહું સ્થળ. દક્ષણીઓમાં હું એકલો જ ગુજરાતી હતો. ચાર-પાંચ દીવસ સુધી હું તેમનાં નામ પણ જાણી શક્યો નહોતો અને રોજ નવા થતા મુકામોમાં તેમના સહવાસમાં મને ઉતારાની સગવડ પણ થોડી મળતી. હું તે ઓફીસમાં જાણે નવા જળનું માછલું હતો અને મને લાગ્યું કે ઓફીસભાઈઓના મારા પ્રત્યે જુદારાના કારણમાં જાતીબેદની સાથે વખતે મારા પર કમીશનરની ખફગીનું પણ કારણ હશે. રાતના દસ વાગતા સુધી મારી ઓફીસ ચાલતી અને મહાબલેશ્વર જેવા દૂર મુકામે જતાં એકાદ દીવસ ખાધાવિના પણ ચકાવી લેવું પડતું. મારા આચાર ત્રિચારની કસોટીનો આ પ્રસંગ હતો. પણ તેની પરીક્ષા ખારેઘોડે થઈ ગઈ હતી. જૂજ વખત થયો હશે અને મેં જોયું કે મારો પ્રથમનો ઉપરી આસીસ્ટન્ટ કલેક્ટર લખાણ પદાણમાં સપડાવા લાગ્યો. પણ હવે તેને મારાથી મદદ થાય તેમ નહોતું, થોડા વખતમાં તેને પોતાની લશ્કરી ખાતાની અસહ જગોએ પાછું હાલું પડ્યું.

અને લોકોના કહેવામાં આવ્યું કે તેનો ભોગ લઈ હવે કમીશનર તમારો ભોગ લેશે. પણ એ વાત ખરી પડી નહીં. જે મારી ફરજની બજવણીમાં મેં ઉપરીનું કામ કર્યું હતું તેની અસર કમીશનરને સારી થઈ હતી. અને મારા વિષે તેણે ઉંચો મત આપ્યો હતો. ઉત્તર વિભાગના રેવન્યુ કમીશનરની ઓફીસમાં મારી બદલી કરાવવામાં તેણે મદદ કરવાથી આ તેનું મન જાણાઈ આવ્યું હતું. અને મારી ખેરખા નોકરીનો બદલો મને ખોટો મળ્યો નહોતો. લોઅરની પરીક્ષા આપ્યા પછી ખાસ સરકારની પરવાનગીથી મેં હાઇરની પરીક્ષા આપી હતી. અને તેનો કાયદેસર હક મને રેવન્યુખાતાની નીમણુકમાં અપાવી એજ કમીશનરે મને ત્યાંથી જતી વખતે પોતાની શુભચાહના મારા પ્રત્યે બતાવી હતી.

૩૬. નોરધર્ન ફ્રેન્ડીઅરની એક નાની જગોના કામમાં મને ખોટો અનુભવ મળ્યો. મારા ઉપરી અને તેના ઉપરી વચ્ચેની ખેંચ-તાણમાં સત્ય મારા ઉપરી તરફ હતું. અને હૃદયનું સત્યબળ. તેથી માઈ વલણ તે તરફ થયું હતું. હું જાણતો હતો કે માઈ હિત મારા ઉપરીના ઉપરીના હાથમાં છે પણ તેનો મને વિચાર નહોતો. મારો ઉપરી એક ઉમદા મનુષ્ય હતો અને તેની મુશ્કેલીમાં તેના સત્યને મદદ ન કરવી એ મને પ્રિય નહોતું. તેને અધવચ્ચ મુકી કમીશનરની ઓફીસમાં જવું મને ગમ્યું નહોતું. હું તેની પાસે રહી તેના લખાણ-પઢાણમાં તેને વિજયી નીવડ્યો જેવા ચાહતો હતો. જે કે કમીશનરે તો મારા ગુણને ગુણુ જોઈ મને મદદજ કરી હતી, પણ મારી લાગણી મારા પ્રથમના ઉપરી તરફ હતી. કારણ પોતાની અસલ જગોએ જવામાં તેને ગેરઈન્સાફ થયો હું માનતો હતો. સત્તામાં સત્યથી વિશેષ બળ છે એ મેં પહેલું અનુભવમાં લીધું પણ તેથી મારી સત્યની લાગણી ઓછી થઈ નહીં. મને સ્વાર્થ કરતાં સત્ય વધારે પ્રિય લાગ્યું.

લખાપટ્ટીની દાક્ષીણ્યતા મેં પહેલી અનુભવી અને તે વિષેની મારી શક્તિ મને જણાઈ.

૩૭. મારો જેમ નોકરીનો તેમ ગૃહસ્થીનો વખત પણ અનુભવનો હતો. મારી મુખાઈની નોકરીની વખતે મારાં માતૃશ્રી ગત થયાં હતાં અને ઘરનો તમામ ખોજો મારાં માતા તથા પિતાનું સ્ત્રી ઉપર આવી પડ્યો હતો. મારી કસ્ટમ અવસાન. કમીશનરની ઓફીસની નોકરી વખતે મારા પિતા ગુજરી ગયા હતા અને ગૃહસ્થીની ધોંસરી મારી ખાંધપર સજ્જડ થઈ હતી. પરદેશ છતાં, માત-પિતા બંનેના અવસાન વખતે તેમની પ્રખળ ઇચ્છાનુસાર હું તેમની પાસે આવી પહોંચ્યો હતો અને તેમના પ્રત્યેની મારી છેલ્લી ફરજ મેં બજાવી હતી.

૩૮. મારા આચાર-વિચારનો પણ આ કસોટીનો વખત હતો. હીરદ્રીકટમાં ફરવામાં ટાઢ તડકો વેડી શરીર માંદું સાજું ન જેતાં એકધારી રહેણી રાખવી સુલભ નથી. મને હૃદયનું ધર્મબળ. સાંભરે છે કે કસ્ટમ કમીશનરની ઓફીસમાં વલાસાડ મુકામે, પિતા જવાથી શોકગ્રસ્ત અને તાવમાં સપડાએલો હું મારી ઓફીસથી રાત્રે દસ વાગે આવી ધર્મ-શાળામાં એકલો કરી ખાતો, અગર પડી રહેતો. અને ઓફીસના દક્ષણી લાઇઓ મને ગુજરાતી એટલે વાણીઓ ગણી પોતાના ઉતારામાં સમાસ ન કરતા. તે વખતે સુરતના એક વણીક ગૃહસ્થ અને મીઠ ખાતાના ધુલકદાર મારી સ્થિતિ જોઈ મને પોતાને ઘેર લઈ ગયા અને ત્યાં મુકામ કરાવ્યો. પહેલે દીવસે હું સુમારે દસેક વાગે રાતે ઓફીસથી આવ્યો અને મેં જોયું તો મારા સુલાની પાસે મારા નોકરની સાથે એ ગૃહસ્થની વયોવૃદ્ધ સ્ત્રી મારું શાક સમારતાં બેઠાં હતાં. મેં કહ્યું બેન તમે શું કરવા જાગો છો ? હું નાહીને બે ચોપડાં કરી ખાઈ લઈશ. ખાઈએ કહ્યું તમે નાહો હું બેઠી છું અને છેવટ

હું જમી રહ્યો ત્યાં સુધી આસના વાસના કરતાં તે ત્યાંજ બેઠાં હતાં. બે-ચાર દીવસમાં તે ગૃહસ્થની માત્ર ભાવવાળી લાંગણીથી માંડે શરીર દુરસ્ત થઈ ગયું. કંઈ વર્ષો પછી જ્યારે હું ડેપુટી કલેક્ટર થઈ વલાસાડ ગયો ત્યારે મારી પ્રથમની ધર્મશાળા મેં જોઈ હતી કે જ્યાં ઓશીસથી રાતે આવી તાવ ભરેલો નોકરના આશરા નીચે હું સુઈ રહેતો અને તે ધ્રુલકદાર ગૃહસ્થની પણ મેં તપાસ કરી હતી પણ તેઓ ગત થઈ ગએલા અને કહેવામાં આવ્યું. આવીજ રીતે મહા-બળેશ્વર મુકામે સામાન નહીં આવી પહોંચવાથી મેં એક દિવસ ખાધા વગરજ કાઢી નાંખ્યો હતો પણ ધર્મ છોડ્યો નહોતો. ખારે-ઘોડે શરૂ થએલી આચાર-વિચારની દૃઢતા હવે દૃઢ થઈ હતી અને મને ભવિષ્યમાં એ વિષેની ધાસ્તી રહી નહોતી.

૩૯. માંડે મન પ્રથમથી લેન્ડ રેવન્યુ ખાતાની નોકરીમાં હતું. હું અમદાવાદ કલેક્ટરની ઓશીસમાં ઉમેદવાર હતો. અને અવાર-નવાર ત્યાંજ એકિંટગ જગોમાં કામ કરતો. પ્રભુનો હાથ. અકસ્માતથી કર્ટમ કમીશનરનું ત્યાં આવવું થયેલું અને હું તેમની નજરે પડતાં માંડે તેમના ખાતામાં જોડાવું થયું. જે કે એ ખાતું વિશાળ હતું, એની હદ આખા મુંબાઈ ઇલાકામાં હતી અને તેથી બહોળો અનુભવ લઈ શકાય એમ હતું પણ મારા અંતરની રેવન્યુ ખાતાની લાલસા ગંધ નહોતી. અને તે લાલસા આશરે સાત વર્ષની મીઠ ખાતાની નોકરી પછી પરીપૂર્ણ થઈ હતી. મને તેમાં ઈશ્વરનો અંદર્ય હાથ લાગતો હતો, કારણ જે મીઠ ખાતાના નોકરને રેવન્યુ ખાતાની લોઅર હાથર આપવાની પ્રથમ છૂટ મળેલી તે પાછળથી બંધ થએલી અને તે બંધ થયાં પછી મને સરકારે ખાસ પરવાનગી આપી હતી. અને કમી-શનરની ખાસ મદદથીજ હું ખાતું બદલી શક્યો હતો. મારા અંતર જીવનને આ બનાવથી ઘણી પુષ્ટી મળી હતી, અને મને એમ લાગ્યું હતું કે મારી પીઠપર પ્રભુ છે અને હું તનહા નથી.

૪૦. મહાખજેશ્વરથી પગ અને દરીઆ રસ્તે મુસાફરી કરી રેવન્યુ કમીશનરની ઓફીસમાં જોડાવા હું અલીપાગ ગયો હતો. પણ મુકામ લાનોલી ઉપડી જવાથી હું ત્યાં જઈ સ્થાન ફેર. દાખલ થયો હતો. જે કે આ ઓફીસમાં પણ દક્ષણી ધણા હતા અને તેની સાથે શીરંગી, પારસી તથા યુરેઝીઅન પણ હતા પણ ખીજ દફતરદારની ઓફીસમાં યુજરાતી વર્ગ સારો હતો. અને તેથી હું જાણે મારા ઘરમાં આવ્યો એમ મને લાગ્યું. હેડ ક્વાર્ટર તે વખતે પુને હતું અને ચોમાસું અમે ત્યાં કાઢત્ત. સોલ્ટમાંથી મને રેવન્યુમાં લેવા કમીશનરની ઓફીસની મરજી નહીં પણ મને લેવા પડ્યો હતો તેથી થોડોક વખત ઓફીસમાં મારી સ્થિતિ એક પરાણે આવેલા માણસની રહી હતી. પણ હું ઘડાએલો હતો તેથી મારા દીવસ મેં સહેલાઈથી પસાર કર્યા. અંતે કામમાં માફ ઉપયોગીપણું જણાતાં મને સ્પેશીઅલ રીપોર્ટીંગ કામ સોંપવામાં આવ્યું. અને તેમાં મારો ધણો વખત જતો. કવાયત્ત અને કામ સંબંધી જ્ઞાનમાં એ ઓફીસ ઘડાઈ પડતી અને ત્યાંના માણસોની રહેણી ઉચ્ચ હતી. તેઓ રોકડે પૈસે ચીજ ખરીદતા અને ગામ કે તાલુકાના અમલદાર પાસે ભાગવું અને મરવું બરાબર ગણતા. મને હજી સુધી કમીશનરની ઓફીસનો ઢચરકો આવે છે. મામલત મળવાનો મારો કાળ પાકી ગયો હતો. પણ હું ખીન વસીલદાર હતો અને કામ જે મારો વસીલો હતો તે મને ઓફીસ છોડવા દે એમ નહોતું. આ મારી શીકરમાં એક બનાવ એવો બન્યો કે જેનાથી મારી શીકર દૂર થઈ અને મને મામલત મળી.

૪૧. કમીશનરની ઓફીસમાં કારકુન વર્ગમાં જે સુખ્ય જગ્યા હતી. એક હેડક્લાર્કની અને ખીજ ચીટનીસની. મારો તે જગ્યા માટે હક હતો પણ ચીટનીસની એક વખત એકઠોગ નવું કામ. જગ્યા ખાલી પડતાં તે મને મળી નહીં. અને મને તીવ્ર નાઉએટી થઈ. મારો એસીસ્ટન્ટ કમી-

સ્તર એક બાહોશ શીરંગી હતો. તેને આ બનાવ ગમ્યો નહોતો અને તેથી મારે સાડ તેણે હેડક્લાર્કની જગ્યામાં ગોઠવણ કરી. ચીટનીસી ન મળવાથી મારી નાઉમેદી રહી નહોતી. અને હું હેડક્લાર્કના કામ ઉપર દાખલ થયો. ઓફીસમાં સરખી પાયરીમાંથી ઉપરી થઈ મારે કામ લેવાનું હતું. પણ હું મારી ઓફીસના માણસોની માન તથા પ્રીતિની દૃષ્ટિ સંપાદન કરી શક્યો હતો. તેમના પ્રથમના પ્રિય હેડક્લાર્ક રા. સવાઈલાલ ગોવિંદરામની સાથે તેઓ મને ગણતા હતા. મામલત સાડ મારે હક તો થએલોજ હતો. હેડક્લાર્કનું કામ કર્યા પછી મને અવલ કારકુન તરીકે મામલતનું કામ શીખવા મોકલવાની તેઓએ જરૂર ધારી નહોતી. સરકારની પરવાનગીથી મને ત્રણ માસની રજા આપી કામ જોવા એક તાલુકે જોડાયો. મેં બારનીશી, તીજેરી, જમાબંધી, ચીટનીસી ફોજદારી વીગેરે તમામ દફતરોની માહિતી મેળવી અને જાતે કામ કરી જોયું. લગભગ માસ દોઢ માસમાં હું તૈયાર થઈ એક મને ત્રણ માસ ન રોકતાં તુરત મામલત આપી. લગભગ દસ વર્ષની નોકરી પછી મારી કારકુની લાઇનની સમાપ્તિ થઈ અને હું અમલદારની લાઇનમાં જોડાયો.

૪૨. શો દસ વર્ષનો અનુભવ નોકરીનો તથા ગૃહસ્થીનો ? બન્નેમાં તાબાની જગ્યા પરથી હું સ્વતંત્રતામાં આવ્યો. શું નોકરી કે શું ઘર બન્ને ઠેકાણે જોખમ મારે શીર આવ્યું. ઉચ્ચ અભિલાષ ફળ. માત્ર આટલાજ કાળમાં અમે સ્ત્રીપુરૂષ જાણે વૃદ્ધ બની ગયાં હતાં. નોકરીના અંજે મારી ઉચ્ચ અભિલાષ ઉચ્ચ જગ્યા પ્રાપ્ત થતાં બર આવી હતી. ધરના અંજે મારી ઉચ્ચ અભિલાષ ધરની ઇજ્જત સ્થપાતાં બર આવી હતી. આ વખતે સંતતીમાં એક પુત્રી તથા એક પુત્ર (કમળાશંકર) મારે હયાત હતાં. મારે વિદ્યાવિલાસ તથા મારા આંતરજીવનનું વહન ચાલુ હતાં. મને વાર્તાના રસના નોવેલ કરતાં જ્ઞાનના રસના નોવેલ વધારે ગમતાં અને તે દરેકમાં હું તત્વ શોધતો. સ્કોટનાં નોવેલ મને ન ગમતાં

એમ ન હતું પણ ડીઝરાએલીનાં વધારે ગમતાં. રેનોલ્ડનો મેં ચુરો કર્યો હતો અને તેની નામોશીમાં તેની સત્યપરાયણતા મને લાસી હતી. મારા એક વિદ્વાન મિત્ર સાથે શેક્સપીઅર ઉપર જરવાઇનસની કોમેન્ટરી વાંચતાં હું તસ્લીન રહેતો અને કાયદાની પરીક્ષાઓમાં પણ જાણે તેનું તત્વ જાણુવા જેમકે (**Best law of Evidence**) માં વધારે આનંદ લેતો. હજી સુધી મારી ઉચ્ચ અભિલાષ સંસારિક હતી અને મામલત મળતાં તે વધારે-પ્રજ્વલીત થઈ હતી. એ અભિલાષ સત્ય ટપી જતી નહોતી. તેથી તે નૌકા સદ અને સુકાન વિનાની નહોતી.

૪૩. આજસુધી તાબાની નોકરીમાં કહ્યું કરવાનું હતું. હવે વિવેકજુદિ વાપરવાની હતી. ઈન્કમટેક્સની શરૂઆતીનો આ વખત હતો અને રૈયતને હું એક **young** મામલતદાર લાગ્યો હતો. ટેક્સના જેખમના કામ વિષે કલેક્ટરે પણ કમીશનરને મારા વિષે અંદેશો બતાવ્યો હતો કારણ હું ખીન અનુભવી હતો. પણ કમીશનરની ખાત્રીથી અને પછી મારા કામથી એ અંદેશો એમને રહ્યો નહોતો. ટેક્સના કામમાં મેં સરકાર કે રૈયતને ગેરઈન્સાફ થવા દીધો નહોતો અને જીલ્લાના ટેક્સના પત્રકો પૈકી દસકોઈ તથા મારા તાલુકાનાં પત્રકો પ્રથમ પાસ થયાં હતાં. નાગર ક્ષત્રીની હરીફાઈ હજી લય પામી નહોતી. અને જુના બધા માણસો ખે માસની અંદર મારી ઓશીસ-માંથી ખસેડી મારી કસોડી લેવાઈ હતી. ખટપટને લઈ મારી ઓશીસ વિષે વર્તમાનપત્રોમાં ચર્ચા આવી હતી. અને તેમાં એક નિરપરાધી માણસને ભોગ થઈ પડતાં મેં અટકાવ્યો હતો. અમુક કારકુન વિષે લંબેરાએલો કલેક્ટર પોતાના વિચાર સાથે મારી સંમતિ ચાહતો હતો. અને હું જ્યારે તે સંમતિ આપી ન શક્યો ત્યારે તે મારા વિષે પણ લંબેરાયો. આખર, તે કારકુન એટલી સજામાંથી બચ્યો પણ મારા વિષે કલેક્ટરના મનમાં ડંખ રહ્યો. સત્ય કરવામાં

આંચ કેવી રીતે લાગી જાય એ મેં પહેલું જોયું. પણ એ પણ જોયું કે સત્ય કરવામાં મને આંચનો વિચાર કમ રહેતો હતો અને મને કસોટી પર મુકતાં હું કસમાં આવી જતો. હું હાએ હા કરી શકું એમ મને ન લાગ્યું તેમ ઉપરીની મહેરબાની માટે નિરાધાર નિરપરાધીનો બચાવ છેડી દઉં એમ પણ ન લાગ્યું. ભોગ થઈ પડનાર કારકુનની બાબતમાં કલેક્ટરે મારી સોગનપર જુબાની લીધી હતી અને ઘડીભર મને ભાર્યું હતું કે કામે ગંભીર સ્વરૂપ પકડ્યું. કમનસીબે કલેક્ટર સારો પણ દોરવાય એવો હતો અને તેથી આવા બનાવો બનતા. થોડાજ વખતમાં મારી બીજે તાલુકે બદલી થઈ હતી. અને મામલતના મારા પહેલાં અનુભવની સમાપ્તિ થઈ હતી.

૪૪. પહેલો અનુભવ શો થયો ? અનુભવ એજ કે મને સત્ય પ્રિય હતું અને હું તેથી દોરવાતો. હું નિરપરાધી ગરીબની બહારે ચઢતો અને ત્યાં પોતાનું હિત જોતો નહીં.

સત્યની પ્રિયતા. મને અનુભવ એ થયો કે જેમ સત્ય બચાવની લાલ છે તેમ તેને અસત્યના ઘા ખમવા પણ પડે છે. એ ઘાથી ડરનાર સત્યમાં રહી શકે નહીં. મને એ પણ લાગ્યું કે નોકરીમાં મારૂં નિશાન ઉત્ત્વળ નામ પર હતું, પૈસા પર નહોતું. મને સત્તા ગમતી પણ તેનો આડંબર ગમતો નહીં. મને સાદાઈ પ્રિય હતી અને જહોજલાલી મને વળગતી નહોતી. મારા ઘણીની મારા પ્રત્યેની પ્રીતિ મારી ખેરખાઈને લઈ હતી. અને પ્રજાની મારા તરફની પ્રીતિ મારી ઇન્સાફી દૃષ્ટિને લઈ હતી. આ બન્નેની પ્રીતિ કે અપ્રીતિનો વિચાર ન આવતાં મારૂં મન સત્ય લાગે તે તરફ વળતું અને તે કરવા હું તત્પર થતો.

૪૫. મારી મામલતના બીજા સ્થળમાં તાલુકા સાથે જલ્લો પણ બદલાયો અને મારૂં ખાસ કામ પણ બદલાયું. પહેલાં સ્થળમાં

સ્થાનફેર.

મારું ખાસ કામ ઇન્કમેટેક્સનું હતું અને તેમાં મારે સરકાર અને રૈયત વચ્ચે અદલ રહેવાનું હતું. બીજા સ્થળમાં મારું ખાસ કામ રૈયત વર્ગની ખટપટનું જોર તોડવાનું હતું અને તેમાં મારે સરકારનું નીચે નમેલું ત્રાજવું ઉપર લાવવાનું હતું. સરકારનો અમલ ત્યાં રૈયત વર્ગના એક વકીલના હાથમાં હતો. સરકારની ઉપજ તથા ઇન્સાફનું હિત ત્યાં સચવાતું નહોતું. મારું કામ મુશ્કેલ હતું. એ વકીલને મારા તુરતના ઉપરીની સહાય હતી, અને તેથી સરકારનું હિત જોવા જવામાં મારે મારી નોકરી પણ સાચવવી મુશ્કેલ હતી. મારી જગોના પ્રથમના અમલદારે પોતાના તુરતના ઉપરી તથા એ વકીલની આંખે જોઈ પોતાનું કામ કર્યું હતું. અને એ માર્ગ સરળ હતો. પણ મને મારી આંખે (એટલે સત્યની આંખે) જોવાની ટેવ હતી, તેથી મારાથી એ બની શકે તેમ નહોતું. વકીલ એક બાહોશ, દુરંદેશી, તથા વિવેકી નર હતો અને તેનું વર્ગન મારા ઉપરી પાસે હોય એમાં નવાઈ નહોતી. પણ એ બધી ચીજ મારા કર્તવ્યની સામે હતી. અને મારે માર્ગ વિકટ હતો.

૪૬. ચાર્જ લેવાની સાથે મારા તુરતના ઉપરી તરફથી મ્યુની-સીપાલીટીના એ વકીલ વાઇસ પ્રેસીડેન્ટને પ્રેસીડેન્ટની જગોપર મુકવા અને મને વાઇસ પ્રેસીડેન્ટ કરવા સૂચના વિચારની સ્વતંત્રતા થઈ. પણ મારી કોર્ટમાં હું એ વકીલનો ઉપરી એ મ્યુનીસીપાલીટીમાં એ મારો ઉપરી એ કફોડી સ્થિતિમાં આવવા મેં ના કહી. હું રૈયતના અખત્યારની સામે નહોતો પણ હું સરકાર અને રૈયત બેને ધણી કરી શકતો નહોતો. પરિણામ એ થયું કે વકીલની પ્રેસીડેન્ટની નીમણુંક થઈ શકી નહીં અને હું, વકીલ તથા મારા ઉપરી બન્નેની ઇતરજીને પાત્ર બન્યો.

૪૭. મારે મારું કામ તલવારની ધારપર કરવાનો વખત આવ્યો. લોકની દષ્ટિમાં તો જાણે મારા લાવીનું નિમીણ થઈ ચુક્યું

સત્યની દૃઢતા.

હતું. ખટપટનાં મુખ્ય ધામ એ હતાં. એક મ્યુનીસીપાલિટી અને ખીજું ફાજદારી કામ. નનામી અરજીઓ, છાપામાં ટીકાઓ, લોકોમાં ગીખતો એમ થતાં થતાં ખટપટે રૂપ પકડ્યું અને પ્રસંગ એવો આવ્યો કે પોલીસ પણ મારી વિરૂદ્ધ થઈ. પોલીસના એક જમાદાર અને ઉંચ કુટુંબના માણસપર ધરપ્રવેશનો આરોપ આવતાં મારે તેને સખ્ત સજા કરવી પડી હતી. કારણ સ્ત્રીની લાજ લીધાનો તેમાં સવાલ હતો. જે પોલીસ રક્ષણકર્તા તેજ લક્ષણકર્તા બનવાથી રૈયતમાં અને ખાસ કરીને વહોરા કામમાં ઘણો ખજાળગાટ થઈ ગયો હતો અને ઇન્સાફ તથા સરકારના નામ ખાતર ખાસ દાખ દેવાની જરૂર હતી. કરેલી સજા ફેરવવા બનતી તજવીજ થઈ હતી. પણ સજા બહાલ રહી હતી. ખીજી તરફ સરકારની ઉપજનું હિત ન જોતાં મ્યુનિસીપાલિટી તરફથી સરકારની જમીન વેચી નાંખવામાં આવતી હતી એમ મારે મારા ઉપરીને બતાવવા કારણ ઉત્પન્ન થયું હતું અને તેના પરિણામે કમીશનરને મારા વિરૂદ્ધ અરજીઓ થઈ હતી. કમીશનરનો મારે તાલુકે મુકામ થયો હતો અને તેમાં થએલી તપાસના અંતે સરકારના અમલદારને પુછ્યા શિવાય મ્યુનિસીપાલિટીએ જમીન વેચાણ ન આપવા સરકારથી દરાવ થઈ આવ્યો હતો. નિડરપણે માફ ઇન્સાફનું તથા સરકારના હિતનું કરેલું કામ જોઈ મારા કમીશનરને મારા વિષે સારી અસર થઈ હતી. અને થોડે વખતે મારી ત્યાંથી અન્ય સ્થળે બદલી થઈ હતી. રૈયતને પોતાને માથે ધણી છે અને તે ઇન્સાફી છે એમ લાગતાં એકંદર તમામ રૈયતને મારા પ્રત્યે ઉંડી લાગણી થઈ હતી. કાંઈક સમય ગયા પછી એ સમજી વકીલની પણ લાગણી હું મારા તરફ મેળવી શક્યો હતો અને અમારા બન્ને વચ્ચે છેવટમાં પરસ્પર સ્નેહલાવ થયો હતો. તેમને આખરે મ્યુનિસીપાલિટીના પ્રેસીડેન્ટનો હોદ્દો તથા માનનો ખીતાબ પણ મળ્યાં હતાં.

૪૮. આ તાલુકાએ માઈ નામ સ્થાપ્યું. મારામાં વવાએલા સત્યના અંકુર ઝુટી નીકળ્યા. સ્વાર્થના હીમથી તે ઠીંગરાઈ ગયા નહીં. તેમજ ભયના દાબથી તે વધતાં અટક્યાં નહીં. સ્થાનકેર. સત્યમાં રહેલી મારી સ્વતંત્રતા જાણાઈ આવી હતી. આ બધા સમુદાયમાં મારી દીલની દયા તથા મગજનું નિરભિમાનીપણું ખસ્યાં નહોતાં.

૪૯. આ કારકીર્દિ મને ભવિષ્યમાં કામ આવી હતી. નવે તાલુકે જતાં પહેલાં, માઈ નામ ત્યાં જઈ પહોંચ્યું હતું. ભોગબેગે એ તાલુકો પણ એક વકીલના હાથમાં હતો. સાખ. પણ મને એનો શ્રમ પડ્યો નહોતો. ઉંચ નવી સંધા વર્ગ પૈકીના એ ગૃહસ્થ વકીલે પોતાની છાયા મારા કામના કોઈપણ માર્ગમાં પડવા દીધી નહોતી. અને તેથી એ તાલુકે જે મારે મુખ્ય કામ કરવાનું હતું તે સરળતાથી મેં કર્યું હતું.

૫૦. જેમ મારે પ્રથમનો તાલુકો અમલદારની ભલાઈના લીધેલા લાભમાંથી મુક્ત કરવાનો હતો તેમ આ તાલુકો અમલદારની કહેવાતી જુરાઈના અસંતોશમાંથી શાંત પાડવાનો હતો. પહેલાંના તાલુકામાં માઈ કામ પુખ્તાઈ. મારા જાતિસ્વભાવથી ઉત્પન્ન થયું હતું. આ તાલુકામાં મારા ઉપરી તરફથી એ મને સોંપવામાં આવ્યું હતું. મારી વય પુખ્ત નહોતી. યુવાવસ્થાના અમલદારથી ભયભીત થએલું રૈયતનું દીલ પુખ્ત વયના અમલદારથી ઠેકાણે બેસાડવાનું હતું. છતાં મારા જેવા જુવાનની બદલી અહીંઆં કેમ કરી એમ કમીશનરને કલેક્ટર તરફથી પુછવામાં આવેલું પણ મારા કામમાં વયોવૃદ્ધતા જેવામાં આવશે એમ જવાબ મળવાથી મારા હાથમાં એ ખાસ કામ મને સોંપવામાં આવ્યું હતું. મેં તુરંતજ જોયું કે રૈયતનું મન દુભાયું છે, રૈયત વકીલની

આંખે જુએ છે અને હું કાંઈની આંખે જોઈ શકું તેમ નથી પણ મને લાગ્યું કે કારણ બંધ થતાં કાર્ય પોતાની મેળે બંધ થશે. અને રૈયત આપોઆપ શાંત થઈ જશે. આમ સમજી હું મારા બીજા કામમાં મશગુલ થયો. કાંઈક સમય ગયા પછી મેં જોયું તો મારી ધારણા ખર આવી. અને મારા ખાસ કામની કાંઈ જરૂર રહી નહીં. હું સરકાર તથા રૈયત બન્નેની પ્રીતિ મેળવી શક્યો. એક પ્રસંગે મારા તુરતના ઉપરીએ મારા આ તાલુકાના કામ વિષે નીચેના શબ્દો વાપર્યા હતા. **He has a difficult post at x x x but is working there successfully. He works with zeal but is not carried away by impulses.** વધીલ પણ પરીક્ષક વર્ગનો આજુસ હોવાથી તેમણે મારી કદર કર્યાની મને તાલુકા છોડ્યા પછી ખબર પડી હતી. અને ખરેખર તેમના વિષે મને પણ અશ્ચર્યનું કારણ મળ્યું નહોતું. ઉલટો અમારી વચ્ચે રતેલ થયો હતો એમ કહું તો ચાલે.

૫૧. આ તાલુકે હવે થોડો વખત કાઠી મારી ખાસ કામ (Special duty) પર બદલી થઈ હતી. આ તાલુકાના કામની આખરમાં મને લાગ્યું હતું કે એક તરફ મારી ખાસ કામ. અને રૈયત વચ્ચે જેમ અજાણપણું રહ્યું નહોતું તેમ બીજી તરફ મારી અને સરકાર વચ્ચે પણ હતું. મારી જાપ પડી ચુકી હતી અને મને તેથી સંતોષ હતો. ગૃહસ્થી તરફ પણ જ્ઞેતાં મને અસંતોષનું કારણ નહોતું.

૫૨. પણ નિવૃત્તિ મને સરજીત નહોતી. મારી ખાસ કામપર થએલી બદલી પોલીટીકલ ખાતામાં હતી. અને તે હીસાબના કામ સંબંધી હતી. મામલતમાં હું સીનીઅર નહોતો. કામનું સ્વરૂપ. હીસાબની કામગીરી મેં કરી નહોતી. શા કારણથી મારી નીમણુંક થઈ તે હું સમજી

શક્યો નહીં. મહીકાંઠા, રેવાકાંઠા, અને પાલનપુરમાં હીસાબનું ઓડીટ કરવામાં મારે શું કરવાનું છે એ કમીશનર પાસેથી ત્યારે હું સમજ્યો તથા એ વિષે કાગળોથી માહિતી લીધી, ત્યારે મને સમજાયું કે પોલીટીકલ ખાતામાં રેવન્યુ ખાતાનો આ પ્રથમ પ્રવેશનો એક સ્પંક હતો. અને તેના હરેક કામમાં લાગેલો સડો દૂર કરી તેમાં ચોખ્ખટ કરવાની હતી. સ્થળ ખટખટનું હતું. અને કેટલાક અમલદારોએ ત્યાં જવા ના પાડેલી. પણ મને ખટખટના કરથી કામ કરવાની તક ખોવી ગમતી નહોતી તેથી હું મારા કામ પર જોડાયો અને પ્રથમ મહીકાંઠે ગયો.

૫૩. હીસાબી કામમાં ઉંડા ઉતરવાથી મને લાગ્યું કે કામ પદ્ધતીસર નથી અને તેથી તેમાં ગોટાળો છે. ગોટાળો તપાસતાં નામ નવેશીપર વાત આવી અને છેવટે કેસો સ્વાર્થનો ભોગ. ઉભા થયા. કમીશનરે સાદરે મુકામ કરી મને તથા મારા કામને બેરોબર તપાસ્યાં. અને પરીણામે તેમની ખાત્રી થતાં મારા વિષે તેમનો ઉચ્ચ અભિપ્રાય થયો. એક કેસોટી તેમણે મારી એવી કરી હતી કે જે અમલદારને ખટખટના છાંટા ઉડતાં નોકરીપરથી સસ્પેન્ડ કરવામાં આવેલ તેની જગોપર તેમણે મને મુકવા કહ્યું અને મેં ત્યારે તે વધારે ચગારની જગો લેવા ના પાડી એમ કહીને કે તે લેવાથી મારા કામપર સ્વાર્થનો આક્ષેપ આવશે ત્યારે તેના દીલમાં મારે વિષે ઘણો સમાસ થયો હતો.

૫૪. સાદરાથી હું પાલનપુર ગયો હતો. મહીકાંઠાના પ્રમાણમાં ત્યાં કાંઈ વિશેષ નહોતું. ધોરણની ખામી તો સ્માનરે. ત્યાં પણ હતી પણ ઘણો નહોતો.

૫૫. આ બે એજન્સીમાં વખત ઘણો જવાથી હું રેવાકાંઠે જઈ શક્યો નહોતો. ધએલા ઓડીટથી સીધા થયું હતું કે હીસાબી

કામ ધોરણ ઉપર મુકવા જરૂર છે અને તે ખાસ કામ પુરું. વાત સરકારને કાને નાંખી અને ધોરણ ધડી કાઢવા નીમ્યો. મારા કમીશનરે મને આ વખત કહ્યું હતું કે ઇમારત તોડી પાડતાં તમને આવડ્યું હવે ઇમારત બાંધી બતાવવાનું છે. હીસાબના નમુના તથા રૂલ્સ મેં ધડી કાઢ્યા હતા અને તે અમલમાં મુકી બતાવ્યા. પાછળથી તેમાં સુધારો વધારો થયો હતો. અને એકંદર એજન્સીનું કામ ધોરણપર મુકાયું હતું. નમુના તથા રૂલ્સ ઉપજાવી કાઢવામાં મને હીસાબના તત્વની માહિતી મળી હતી અને મારે હાથે કાઢીઆવાડ એજન્સીમાં પણ સુધારો કરાવવા એકાઉન્ટન્ટ જનરલે સરકારમાં લખ્યું હતું. જે કે તે સુધારો પોતાને હાથેજ કરી લેવાનું પોલીટીકલ એજન્ટે કહેતાં મને એ તક મળી નહોતી. હીસાબી કામની સાથે વહીવટી કામની ખામીઓ જે મારી નજરે પડતી તે હું વખતો વખત મારા ઉપરીના ધ્યાનપર લાવતો અને તેને પરીણામે મારા એકંદર કામ વિષે સરકારે મને સંતોષ બતાવ્યો હતો. કામ પુરું થતાં હું મામલતમાં પાછો ફર્યો હતો અને મારી નીમણુંક પ્રથમ કરતાં બીજે તાલુકે થઈ હતી.

૫૬. મારા એજન્સીના કામનું પરીણામ શું હતું ? હીસાબી કામમાં માઈ નામ થયું. ખાલસાના માણસો તરફ એજન્સી અમલદારોનો અણગમો છતાં તથા જીનું ફેરવી નવું સત્યતાનો કસ. ન કરવાની તેમની મનેચ્છા છતાં હું તેમની સંમતિ સાથે કામ કરવા શક્તિમાન થયો હતો અને તેથી હું પોલીટીકલ ખાતાના કામને લાયક ગણાયો. મેં ખટખટ સારી પેઠે જોઈ તથા એ પણ જોયું કે કસમાં આવતાં માઈ મન સત્ય તરફ વધારે કસાય છે. મેં એ પણ જોયું કે ખટખટમાં સત્ય છોડવા જરૂર નથી પણ તેને સંભાળી ચાલવું પડે છે અને તેના માટે ભોગ પણ આપવો પડે છે. છેવટમાં એ પણ જોયું કે મોંઘું નામ મોંઘી રીતે મળે છે અને સોંબી રીતે મળેલું નામ સોંધુજ હોય છે.

૫૭. મારે નવે તાલુકે કોઇ ખાસ કામ પ્રથમ જોવામાં આવ્યું નહોતું. મારા સ્પેશીઅલ કામની કદર કરનાર કમીશનરની બદલી થતાં મને સ્પેશીઅલ બદલો કોઇપણ રૂપમાં સત્યની નિડરતા. મળતાં અટક્યો. ઉલટી તેથી ઉત્પન થએલી ઇર્ષાને લઇ નવા કમીશનરનું મારા તરફનું મન લુલું કરી નાંખવામાં આવ્યું અને તેમાંથી પસાર થતાં મને ઘણી ઘણી મુશ્કેલીઓ આવી હતી. એક લખાણમાં મારા સ્પેશીઅલ કામ વિષે કમીશનરે વાપરેલો શબ્દ મને સખ્ત લાગતાં તે શબ્દ પાછો ખેંચી લેવા મારે વિનંતી કરવી પડી હતી. અને તે વિષે માફ મક્કમપણું જોઇ કમીશનરે મને દીલસોજીના રૂપમાં ઇન્સાફ આપ્યો હતો. પણ માફ દીલ દુભાયું હતું અને મને એમ લાગ્યું હતું કે સારા કામનો બદલો તે કામમાંજ સમજવો. જે ઉપરીથી બદલો લેવા ઉમેદ રાખે તે ફરી સાફ કામ કરી શકે નહીં.

૫૮. મારા નવા તાલુકામાં એક ખાસ કામનું જોર હતું. અને ભોગજોગે મારા તરતના ઉપરીની તે કામ મહેરબાની ભોગવતી. મારા સીધા સરળ કામમાં આ એક મોટી આડખીલ સત્યની કસોટી. હતી. અને સરકારનું હિત સાચવતાં તે આડખીલ મને નડી હતી. એક ધનાઢ્ય શેડીઆના બંગલા નીચેની સરકારી જમીનના દબાણના કામમાં મારે મારા તુરતના ઉપરીના મતથી જુદા થઇ સરકારનું હિત સાચવવા જતાં મેં તેમનો મારા વિષેનો સારો અભિપ્રાય ગુમાવ્યો હતો અને દૂરના દક્ષીણના તાલુકે વગર વખતની બદલી વહોરી લીધી હતી. આથી મેં જોયું કે સરકારના હિત કરતાં ઉપરીની મરજીમાં પોતાનું હિત વધારે રહ્યું છે પણ મારે સત્યનો ઇશક એમ છુટે એમ નહોતો તેથી હું મારા માર્ગમાં કાયમ રહ્યો હતો.

૫૯. પણ હજી આટલેથી બસ નહોતું. મારા નવા દક્ષીણના

તાલુકામાં બ્રાહ્મણ પરભુ વચ્ચે પૂરજોસમાં કસાર્કસી ચાલતી હતી. અને મારી બદલી થતાં મને બ્રાહ્મણોએ વીશેષ-કસોડી. પોતાનો ગણી લીધો હતો. હું પણ બ્રાહ્મણ હતો તેથી તેમની ગણનામાં ભૂલ નહોતી પણ મને જાત કરતાં સત્ય વધારે પ્રીય હતું. અને મારા કામમાં મનેલાગ્યું કે બ્રાહ્મણ સત્તામાં છે અને પરભુ માર્યા જાય છે. તલાટી બ્રાહ્મણ, ડીપોટી બ્રાહ્મણ, તેમનો શીરસ્તેદાર બ્રાહ્મણ, ચીટનીસ બ્રાહ્મણ, હેડક્લાર્ક બ્રાહ્મણ અને છેવટમાં કલેક્ટર પણ બ્રાહ્મણ-વત. મારાથી આ બ્રાહ્મણોના સમૂહને મળીને ચલાય તેમ નહોતું અને તેમણે પણ જોઈ લીધું કે આ માણસ આપણા વળનો નથી. મારે ભાષા નવી, મુલક નવો, માણસ નવાં અને સત્તાવાળો વર્ગ વિરુદ્ધ, એ સ્થિતિમાં કામ કરવાનું હતું. મેં જોયું કે મારો ફાઇલદારી બ્રાહ્મણ કારકુન મારા કહેલા શબ્દો મરાઠી જુબાનીમાં લખતો નથી અને મારે હાથે લખેલી ઇંગ્લેજ જુબાની તથા તેમાં ફેર પડશે અને તે ફેરને લઈ એ લોકો મારી ભૂલ કાઢશે. આખરે મારે કચેરીના એક બીન અનુભવી, તદ્દન જુવાન, પરભુ ઉમેદવારથી એ કામ લેવું પડ્યું. તુમારી કામમાં પણ ઝપાઝપી ચાલવી શરૂ થઈ અને એકંદર અસ્વસ્થ મનથી મારે કામ કરવું પડ્યું. મારો આંતરિક બાનો સત્ય અને નિરાધારના બેલીનો હતો. અને હું મારા કામમાં મચ્યો રહ્યો. કબજાના દાવામાં ખાઈ બદલા બ્રાહ્મણ મુખત્યારોએ કરાવેલા ખોટા દસ્તાવેજો પકડી ગરીબ લોકોની મીલકત તફરકે થતાં અટકાવી અને શું ખોટા આબકારી કેસોમાં કે બીજામાં, અન્યાયને જડમુળથી બેસાડી દીધો. નજીક આવેલા મુંબાઈ શહેરમાં તે વખત હોંદુ મુસલમાન વચ્ચે ભારે હુલ્લડ થયું હતું. મારા તાલુકામાં જુલાઈ (વણકર) મુસલમાનની ખાસ વસ્તી હતી. અને મુંબાઈની અસર મારે તાલુકે થઈ હતી. એક ધનાઢ્ય મુસલમાનના ઓરસને દીવસે મધરાતે તલવાર-બંધ સીપાઈ સાથે ઉશ્કેરાએલા ટોળામાં જઈ જીવનું જોખમ વહોરી મેં વધતું હુલ્લડ બંધ

પાડ્યું હતું. અને દશેરાને દીવસે દરીએ હીન્દુ તરફથી નારીએજ હોમવામાં મુસલમાનવાડમાંથી હીન્દુઓ પસાર થતાં મારે સાથે રહેવું પડ્યું હતું. પરગણામાં ફરતાં જંગલી ગામડાઓમાં હું રાત કાઢવા આહતો નહોતો. પણ રાતે ઘેર ફરતાં કાળા કામળાવાળો કાળો ભીલ, તેની છૂટી માથાની જટા, કાળા બદનમાં તેની ચમકતી બે આંખ, બગલમાં ખલતો અને હાથમાં મશાલને ઠકાણે ખભાપર સળગતી લાકડાની ચીપોની બનાવેલી ચુડ, એ મારી મામલતદારની સ્વારીનો શણગાર હતો. ગામડામાં ચોરાતો ક્યાંથી હોય ? માફતી (હનુમાન) ના દેવળમાં ખાંડવાનો ખાયણો ઉંઘો નાંખી તેનાપર કામળો, એ મારી ખેસવાની ખુરસી. ખાવામાં ભાત અને દૂધ એ માફે ભોજન, લોકોનાં ટોળાં હું જાઉં ત્યારે ભેગાં થાય પણ તેમાં પટેલ કોણ તે મારે ઓળખી લેવો પડે. અને તેના વેષમાં ફરક એટલોજ કે માથે કાંઈક મોટું ધમાલું બાંધેલું હોય અને બગલમાં મોટો ખલતો તથા ગળામાં રાતી કોરવાળું અંગવસ્ત્ર હોય. મારા કલેક્ટરના અસલ જપાટાઓ મેં સહન કર્યા પણ ખારા સમુદ્રમાં એક મીઠી સેર ઉત્પન્ન થઈ. મારા કલેક્ટર રજાપર જતાં નવા કલેક્ટર આવ્યા અને તે બ્રાહ્મણ કે પરભુ થાય એવા નહોતા. મારે તાણુકે મુકામ થતાં મારા દક્ષિણેની ખોડ ખાંપણ ચીટનીસે રજુ કરી અને તેમાં ફાજદારી કામમાં મારી જાતની ભુલો જણાવવામાં આવી. કલેક્ટરને લાગ્યું કે ચીટનીસના મનનો હું માણસ નથી. તેથી ખરું જોવા એક કેસના કાગળો પકડી તેમાં તે ઉંડો ઉતરી ગયો. અને જોયું તો ભુલને ઠેકાણે ઉલટી મારી સંભાળ જણાઈ. તુરત ચીટનીસ તરફ તેણે નજર કરડી કરી અને સુનાવણી બંધ રાખી. ઓફીસમાંથી જતા પહેલાં મકાન જોવાને બહાને તે કલેક્ટરે મને એકાન્તમાં લીધો અને મારી તનહા સ્થિતિ વિષે પોતે સમજી ગયાનું બે અક્ષરમાં જણાવી મને નિર્ભયપણે કામ કરવા વચનથી આસના વાસના કરી તે આલતો થયો. આ દીવસથી મારા દુઃખનું પાનું જાણે ર્યું. મારા કામમાં મને વધારે શાન્તી મળવા

માંડી અને થોડા દીવસમાં કમીરનરનો મુકામ થતાં જ્યારે તેણે જોયું કે તાલુકામાં તટસ્થ રહેવામાં મને ઘણું જોર પડ્યું છે ત્યારે તેણે મારી બદલી વિષે તુરત તજવીજ કરી અને પોલીટીકલ ખાતોમાં પાલનપુર એજન્સીમાં ડેપુટી તરીકે મારી બદલી થઈ. આ તાલુકા છોડી જતી વખત સ્ટેશન પર મને એક ગૃહસ્થ મળતાં તેણે ગામડી-આનાં ટોળેટોળાં જોઈ મને પૂછ્યું કે આ લોકો કેમ આવ્યા છે? મેં કહ્યું મને ખબર નથી. તેણે તે લોકોને પૂછ્યું ત્યારે તેમણે કહ્યું અમે અમારા રાવસાહેબને વિદાય કરવા આવ્યા છીએ. અમે કાંઈ હાર-તોરા આપી શકીએ એમ નથી પણ અમારા અંતઃકરણથી તેમની બહેતરી થવા અમે પ્રભુને સ્તુતિ કરીએ છીએ. આ સાંભળી મને થયું કે મને અમુલ્ય હારતોરા મળ્યા અને તેમની આશીષ ઈશ્વરના દક્ષતરમાં નોંધાઈ.

૬૦. મુંબઈ નિકટ હોવાથી આ તાલુકામાં કાંઈક વધારે સ્વ-તંત્રતાવાળા અને વધારે અક્કલવાળા લોકોથી કામ કરવા મને તક મળી હતી. અને એ મારે એક નવો અનુભવ આંતર વહન. હતો. મારી સત્યની લાગણીનો જે રસકસ હતો તે અહીંઆં નીચોવાઈ ગયો હતો. પણ મને મારાથી પરમ સંતોષ થયો હતો અને હું મારા અંતર જીવનના વહનમાં અગાડી જતો હતો. એક સાધુ પુરૂષે મને પ્રાણાયામમાં પ્રેર્યો હતો અને હું મારા અંતરને જોવા પ્રયાસ કરતો હતો.

૬૧. મારી સ્પેશીઅલ ડ્યુટીના કામનું પાલનપુર મને આ વખત પાલનપુરના એક અમલદાર તરીકે પ્રાપ્ત થયું. માર્ગ રેવન્યુ કામ છુટ્યું અને તેના બદલામાં પોલીટીકલ કામ સ્થાનફેર. મળ્યું. દીવાની કામ વિશેષમાં હતું. એકંદરે કામમાં રાહત હતી. પણ કામ પદ્ધતિસર નહોતું અને ખટપટ વધારે. મારા ફોજદારી કામમાં કાડીઆવાડના નામીયા

અહારવટીઆ લોકોનો કેસ હતો. મીયાણા તોહોમતદારો હતા, અને તેમનો કેસ ચલાવતાં જાતની જોખમી ગણવામાં આવતી. ઘણા વખતથી એ કેસ મુલતવી રાખવામાં આવ્યો હતો. મેં તેને હાથપર લીધો અને ગુનેગારોને સજા થતાં સુધી તોહોમતદારોની લાગણી ઉશ્કેરાવા પામી નહોતી. જો કે વચ્ચે વચ્ચે તેમના જુસ્સાની ઝળકી આવી જતી ખરી. મારા કામની રીતથી એ લોકોનો વિશ્વાસ મારામાં એસી ગયો હતો. અને જો કે પોલીટીકલ એજન્ટે કોર્ટમાં કામ ચાલતી વખતે પોલીસ ગાર્ડ ડબલ રાખવા મને કહેલું પણ મને તેની જરૂર પડી નહોતી. મને એકંદરે તે લોકો ભોળા તથા વિશ્વાસુ દીક્ષના લાગ્યા હતા. આ વખતે મારા રહેવાના મકાનમાંથી એક સારી કીંમતના દાગીનાની ચોરી થઈ હતી અને તપાસમાં એક હવાલદારમાંથી વધારી સીપાઈમાં મેં લાવેલો માણસ ચોર માલમ પડ્યો હતો. ગુણુ કરેથી જાત અદલાતી નથી એ શીખામણ લેવા જેવી ચીજ મને આ ઉપરથી લાગી હતી.

૬૨. એક અમલદાર સાડ જગે ખાલી કરવા મારે એકવાર ફરી મામલતમાં જવું પડ્યું હતું. પણ થોડા વખતમાંજ મામલતને મેં છેવટની સલામ કરી હતી અને મારી નીમ-નિષ્પક્ષપાતપણું. છુક આ વખત પોલીટીકલ ખાતામાં હજુર ડેપુટીની જગોપર રાજકોટમાં થઈ હતી. જે કાઠીઆવાડની ખટપટનું મુખ્ય સ્થાન તથા જ્યાં નાગર વાણીઆની પાર્ટિનું પૂરજોસ, એવા સ્થળે હું મુકાયો હતો. જે આહોશ સીવીલીઅન પોલીટીકલ એજન્ટ હતો અને જેની સૂચનાથી હું ત્યાં મુકાયો હતો તે અદલાઈ જતાં તે જગોપર એક લશ્કરી અમલદારની નીમણુક થઈ હતી. અને લશ્કરી અમલદારને જીલ્લાનો માણસ પસંદ નહોતો. તેનો અમલ આપખુદનો હતો. કાયદા, કાનુન, સુધારો, એ તેને પસંદ નહોતાં. કેટલાક વખત સુધી રાજકોટમાં મારી સ્થિતિ અહુ કંદંગી રહી. લગભગ એક માસ સુધી મારી એકીસના મુખ્ય માણસે મને

ઔશીસમાં જાતે મળવા પણ જરૂર ધારી નહતી. અને લગલગ ત્રણ માસ સુધી મને રહેવા માટે મકાન ન મળતાં જેલમાં એક મારા મિત્ર ઔશીસરના રહેઠાણમાં મારે મારે સમાસ કરવો પડ્યો હતો. શું ઘરમાં કે બહાર, કચેરીમાં કે અન્યસ્થળે, હું એકલો પડતો ને કામમાં ચીલાના માર્ગે શિવાય હું બીજે માર્ગે પકડી શકતો નહોતો. મારા બીન ઉપયોગીપણાની સ્થિતિ મેં કમીશનરને જણાવી અને રેવન્યુ ખાતામાં પાછો લેવા રીતસર લખાણ કર્યું. કમીશનરે મને ધીરજ પકડવા જણાવ્યું અને સરકારથી, વખત આવે જોઈશું, એમ જવાબ મળ્યો. ત્યાં ખટપટના આગેવાન અમલદાર ગૃહસ્થો વિચાર-વંત પુરૂષો હતા અને સત્તા વાળીઆ પાર્ટીના હાથમાં હતી. કાળ જતાં મારી નિષ્પક્ષપાતપણાની ઓળખ તેમને થઈ અને તેમની વર્તણૂક મારા પ્રત્યે બદલાઈ. મને હળીમળી તે લોકો ચાલવા લાગ્યા અને છેવટ મારી કદર પણ કરી. તેમણે કહ્યું કે “ જો ભયેચ જેવા નાગર વધારે હોય તો નાગર વાળીઆનો કુસંપ ટકે નહીં. અમે ધણી રીતે જોયું પણ તેમના કામમાં ભયેચ નાગર છે એમ જેમ અમને જણાયું નહીં તેમ તે વાળીઆ નથી એમ પણ ન જણાયું.” થોડા વખત પછી જામનગરના તે વખતના જામ ગુજરી જતાં અને ગાદીના વારસ સગીર હોવાથી ત્યાં સરકારી અમલ થયો અને મારી નીમણૂક નાણા અને હીસાબી કામમાં ત્યાં થઈ.

૬૩. રાજકોટમાં પોલીટીકલ ખાતાનું ખાસ સ્વરૂપ જોવા મને તક મળી હતી. સમાગમમાં આવતાં મને સ્થાનકેર. ત્યાંના માણસો અકલમંદ અને વીવેકી લાગ્યા હતા અને તેઓની સારી લાગણી વચ્ચે મેં રાજકોટ છોડ્યું હતું.

૬૪. જામનગર એક નાનો પશ્ચાત વખતનો કસબો હતો પણ ત્યાંની આબોહવા સારાં હતા. લોકોનો રીત રીવાજ, પોશાક અને

ખોરાક જાડો પણ તેમની શુદ્ધિ ઝીણી હતી. ઉચ્ચ અભિલાષ-પૂર્ણતા. દરબારી કામની પૂર્ણ માહિતીવાળા નિરભિમાની અને શુદ્ધિશાળી, નિયમ અને પદ્ધતિસર કામ કરનાર, દિવાનની પદવીપર એક ગૃહસ્થ હતા. જે નવી પદ્ધતી દાખલ કરવાનો દાવો બાદ કરીએ તો સત્તા સાથે એ નર, રાજાની બાદ્ય અવસ્થામાં શા માટે રાજ્ય ન સંભાળી શકત એ મને સમજાયું નહોતું. પણ સમય બળવાન છે. જુનો અમલ તથા જુના માણસો ખસતાં ગયાં અને નવી રીત તથા નવા માણસો દાખલ થયા. મારા હિસાબી તથા નાણા પ્રકરણી ખાતામાં હિસાબની રીત ફેરવાઈ તથા બજેટની પદ્ધતી સાથે તીજનીરી તર થઈ. દેવું પત્યું અને કોરીના ચલણને ઠેકાણે રૂપીઆનું ચલણ થયું. એકાઉન્ટન્ટ જનરલની મુંબાઈની ઓફીસના એક યુરોપીઅન અમલદારે ત્યાં આવી નવી હિસાબની પદ્ધતી તપાસી પાસ કરી અને હું મારા કર્તવ્યથી મુક્ત થયો. એડ-મીનીસ્ટ્રેટર પોતાના વખતો વખતના રીપોર્ટમાં મારા કામ વીશે સાઈ લખ્યું અને મને સંતોષ થયો. આ તમામ કામ એક દિવસમાં થયું નહોતું. તેમ અહિંઆ લખ્યું છે તેવી સરળતાથી પણ થયું નહોતું. મારામાં અગર મારા કામમાં વાંધો નહોતો, કારણ કામમાં માલીકનું હિત અને મારામાં સત્ય સમાએલું હતું. પણ મારી કારકિર્દીની ફતેહ મારા સહ અમલદારો પૈકી કેટલાકને એક સ્પર્ધા અને ધર્માનું કારણ થઈ પડ્યું હતું. અને તે મારી સરસાઈને નરસાઈ તરીકે બતાવવા ચુકતા નહીં. એડમીનીસ્ટ્રેટર સારો પણ એક વીશ્વાસુ સ્વભાવનો યુરોપીઅન લશ્કરી અમલદાર હતો. અને તેનું મન સંભાળતાં મને ઘણી મુશ્કેલી પડતી. એક વખતે અમલદારોની મીટીંગમાં હું એટલે દરજ્જે મારા ઉપરીની સાથે વિચારની અથડાઅથડીમાં આવી ગયો કે હિસાબ અને નાણાંની સ્વતંત્રતા જાળવવા એડમીનીસ્ટ્રેશનના વખતમાં તે ખાતાને એડમીનીસ્ટ્રેટરના તાબામાં નહીં રાખતાં સીધી રીતે એકાઉન્ટન્ટ જનરલના તાબામાં રાખવા મેં સૂચના કરી. શું મારી સ્થિતિ ! મને

જે જામનગર લઈ જનાર ઉપરી તેનાજ વિરુદ્ધ મારી માગણી ! પણ હું કામના આવેશમાં અગર તેના હિતમાં મારી તાબાની સ્થિતિ ભુલી જતો અને જાણે હું માલીક હોઉં એમ વર્તતો. નહીં કે હું આગ્રહમાં પડતો કે ભુલનું ભાન થતાં મને વાર લાગતી પણ અભિપ્રાય આપતાં એ ભાન મારા અંતઃકરણને વ્યભીચારી નહોતું કરતું. મારા વિરોધી-ઓને ખીજું શું જોઈતું હતું ? જે મારી સાચાઈની સ્વતંત્રતા તે તેઓ મારી આપખુદીના રૂપમાં બતાવતા. અને એડમીનીસ્ટ્રેટરના મનમાં મારા કામ કરતાં મારા ગુણની ગણના કમી કરવા પ્રયાસ કરતા. વખત પસાર થયો અને એડમીનીસ્ટ્રેટરની બદલી થતાં એક જીવાન યુરોપીઅન સીવીલીઅનની ત્યાં નીમણૂક થઈ. જતી વખત મને આપેલા સરટીફિકેટથી, જનાર એડમીનીસ્ટ્રેટરે મારા કામને પોતાના મનમાં યોગ્ય સ્થાન આપ્યું હતું એમ મને લાગ્યું. નવાં આવેલા એડમીનીસ્ટ્રેટર એક યુવક છતાં દરેક અને જાતે જોનાર હતા અને સમય આવતાં તેમણે મને રેવન્યુ કામ સોંપ્યું. જેમ હીસાબ અને નાણા સંબંધી કામ મેં પદ્ધતી ઉપર મુક્યું હતું તેમ આમાં પણ કરવાનું હતું. જીની લાગબટાઈને બદલે વીથોટી કરવાની હતી અને એકંદર કામ પાયા ઉપર મુકવાનું હતું. હું મારા નવા કામમાં મશગુલ થયો. પરગણામાં ફરી લેકિની તથા જમીનની સ્થિતિ જોઈ. સર્વે સાથે જમીનની પ્રતવારી કરાવી અને લાગબટાઈ બદલી દાખલા તરીકે એક તાલુકે વિથોટી દાખલ કરી. આટલામાં રાજા ઉમરે પહોંચતાં તેને ગાદીનશીન કરવાનું હતું અને સરકારથી મને દિવાન તરીકે રાખવા નક્કી થયું. પ્રથમ મેં જે ખટપટ વિષે લખ્યું છે તેનું મૂળ ઘણે અંશે આ દિવાનની જગો હતી. ઉઘાડી રીતે હરીફાઈમાં ઉતરનાર રહ્યા નહોતા. પણ તે જગ્યાની દંડી ખટપટ રહી હતી. યુવાન જામસાહેબ ગાદીએ બેઠા કે તેમની પછાડી આ ખટપટ લાગુ થઈ અને તેને સ્વાર્થીઓનું પોશણ મળ્યું. મારા રાજહિતના કામની સરળતા રહી નહીં અને થોડો સમય જતાં માફ સરકારી નોકરીમાં પાછું ફરવું થયું.

૬૫. મારી રાજ્યની નોકરીમાં યુદ્ધિના ઉપયોગ સાથે વધારે મોટું ક્ષેત્ર હતું. રાજહીત સત્યતામાં રહી સચવાય કે કેમ એ જોવાની ત્યાં તક હતી. પોતાની સાખ સાચવવામાં સ્થાનકેશ. સ્વાર્થના ભોગની સીમા હતી. પ્રાપ્ત કરવા કરતાં ત્યાગમાં વધારે શક્તિ છે એ અનુભવ લેવાનો વખત હતો. કારણો આવા છતાં હું નામનો દિવાન રહી શકતો નહોતો. નહિ કે હું દિવાનમાં રાજ બનવા આહતો હતો. રાજ અને દિવાન વચ્ચે કામની વહેંચણીના પ્રસંગે મેં કહ્યું હતું કે સત્તાની મને જરૂર નથી કારણ દિવાન એટલે મોટો નોકર, કાંઈ સહભાગીઓ નહિ. પણ એક નામનો દિવાન અને બીજો કામનો દિવાન એ સ્થિતિ શું મારા હિતને કે શું રાજ્યના હિતને અનુકુળ નહોતી.

૬૬. સરકારી નોકરીમાં પાછા ફરતાં મને મારા જુના એડ-મીનીસ્ટ્રેટર, જેઓ તે વખત કાઠીઆવાડના પોલીટીકલ એજન્ટ હતા, તેમણે મને પોલીટીકલ ખાતામાં રાખવા ઇચ્છા સ્વમાન. બતાવી હતી.. પણ તે ખાતાના અમલદારોના લીસ્ટમાં માફ નામ મુકવામાં મને ગેરધ્નિસાધ થતો હતો તેથી મેં ત્યાં રહેવા ના પાડી હતી. હું સમજી શક્યો હતો કે પોલીટીકલ ખાતામાં રાખી વખત આવે મારે માટે કોઈ બીજા દિવાનપદની ગોઠવણ કરવા તેમના દીલમાં હતું. કારણ મારા પાછા ફરવામાં મને ઇન્સાફ થતો નથી એમ તે જોઈ શકતા હતા. પણ મારા જુનીઅર નીચે માફ નામ રહેવા હું આહતો નહોતો.

૬૭. અમદાવાદ જીલ્લામાં મારી ડેપુટી કલેક્ટરમાં નીમણૂક થઈ અને હું ત્યાં હાજર થયો. ફરી એકવાર જીલ્લાની ચર્ચણીમાં પડ્યો. જુજ વખતમાં મારી બદલી સુરત થઈ અને સીધો લાઈન. ત્યાં બે ત્રણ વર્ષ હું રહ્યો હતો. મારા પર-ગણાના ચાર્જના મુખ્ય તાલુકામાં એક ડાક્ટરનું

પ્રખળ હતું. તેમના કલ્યામાં રહેવાથી અમલદારને સુખ થતું. નહીં તો મધપુડો છંછેડ્યા બરોબર ઉત્પાત થતો. મને સમતોલ સ્થિતિ લાવતાં શ્રમ પડ્યો હતો અને મારા નવા ઉપરી કલેક્ટર કે જે ડાક્ટરથી લેવાતા હતા તેમની ખફગીનું હું કારણ થઈ પડ્યો હતો. મારો ચાર્જ યુરોપીઅન આસીસ્ટન્ટના પરગણાનો હતો. આસીસ્ટન્ટ આવતાં તે ચાર્જ ફર્યો હતો. મારા પ્રથમના ચાર્જમાં પાલનપુરના બહારવટીઆના કેસની માફક એક વખત મારી જીંદગી અહિં પણ બેખમમાં આવી ગઈ હતી. ખેતરોમાં મોલ ભેળવી દેવો, ઢોરો જખરાઈથી લઈ જવાં વિગેરે તોફાન કરનારની એક નામીયી ટોળા-પર કામ ચલાવતાં છેવટ સજા કરવાને દિવસે તેમનાં બેરાં છોકરાં, જંગલી વણઝારી કુતરાં વિગેરે ચીજના હુમલાનો હું ભોગ થઈ પડ્યો હતો. કચેરી છોડી મારે મુકામે જતાં તે લોકોએ મને ઘેરી લીધો હતો અને પોલીસના ઈન્સ્પેક્ટરે ગોળીઆર કરી તેમને રોકવા મારો હુકમ માંગ્યો હતો. હું તેમની વચ્ચે તેમના કાંઈક ધક્કા-મુક્કી ખાતો સ્વસ્થ ઉભો હતો અને ગોળીઆર કરવાની મેં ના પાડી તેમને સમજાવવા હું પ્રયત્ન કરતો હતો. તેમના મનની સમાધાની થતાં હું છુટો થઈ શક્યો હતો. નવા ચાર્જમાં જીજ દિવસ રહી હું લાંબી રજા ઉપર ગયો હતો, અને મેં સુરત જીલ્લાને છેવટનો છોડ્યો હતો. જોકે એ તરફનું પાણી તાકતવર નહોતું પણ હવા સારી હતી અને ત્યાંના અક્કલવર આરે પોતાના સહવિચારમાં મને સ્થાન આપ્યું હતું.

૬૮. નોકરીમાં, શું રાજમાં દિવાનપદ કે ખાલસામાં ડેપુટી કલેક્ટરનું પદ, બન્ને સારી જગો હોવા છતાં, જાણે તેમાં રસ કેસ ન રહ્યો હોય તેમ મને લાગતું હતું. મારું મન સંસારની ઉચ્ચ અભિ- નોકરીથી સ્વાદહીન થયું હતું અને મારું લાષમાં નિસ્વાદપણું. આંતરિક વલણ મારા જાણ જીવનપર વિશેષ અસર કરવા લાગ્યું હતું. આ મનની સ્થિતિમાં સુરત જીલ્લામાં મારી નોકરી (અને તે પછીની પણ નોકરી) જાણે

વેષધારીનો વેષ હોય તેમ હતી. તેથીજ હું લાંબી રમ્મ લઇ જત્રા જવા નિકળ્યો હતો અને એ દ્વારા મનની શાન્તી શોધતો હતો. મારા નોકરીના દીવસના અપેક્ષા થઇ ગયા હતા અને માત્ર અસ્ત થતો દિવસ હું પુરો કરતો હતો. ગૃહસ્થીમાં પણ તેમજ હતું. મારા પુત્રનું લગ્ન હું જામનગર હતો ત્યારે થયું હતું અને થોડા કાળ પછી મારી જ્યેષ્ઠ પુત્રી યુવાવસ્થામાં એક બાળકી મુકી ગત થઇ હતી. મને મોટાં ફરજંદનો આ પહેલો ધા હતો અને માઈ દીલ દુઃખી થઇ ગયું હતું. મારાં સ્ત્રીનું મગજ નબળું પડી ગયું હતું અને સંસાર સુખમાં પણ મારો દિવસ અસ્ત થતો હતો. મારી ઉચ્ચ અભિલાષાનું સંસારનું કેન્દ્ર નિસ્વાદ જણાયું હતું અને માઈ મન હવે પરમાર્થમાં તે કેન્દ્ર શોધતું હતું.

૬૯. જત્રામાં શ્રી ડાકોરનાથ, શ્રીનાથજી, એકલીંગજી, પુરકર-નાથ, પ્રયાગ, મથુરાં, વિંદ્રાવન, કાશી, ગયાજી, વૈજનાથ અને જગ-દીશ, એટલાં ધામો થયાં હતાં. શ્રીનાથજીની

જત્રા.

રાજસેવા ધણી મનોહર હતી. હું જત્રાળુના વેષમાં જત્રાળુ તરીકે બનતા સુધી રહેવા આહતો હતો. જાણે મારા નોકરીના ગતકાળને ભુલી જવા હું ન આહતો હોઉં તેમ. શ્રી નાથાદ્વારામાં એક ધર્મશાળામાં મુકામ કરતાં શ્રી ટીકાયત મહારાજ અને તેમના કારભારી તરફથી મારે માટે મુકામની બીજી જોગવાઈ કરવામાં આવી. પણ માઈ દીલ ધર્મશાળામાં આનંદમાં હતું. દર્શનમાં પણ જત્રાળુના ટોળામાં રહી દર્શન કરતો પણ તેમાં સુખરૂપ દર્શનનો લાભ ન મળવાથી પછી ખાસ દ્વારથી દર્શનની તજવીજ કરવી પડી હતી. મને ટીકાયત મહારાજની રહેણી ઉચ્ચ લાગી હતી. અને કર્યાનો તેમનો દિવાની ફેઝદારી વહીવટ સ્તુત્ય હતો. ઉદેપુરના શ્રી મહારાણાનું વહીવટી ઉપરીપણું અને તેમની શ્રી ટીકાયત પ્રત્યે શુરલાવના એ એ કફેડી સ્થિતિ હતી. મેં ઉદેપુરમાં પણ મુકામ કર્યો હતો. શ્રી મહારાણા તરફથી મારાપર સારો લાવ

દર્શાવવામાં આવ્યો હતો. મને પોતાના દરબારમાં બોલાવી એકાંતમાં વાતચીતની તક આપી હતી. અને પોતાના રાજ્યની મુખ્ય જગોપર લેવા મને ઇચ્છા બતાવી હતી. મારા મનની સ્થિતિ ક્યાંય નોકરીમાં જોડાવા નહોતી અને પેન્શન થએ વિચાર કરવા મેં કહ્યું હતું. મને રાજ્ય વિષે સારી અસર થઇ હતી અને તે ધર્મ તથા કર્મમાં કુશળ-નર કહેવરાતા હતા. હું કાંકરોલી પહોંચી ગયો હતો. ત્યાંનું તળાવ તથા ગામ અમને ઘણું રમણીય લાગ્યાં હતાં. મથુરામાં જમનાજીના કાચબા, તથા અગાશીનાં વાંદરા મન રમડો કરનાર હતાં તથા જનતાની ભૂમી દીલને શાન્તી આપનારી હતી. ખાસ કરી વિન્દ્રાવનમાં એ અસર વિશેષ હતી. કાશીમાં મારા એક જીના રનેહીને ત્યાં મેં મુકામ રાખ્યો હતો. ત્યાં મને માઈ બાલકપણ સ્મૃતિ આવ્યું હતું. હું અસલ જ્યાં રહેતો, મારી બહેનના મકાનમાં જ્યાં જતો આવતો, મારા એક ખાસ મીત્રના મકાનમાં જ્યાં સાથે બાણતો, તે બધાં સ્થળોમાં હું ગયો હતો અને ત્યાં વસતા નવા માણસોને હું શું જોતો હોઈશ એમ આશ્ચર્ય લાગતું. મારા મુરખી તુલ્ય રાજ્ય મુનશી માધો-લાલજી તરફથી મારી ઘણી સંભાળ લેવાઈ હતી. હું તેમના ઘરનોજ માણસ હતો અને તેઓ તેમજ મને જાણતા. મારા ઇષ્ટ શ્રી આત્મા-વિરેશ્વરના દર્શનનું ફરી એકવાર સુખ મેં લીધું. પંચકોશી કરી, બહારના ગામનો આનંદ લીધો અને કાશી છોડતાં ત્યાં છેવટનો મારો વાસ થવા મને ઇચ્છા થઇ હતી. ગયાજીમાં શ્રાદ્ધ કરી પિત્રીના ઋણથી હું મુક્ત થયો હતો અને જગદીશનો મહાપ્રસાદ લઈ હું કૃતકૃત્ય થયો હતો.

૭૦. લાંબી રજાપર જતાં સુરત છુટી ગયું હતું. અને દરમ્યાન

ખાલી પડેલી અમદાવાદની જગો બીજાને મળી

પ્રભુ કૃપા.

હતી તેથી માઈ દીલ ખીન્ન થયું હતું. પણ

મારી શ્રદ્ધા જગદીશ કર્યા વિના ઘર તરફ ન

વળવાની દૃઢ હતી અને તેને પરીણામે અમદાવાદ આવ્યા પછી મારી

સુરતથી ભર્ય થએલી બદલી રદ થઈ, ન ધારેલી મારી અમદાવાદમાં નીમણૂક થઈ હતી અને એ એની પરમકૃપાનો એક પરચો હતો.

૭૧. જામનગરથી માઈ અમિત અને ખિન્ન થએલું તન મન કાંઈક શાન્તીને પામ્યું અને જાત્રાનું દબ્યકળ પણ એજ હતું. અમદાવાદમાં આવી મારા સ્ત્રીનું શરીર વધારે ગૃહસ્થી તથા નોકરી બગડ્યું હતું અને મારા નોકરીપર ચઢ્યાને પૂર્ણાહુતી. મહીનામાસમાં તેમનું અવસાન થયું હતું. જાણે પરદેશનું દુઃખ વેડી, નાને દરજ્જેથી મોટે ચઢી, ઈજ્જત આબરૂ મેળવી, જાત્રા કરી, છેવટ પોતાના દેશમાં નોકરી મેળવી, ઘર, વાડી વસ્તાર (જેટ પુત્રીના શોક સાથે) મુકી, પોતાનું માગતું લઈ અને માઈ માગતું આપી, જાણે કાંઈ વિશેષ કરવાનું રહ્યું નહોય એમ સમજી, મારાં પત્નીએ આ જગતનો સંબંધ છોડ્યો હતો. મારી નોકરીની તેમજ ગૃહસ્થીની આ પૂર્ણાહુતી હતી. માઈ હઠેલું મન વિશેષ હઠ્યું અને મારી અમદાવાદની નોકરીમાં મનનો રસ રહ્યો નહોતો.

૭૨. દેખીતા હીસાબી કામ સાથે મારે અમદાવાદમાં બીજાં જોખમી કામો વિશેષ હતાં. ફેઝદારી અને ઇન્કમેટેક્સનું શહેરનું કામ કસોટી વિનાનું નહોતું. મારા ફેઝદારી કામમાં પેન્શન. મારી અમુકજ દૃષ્ટી હોય એમ નહોતું. હું સજ કરનાર કે છોડી મુકનાર અમલદાર નહોતો. માત્ર મારી દૃષ્ટી હતી તો તે એકજ હતી અને તે એ કે હું ઈન્સાફથી દોરવાતો. આથી સરવાળે મારા વિષે કોઈને કચવાટનું કારણ નહોતું. ઇન્કમેટેક્સનું કામ પણ તેજ ધોરણે થતું અને તેથી ઉપરી અગર રૈયતને નાખુશીનું કારણ નહોતું. મારા અન્ય કામમાં પ્રેમમાંથી નવી નીકળતી ચોપડીઓ તથા વર્તમાનપત્રોનું કાપદાની દૃષ્ટીથી અવલોકન, નાટકો, જાહેરભાષણો, મીટીંગો, અને હરકોઈ

મંડળી ઉપર નજર, આ તમામ બાબતો તે સમયને અનુસરી મારે જોવાની હતી. મારી દેખીતી સખ્તાઈ તળે માઈ કામળ હૃદય ઢંકાએલું હતું. અને ઘણી વખત મોટાની આબરૂ વગર કારણે જોખમાતાં ખચી ગઈ હતી. મારા આ કામની કદરમાં મારા ઉપરીએ એક વખત સરકારમાં લખ્યું હતું કે અમદાવાદ જેવા અગત્યના શહેરમાં મારો સુકાની એક દેશી છતાં મને યુરોપીઅનનો સંતોષ મળે છે. આ વખતે પાલનપુર એજન્સીમાં સરકારને ખર્ચની બાબતમાં એજન્સી સાથે કાંઈ મતભેદ થતાં તે વિષયની છલાવટ સાફ મને સ્પેશીઅલ ડયુટીપર ત્યાં મોકલ્યો હતો. મારી તપાસનું પરીણામ એજન્સીને પ્રીય નહોતું પણ તે કફોડી સ્થિતિમાં મેં કરેલું કામ સરકારની કદર બદલ ગયું નહોતું અને એ વિષેના ઠરાવમાં મારી કદર તેમણે દર્શાવી હતી. હું અમદાવાદ પાછો આવ્યો હતો અને નોકરીના મારાં વર્ષ પુરાં થતાં હું એ વર્ષ એક્સટેન્શન પર રહ્યાં હતો. કુલ ૩૮ વર્ષની નોકરીના અંતે મેં પેન્શન લીધું હતું અને માંગરોળ પોરબંદર તથા વડોદરા એ ત્રણ રાજ્યોમાં જોડાવા મને તક મળી હતી પણ માઈ દીલ નોકરી માટે રહ્યું નહોતું. અમદાવાદમાં પણ ઓનરરી મેજિસ્ટ્રેટ અગર મ્યુનીસીપલ કાઉન્સિલર થવા મને રચ્યું નહોતું.

૩. વૃદ્ધાવસ્થા.

૭૩. પેન્શન લીધા પછી એ વર્ષ સુધી હું વર્તમાનપત્ર ઉપર વધારે લક્ષ આપતો. રાજ્ય દરબારી વિષયો ઉપર સરકારમાં તથા પેપરમાં લખતો અને ઘણી વખત સરકારથી ધર્મવિચાર-જત્રા. મને સંતોષ બતાવવામાં આવતો. પણ એ દ્વારા મારો શ્રમ મને નિરર્થક લાગ્યો અને માઈ મન ધર્મ શોધન તરફ વળ્યું. જુદા જુદા ધર્મોની મેં

માહીતી મેળવવા માંડી અને મતમતાંતર ફેરણે મુકી તેનું રહસ્ય સમજવા માંડ્યું. કથાનું શ્રવણ અને એકંદર મનન એમાં મારો વખત ક્યાં જતો તે મને ખબર ન પડતી. મને લાગતું કે જો પેન્સનનો વખત મને ન મળ્યો હતો તો એક ભારખરદારી જનવર તરીકે મારી જીંદગી વહી જતી. જેવું અત્ર તેવો ઓડકાર. મને જાત્રાની સ્ફુરણા થવા માંડી અને પ્રથમ દ્વારકાં અને પછી રામેશ્વરની જાત્રા મેં કરી. માંદો, સાંજે થાય એવી બેલગામની હવા, હરીહરમાં હરી તથા હરની એક મૂર્તિ, ત્રીચીનોપોલીનો રમ્ય દેખાવ, મુંબાઈના જલકા સામે મદ્રાસની સાદાઈ અને મંદીરોની ભવ્ય પ્રાચીન બાંધણી આ બધી વસ્તુ ઘણી મનોહર હતી. જાત્રાએ મારા મનને વધારે નિર્મળ કર્યું અને મારા આંતરિક જીવનની બાહ્ય જીવનપર પ્રાધાન્યતા વધી. થોડો સમય વિશ્રાંતી લઈ હું બહારી કેદારની જાત્રાએ ગયો. આ શ્રેષ્ઠ યાત્રામાં મારો વખત શ્રેષ્ઠ રીતે ગયો. જાત્રા શ્રેષ્ઠ એથી કે જાત્રાના ધામો પૃથ્વી કરતાં ગગનની વધારે નિકટ જણાતાં અને જાણે સંસાર છોડી આપણે સ્વર્ગમાં વિચરતા હોઈએ એમ લાગતું. વખત શ્રેષ્ઠ રીતે એથી ગયો કે એટલો વખત સંસારનો ભુલાવો થયો હતો. જ્યાં ટપાલનાં સ્થાનકો હતાં ત્યાં પણ ખાનગી કાગળ સાફ મનમાં તલપ લાગતી નહોતી. તે ઉપર અને શાન્ત ભૂમીની પ્રલાજ એવી હતી કે વગર સમાધીએ મન સમાધીય થઈ જતું. શું હીમાલય પર કુદરત ! જો પૃથ્વી પર કોઈ સ્વર્ગ હોય અગર સ્વર્ગ જવા કોઈ માર્ગ હોય અગર પ્રભુની રાજ્યધાનીનું કોઈ સ્થળ હોય તો તે હીમાલય છે. એ જાત્રાનો માર્ગ વિકટ છે. દંડી અસહ્ય છે. ભોગી કરતાં એ જાત્રા જોગી સાફ વિશેષ છે. પણ કષ્ટનો બદલો અમુલ્ય છે. જેવી કિમત તેવી ચીજ. ઈશ્વરકૃપાથી સૌ સાથ-સાથે હું કુશળ ક્ષેમ ઘેર પાછો ફર્યો હતો. ઘેર આવી યોગવસીષ્ઠની કથાનું શ્રવણ જારી થયું હતું. મારા જ્યેષ્ઠ પૌત્રનું લગ્ન થયું હતું. અને તે અંગે ન્યાતમાં લહાણું તથા માહાફર પણ થયાં હતાં.

૭૪. માર્ગ તન તથા મન હવે અવસ્થાને લઇ ક્ષીણ થતું જતું હતું. એક નેત્રમાંથી મોતીઓ કઢાવવો પડ્યો હતો. અને હું એકંદર નિવૃત્તિની સ્થિતિ ગાળતો હતો. એ વર્ષે થતાં થતાં નિવૃત્તિ. પૌત્રવધુ એક આળક પુત્રને (દીલહરશંકરને) મુકી મરણ પામ્યાં હતાં. અને મારા ધરના મુખમાં એ અનાવથી ખલેલ થઇ હતી. ભવિષ્યમાં હજી શું લખીત છે એ કહી શકાતું નથી. મારી ઉમરનાં ૭૧ વર્ષ વ્યતીત થયાં છે અને ભવિષ્ય હજી કેટલું છે એ પણ કહી શકાતું નથી.

૭૫. નોકરી અને ગૃહસ્થીના વિરામમાં વૃદ્ધાવસ્થાની નિવૃત્તિ નથી. શરીરની અશક્તિ એ નિવૃત્તિ નથી. તનની સાથે મનના વિરામની જરૂર છે. એ વિરામ ફરી એકવાર વૃદ્ધની શાળા. આળઅવસ્થા લાવવામાં છે. માત્ર એશી રહેવામાં નથી. આળઅવસ્થામાં જે કહ્યો શીખ્યા, તરૂં અવસ્થામાં જે કહ્યો અનુભવ્યો તે વૃદ્ધ અવસ્થામાં ભુલી જવો જરૂર છે. આળકની શાળામાં શીખેલાં ૭ ધોરણ વૃદ્ધની શાળામાં ભુલવાનાં છે. જેમ તનમાં માત્ર સત્વ રહી કચરો નીકળી જાય છે તેમ મનમાં ગતકાળનો ચઢેલો મેલ ગાળી નાંખી કચરો ફેંકી દેવાનો છે. ખેલેલી આજના દઢીભૂત થએલા અંકુરો નીંદી નાંખી હૃદયરૂપી જમીન સાફ કરવાની છે.

૪. નિરીક્ષણ-દષ્ટિ પરભવની.

૭૬. હવે હું મારું જીવન લખવામાં વિરમું છું. જીવન લખવામાં વિરમી હવે તરણ વયમાં ખેડેલી નોકરી તથા ગૃહસ્થીનું અવલોકન મારી દષ્ટિના સાર માટે કરું છું. મારી બાલ-
ઉચ્ચ અભિલાષના અવસ્થાના ધરશિક્ષણમાં મારામાં પડેલા ધાર્મિક
છોડનું નિરીક્ષણ. તથા નૈતિક અંકુરો વિદ્યાના જળથી સીંચાઈ
ઉચ્ચ અભિલાષના છોડમાં ઊગી નીકળ્યા હતા.
તેને નોકરી તથા ગૃહસ્થીના સમયનો ટાઢ-તડકો લાગતાં તે છોડની
શી હાલત થઈ તે હવે તપાસું.

૭૭. નોકરીનો સાધારણ ઉદ્દેશ દ્રવ્યપ્રાપ્તિનો હોય છે. અને ઉચ્ચ દરજ્જે એ માત્ર દ્રવ્યપ્રાપ્તિનો અનુયાયી ગણાય છે. મારામાં નોકરીનો ઉદ્દેશ નામ મેળવવાનો હતો. અને નોકરીમાં ઉચ્ચ અભિ- મારો ઉચ્ચ દરજ્જે તેનો અનુયાયી હતો.
લાષનું દળ. સુકૃતિ એ મારી ઉચ્ચ અભિલાષ હતી. કારણ સંસારી ઉચ્ચતાનું નશ્વરપણું મારામાં હજી સુબ્યું નહતું. પણ મારી ઉચ્ચ અભિલાષમાં માત્ર ઉચ્ચ સાધનોનીજ જગ્યા હતી. અને સંસારના ઉચ્ચ સ્થાનમાં સાધનોના ગુણદોષ વિષે સવાલ કમી રહે છે. જ્યાં સુધી મારી નોકરી તાબાની હતી ત્યાં સુધી ઘણે ભાગે મારે કંઈ કરવાનું હતું. જે કે આ નોકરીમાં પણ માત્ર કામ બર ન આવતું તો પણ તે તદ્દન નિષ્ફળ પણ ન જતું. પણ અમલદારની નોકરીમાં તેમ નહોતું. ત્યાં મારા છોડને છાંયડા કરતાં તડકો વધારે લાગ્યો હતો. તડકો એજ કે કામની જવાબદારી પૂરી પણ કામ કરવાની સ્વતંત્રતા અધૂરી. વિચાર પોતાનો પણ હુકમ પારકો. પોતાને ખર્ચ લાગે તે કરવા કરતાં ઉપરીને ખર્ચ શું લાગશે તે જોવાનું. કામની સફળતા કામના ગુણદોષમાં નહીં પણ ઉપરીને કર્યું ગમવામાં.

આ બખેડાઈપી તપારામાં મારો ઉગેલો છોડ કરમાવાને બદલે ઉડે ગયો હતો. તાપથી પૃથ્વી ફાટે ને તેમાં પાણી સીંચાઈ ઉતરવા મુળાડિયાંને જેમ માર્ગ મળે તેમ માફે ઉંચ્ચ અભિ હૃદય નોકરીના તાપથી ફાટી તેમાં સત્યપી જળ સીંચાઈ, છોડને તેમાં પોતાના મૂળ ઉંડા નાંખવા માર્ગ મળ્યો હતો. હવે વાડોલીયાની જરૂર રહી નહોતી. તેમ તે વા-વંટોળથી ઉખડી પડે પણ રહ્યું નહોતું. આ બધાનું પરીણામ એ થયું કે દ્રવ્ય તથા જળમાં મને ઉંચ્ચ અભિલાષની સાફલ્યતા જણાઈ નહીં પણ દલીભૂતપણામાં તે સાફલ્યતા જણાઈ. મને એમ લાગ્યું કે અભિલાષનું ફળ સંસારિક ઉંચ્ચ સ્થિતિમાં નથી પણ સત્ય અને જે ખરું સુખ છે તે સત્યના અનુભવમાં છે. અસત્યથી ઉંચ્ચ સ્થિતિ ખરું સુખ આપી શકતી નથી. જે મારા ધન અગર કલમમાં કાંઈ બળ હતું, જે મારામાં કાંઈ સ્વતંત્રતા નિડરપણું હતું, તે તે સર્વ સત્યનું પરિણામ હતું. સત્ય વિ પોતે નિર્બળ થઈ જતો. મને સાંભરે છે કે ઘણી વખત હું બેસું કાંઈક અને લખું કાંઈક. કારણ મનથી ઉપજેલો સત્યને મને અણુધારેલા કિનારે ઉતારી દેતો. સત્ય મારા મગજને પ્રીય તેમજ હૃદયને પણ લાગતું. હું તેમાં રસબસ થઈ જતો ને અનુભવતો. મારી નોકરીનો સાર બે અક્ષરમાં કહું તો એજ મારી ઉંચ્ચ અભિલાષનું સ્વરૂપ બંધાતાં સત્યતામાં મને ઉ જણાઈ અને તેથી સત્યપરાયણતામાં હું દૃઢ થયો.

૭૮. હવે જેઉં કે ગૃહસ્થીની મારી ઉંચ્ચ અભિલાષના શી અસર થઈ હતી. વ્યવહાર મારો વિષય નહોતો. ઘર નોકરીપર માફે ચિત્ત વિશેષ હતું. વ્યવ ગૃહસ્થીમાં ઉંચ્ચ અભિ-યશ અપયશનો માત્ર નામનો હું લાગી લાપનું ફળ. નોકરીની માફક વ્યવહાર પણ અડખ માર્ગ હતો. વખત અગાડી વધતો જતો

અને જનસમુદાય ઉપર તેની અસર થવા માંડી હતી. હૃદય ઉપર મગજની સત્તા ચઢવા માંડી હતી અને આસ્થા તથા ધર્મનો, મગજ ઉપરનો અંકુશ ઘટવા માંડ્યો હતો. જેમ નોકરીમાં ઉપરીની મરજી અગાડી સત્યપરાયણતા સાચવવી મુશ્કેલ હતી, તેમ વ્યવહારમાં નકલ અગાડી અસલ સાચવવું મુશ્કેલ હતું. પણ શું નોકરી કે શું ગૃહસ્થી ! જ્યાં સત્ય ઉપર વાત આવી જતી ત્યાં મારામાં વિશેષ ખડખડાટ સત્યને વિશેષ દઢીબૂત કરતો. ખીજી રીતે ગૃહસ્થી પોતે કાંઈ અમૃત કાળીઓ નહોતો. સંસ્કાર અને દૈવ એ બેની મધ્યમાં સુખ કેટલું ! સુખ એટલુંજ કે જે હૃદય કબુલ કરે. અને વિચારી જોતાં સુખ વસ્તુમાં નહોતું પણ મનમાં હતું. અને મનનું સુખ સત્યતામાં હતું. તેથી ગૃહસ્થીમાં મારી હૃદય અભિલાષાએ નોકરીની માફક સત્યતામાં સુખ જોયું અને મારી સત્યપરાયણતા અહીંયાં પણ દઢીબૂત થઈ.

૭૯. પારમાર્થિક દૃષ્ટિથી જોતાં જે મારી બાળઅવસ્થા વિદ્યા-પરપરાયણ હતી અને જે મારી યુવાવસ્થા નોકરી તથા ગૃહસ્થી-પરાયણ હતી તે બન્ને અવસ્થામાં ધર્મનું દુર્લભ્ય સત્યની શોધ ધર્મમાં. નહોતું. બાળઅવસ્થાની વિદ્યા યુવાવસ્થામાં વિદ્યાવિલાસને પહોંચી હતી અને તેમાં કહેવાતી વિદ્યા માનવપ્રણીત જણાતાં અને વસ્તુ તે વિદ્યાને અગમ્ય અને તેમાં ઢંકાએલી જણાતાં ઈશ્વર પ્રણીત ધર્મશાસ્ત્રરૂપી વિદ્યામાં મારી ખુદી પ્રેરક થઈ હતી. અને ત્યાં દરીયાના મોજાની પેઠે અથડાતી હતી. દૃઢ થએલી સત્ય પરાયણતા હવે એમાં સત્ય શોધતી હતી. સત્યની અચળતા અગાડી નોકરી તથા ગૃહસ્થીની બાબતોની અચળતા અને ક્ષણ ભંગુરતા જણાતી હતી અને જો કે વૈરાગ વ્યાખ્યો નહોતો પણ વિવેક સ્પૃયો હતો અને વૈરાગની છાયા વિનાનું ચિત રહ્યું નહોતું.

૮૦. હરકોઈ બાળુથી જોતાં હૃદય અભિલાષનું વવાએલું ખીજ

સત્ય પરાયણતા રૂપી વૃક્ષમાં ખીલી ધર્મની જાણાસા રૂપી ફળમાં તે
 વિરમ્યું હતું. નોકરી તથા ગૃહસ્થીની નિવૃત્તિનો
 ઉચ્ચ અભિલાષ વખત આવ્યો હતો અને તેમાં મળેલા ફળનો
 સંસાર પારની. શો ઉપયોગ થયો હતો ? ફળનો ઉપયોગ એજ
 થયો હતો કે તેમાંથી ફરી ઉચ્ચ અભિલાષ
 રૂપી ખીજ મળ્યું અને તે ફરી વવાયું. પ્રથમ વવાએલી ભૂમી અને
 ફરી વવાએલી ભૂમી જુદી હતી. પ્રથમ ભૂમી પૂર્વના સંસ્કારની હતી.
 હવેની ભૂમીમાં પુરુષાર્થ (અગર અનુભવ) રૂપી ખાતર નંખાયું હતું.
 પ્રથમની ઉચ્ચ અભિલાષ વર્તમાન કાળની અને સંસારિક હતી.
 હવેની ભવિષ્ય કાળની તથા સંસારની પારની હતી. મને જે સત્ય
 અહિંઆં ન મળ્યું તે ધર્મના સત્વમાં મેં શોધવા માંડ્યું અને તે
 મારા મનમાં બેસતાં મારી ઉચ્ચ અભિલાષ એ તરફ પ્રેરાઈ.

૮૧. હવે માઈ જીવન મારી દૃષ્ટીથી જોઈ મેં શો સાર લીધો ?
 ગતમાંથી ભવિષ્ય શું જોયું ? સાર એ લીધો કે મારો ગત કાળ
 મારી ભવિષ્યની તૈયારીમાં સહાયભૂત નીવડ્યો.
 ગતમાંથી ભવિષ્ય છે અને ભવિષ્ય એ જોયું કે મારા પારમાર્થિક
 સંસ્કારો વૃદ્ધીમાં છે.

૫. નિરીક્ષણ-દ્રષ્ટી આ ભવની.

૮૨. હું મારી પરભવની દૃષ્ટીથી માઈ ગતજીવન જોઈ ચુક્યો.
 હવે મહારી આ ભવની દૃષ્ટીથી તેને જરા
 નિરીક્ષણ જોઉં, એવા હેતુથી કે પરભવની સફળતામાં
 આ ભવની નિષ્ફળતા હતી કે કેમ ?

૮૩. પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે મારી જીંદગીના વહનમાં બાહ્ય સાથે

અંતર વહન લાગ્યું હતું. જેમ પગે ચાલતો માણસ એકી વખતે પગે ચાલે છે અને અંદર પોતાની પાચનક્રિયા કરે છે તેમ મારી જીંદગીના વહનમાં હતું. મારી બાહ્ય તથા અંતર બાહ્ય જીંદગી બાહ્ય, તરણ અને વૃદ્ધાવસ્થામાં વહેંચાઈ હતી. મારી આંતરિક જીંદગી આશા, પ્રાપ્તિ અને નિરાશામાં વહેંચાઈ હતી. બહારથી જોતાં હું ભણ્યો, ગણ્યો ને કરી ચુક્યો. અંદરથી જોતાં હું ફાલ્યો, કુલ્યો અને કરમાયો.

૮૪. મારી બાળ અવસ્થા પણ આંતરિક જીવન વિનાની ન હતી. તે અવસ્થામાં મને કોઈ કંઈ ચીજ આપે તો તે મળ્યાની ખુસી સાથે તે લીધાની છાયા જાણે તેના પર આવી જતી. મન ખુશીથી ઉંચે જવાને બદલે જાણે સમતોલ થઈ જતું. હું રમકડે રમતો પણ ઘણી વખત રમકડાને રમાડતો. મારા સમોવય કરતાં મોટામાં બેશી શણગાર મને વધારે ગમતું. તરવું, કસરત કરવી, મોઢાંડા, ભમરડા, એરંડા, સોગઠાંબાજી, ગંજીકો, વાઘ બકરી, વીગેરે રમતો, હું શીખતો અને રમતો પણ મને વ્યસન તો વિદ્યાનું હતું. હું ચોપડી નીચે મુકી વરઘોડો જોવા દોડ્યો એમ મને સાંભરતું નથી. ખાવા ખેલવામાં મારો સંતોષ ન હતો તેમજ પરીક્ષા પસાર કરવાની વિદ્યામાં મારા સંતોષની આખરી નહતી. ઉંચ પણામાં મારો લક્ષ્યોંદુ હતો. હર કોઈ બાબતમાં કોઈ સારો છે એમ સાંભળી તે સારો ક્યાં છે તે જોવા મને મન થતું. મોટા કેમ ન થવાય ઉંચા કેમ ન થવાય એ વિચાર હંમેશાં મને આવતો. બાહ્ય દૃષ્ટીમાં મને પત્નિની ચાહના હતી. આંતરિકમાં હું સર્વાંશે કોઈક પોતાનું કરવા ચાહતો અને તે પોતાની સ્ત્રી થઈ શકે એમ માનતો. પ્રેમનો પ્રત્યાઘાત જ્યાં પડતો, શું મિત્રમાં કે માવિત્રમાં, ત્યાં હું આકર્ષિત થતો. નિર્મળ પ્રેમના અસ્ખલિત વહનનું પાન એ મારા મનને ઘણું રચીકર હતું અને તેથી જેમ ઉંચ્ય થવા, મોટા થવા, મારા મનમાં તરંગો આવતા, તેમ પ્રેમના સુખના પણ આવતા.

૮૫. મારી બાળ અવસ્થા ઉમેદની ભરેલી હતી અને મારી રહેણી તે ઉમેદને બર આવે તેવી હતી. પણ શા સુખનાં સ્વપ્નાં !

કહ્યું છે કે ઇચ્છીત વસ્તુ મળવાની ઉમેદમાં સ્થિતિ જે સુખ છે, તે તે વસ્તુ મળ્યા પછી નથી.

જાણે તે સુખની પૂર્ણાહુતી તે મળતી વખતેજ કેમ ન થઈ જતી હોય ! બાળ અવસ્થાની બાહ્ય દષ્ટીમાં હું લાગ્યો. ને આંતરિક દષ્ટીમાં ફાલ્યો. અહારથી લણેલો, અંદરથી આશાનો ભરેલો, હું બાલ હતો.

૮૬. યુવાવસ્થા શરૂ થતાં બાહ્ય દષ્ટીમાં આંધેલી ઉમેદો બર આવવા માંડી. સ્ત્રી સાથેનો સુખરૂપ ધરસંસાર, કમાવા ધમાવામાં વધતી જતી લાયકી, એ મારા અનુભવની શરૂઆત

યુવાવસ્થા હતી. મારું બાહ્ય જીવન ટોચે પહોંચતાં અંતરાય સ્થિતિ બાહ્ય. રૂપ કાંઈ નહતું. નોકરીમાં દાદરને છેલ્લે પગથી- એથી હું સમયાનુસાર તે વખતને ટોચે ગયો.

કલાર્કમાંથી વધી એક ફર્ટકલાસ સ્ટેટનો દીવાન થયો. બાહોશ, પ્રમાણીક અને ઇન્સાફી અમલદાર તરીકે મને જગતે ઓળખ્યો. ગૃહસ્થીમાં સ્ત્રી, પુત્ર, પુત્રી, લાજ આબરૂ વિગેરે ધર સંસારનું સુખ નેયું. પણ ટોચ પછી શું હોય ? ટોચે ટકી રહેવું મને સરજત ન હતું. દીવાનમાંથી ડેપુટી કલેક્ટરમાં હું પાછો ફર્યો. રત્નજેવી બે દીકરી તેમની ધર સંસારની ઉગતી વયમાં મેં ખોઈ અને તે બે બનાવની વચ્ચે સુખ દુઃખની લાગી-અર્ધાંગનાને તો હું ખોઈ બેઠોજ હતો. લોક દષ્ટીમાં આમાં કાંઈ અસાધારણ નહોતું. બધું સુખ ક્યાંથી હોય. જન્મે એટલા કાંઈ જીવે ? બે લીંત કાંઈ સાથે પડે ? એવાં વચનોથી મારા મનનું સમાધાન કરવામાં આવતું અને તે ખરું હતું. ઇશ્વરનો આપ્યો મારે પુત્ર હતો. વિદ્યાભ્યાસમાં તેને બી. એ. ની ડીગ્રી મળી હતી. પોતાને અનુકુળ ઉદ્યમમાં રહીને તે ઘણે ભાગે નિવૃત્તિનું જીવન ભોગવતો હતો. મારે પુત્ર-વધુ તથા બે પૌત્ર હયાત હતા. હું સૃષ્ટીના

સુખમાં અપવાદરૂપે અક્ષય સુખી થવા દાવો રાખતો નહોતો પણ હું મારી દુઃખ મીશ્રીત સુખની સ્થિતિને સમજતો હતો ખરો.

૮૭. હવે યુવાવસ્થાની બાહ્ય દૃષ્ટીની સાક્ષ્યતામાં મારી આંતરિક દૃષ્ટીની સાક્ષ્યતા કેટલી હતી તે જોઈએ. નોકરીમાં મળેલું ઉચ્ચ સ્થાન મને ઉચ્ચ ભાર્યું નહિ. ખટપટથી ભરેલું એ સ્થિતિ આંતરિક-નોકરી સ્થાન ઉચ્ચ નહીં પણ નીચ હતું. કાદવમાંથી પણ પૈસો ઉચકી લેનારને, તમાચો મારીને પણ મોં લાલ રાખનારને, એ સ્થળ ઠીક હતું. મને ઠીક નહોતું. બધાં ઉચ્ચ સ્થાન નીચજ હોય છે એમ કાંઈ નથી. તે બધાને નીચજ લાગે છે એમ પણ કાંઈ નથી. ઉચ્ચ સ્થાનવાળો ઉચ્ચજ હોય એમ પણ નથી. ત્યારે મને એ નીચ કેમ લાગ્યું ? એ સ્થળનું સાહિત્ય મારી વૃત્તિઓને અનુકુળ નહોતું. મને સીધી લીટીનો બે બાજુ ગુણ-રૂપી રોપાએલા વૃક્ષથી ઢંકાએલો, જ્યાં હૃદય સંતોષનો શીતળ વાયુ વાતો હોય એવો પંથ મારા ગમન માટે જોઈતો હતો. હું ચાહતો હતો કે જ્યાં ઇન્સાફથી ચુકવવા મને ઉપરીની ઇતિરાજ વ્યાધ થઈ ડરાવે, ઉપરીનું હાસ્ય મને મનહર બગલું થઈ લલચાવે, રનેહીની શિપારસ મને વિષથી સ્ત્રીની પેડે સપડાવે, રૂશ્વત મને તૃણથી આચ્છાદિત થએલા ખાડામાં પાડે, ત્યાં હું ઇન્સાફ ન ચુકું અને ન ચુકું એ ગુણ મારી નોકરીના ખાતામાં જમે થાય. હું ચાહતો હતો કે સત્યની ઢાલ તજે રહી હું અસત્યના અગણીત અખતરા બેદતો ચાલ્યો જઈ અને તેમાં મારા પર પડેલા ધા મારા ખાતામાં જમે થાય. હું ચાહતો હતો કે નોકરીની એક નિશાને દરવાજે હું મારા જાતી સ્વાર્થનું તાપણું કરી નાંખું ને તે ગુણ લાલ અક્ષરે મારા ખાતામાં લખાય. હું ચાહતો હતો કે ઇન્સાફની દૃષ્ટીથી વાધ બકરીને હું એક હારે પાણી પાઉં ને નિરપરાધી ગરીબની હું વારે ધાઉં. હું ચાહતો હતો કે મારી અક્ષયની સીમા બતાવે એવા દુર્ઘટ રાજકાજમાં હું જોડાઉં. હોદ્દાથી નહીં પણ મારા કૃત્યથી ઓળખાઉં, ઉંચો છતાં નીચે

નમી ચાલું, મોટો છતાં દાબડીમાં સમાઈ, નીતીની રીતી ચલવવામાં રાજ્યના ખરા હીતમાં શી નડતર આવે છે તે જોઈ, સત્તના ખડક ઉપર રાજ્યનું ધોરણ બાંધું, સ્વચ્છ કીર્તિની તુલના ધનથી ઓછી નથી એમ બતાવું, રાજ્યનો પાયો જોટલો ઈન્સાફ પર રહ્યો છે તેટલોજ રૈયતની લાગણી પર છે એમ દેખાડું. આવી મનની ઉમેદો મને મળેલા પદમાં અને તે પદની સાહિત્યમાં કેટલે દરજ્જે પર આવી ! ધણું તો તેમાં તેની ઝળકી આવી હશે અને તે મૃગજળ થઈ નીવડી હશે. મનુષ્યને પોતાનો સંતોષ પોતાનામાંજ છે પણ તેનો અનુભવ સામાના પ્રતિબીમ્બમાં થાય છે. પણ તે પ્રતિબીમ્બ કયાં ? પ્રતિબીમ્બની તો વાતજ શી અને નોકરીની કદર પણ કયાં ? સૃષ્ટીએ મારી તુલના કરી ભાવ બતાવ્યો એ મારી થોડી કદર નહોતી. જે મને મારી જીગરથી કરેલી એક નિશાની નોકરીનો કાંઈ પણ બદલો મળ્યો છે તો તે જનસમુદાયની ભયેચના નામની સ્નેહાળ લાગણીમાંજ છે. જે મારો આ લાગણીરૂપ વિસામો ન હત, તો મારી નોકરીના નિર્જન પ્રદેશમાં આ મારી અવસ્થાના વખતમાં મને વિશ્રામ લેવા ઠામ રહ્યો ન હત. મારી ઉમેદ, મારી ચોટ, ધન ઉપર નહતી. નિર્મળ નામ, સ્વચ્છ ખ્યાતી પર હતી. ખરાં મોટાં કામ કરવા મને સમયજ મળ્યો નથી, છતાં મારી ઝળકી ઉપરથી લોકોએ પોતાના વિચારમાં મને જે ભાવિક સ્થાન આપ્યું તે થોડું નથી. મને જાણનાર એક માણસને બીજા મને ન જાણનારે પુછ્યું કે “ **Where is the charm you speak of in Bhachech's name.** ” (ભયેચના નામમાં તમો કહોછો તે મોહિની કયાં રહેલી છે. ત્યારે તેણે ઉત્તર આપ્યો કે “ **to see the charm you must pull him the wrong way.** ” (એ મોહિની જોવી હોય તો તમે તેમને અવળે માર્ગે દોરી જુઓ.)

૮૮. હવે ધર તરફ વળી જોઈ કે ગૃહસ્થીમાં દેખાતી ખર-આવેલી ઉમેદ કેટલે દરજ્જે ખરી ખર આવી હતી. મારી બાળપણની

ગૃહસ્થી.

સ્ત્રીની ચાહેના પ્રેમના ધ્વની સાં રહતી. તન, મન, ધનની ઐક્યતામાં હું એ ધ્વની જોવા ચાહતો હતો. ઐક્યતા માત્ર એક જન્મની નહીં પણ છેવટ સુધીની. અમુક વખત સુધી મારા સંસારનો અનુભવ આનંદમય હતો. મને ધરની શીકર નહતી. ધરની ઉન્નતીમાં મારાં સ્ત્રીની નિપુણતા તથા લાગ્ય મને સહાયકારી હતાં. પણ આ બધામાં મારી અંતર ચાહેના શી હતી ? શું હું માત્ર એક-સંપને પ્રેમ ગણતો હતો ? શું ખાનપાન, પહેરવું, ઝોઢવું, વિષયાદિક સુખનો ઉપભોગ, માંડે સર્વસ્વ હતું ? ના. હું તો પ્રેમ ખાતર પ્રેમને ચાહતો હતો. મારી કસોટી ઉંચી હતી. માંડે મન જલદી દુભાતું અને સંયોગ એવા બન્યા કે આ મધુર સ્વાદનું આસ્વાદન મને પ્રાપ્ત થતાં પહેલાં તેની મધુરતા ઉડી ગઈ. મારે એક પુત્ર તથા બે પુત્રી ઉછરી આવ્યાં હતાં. ગત થએલા નાના બાળકમાં એક બાળકીના અવસાનથી મારી સ્ત્રીને કલેજામાં ચોટ લાગી ગઈ હતી. પ્રથમ ઉદાસીનતા પછી મનનું વિગ્રહપાણું તેણે રોપ્યું. કાંઈકે વર્ષ સુધી તો હસમુખી પ્રકૃતી અને મજબૂત મગજને એ અસર કરી શક્યાં નહીં. પણ કાળે કરી તેણે મનની અસ્વસ્થતા ઉત્પન્ન કરી. અને તેથી તેમના સંસાર-સુખમાં પડદો પડ્યો. આ વખતે મારી જ્યેષ્ઠ પુત્રી એક બાળકી મુકી ગત થઈ. દુઃખી મન દુઃખને કેળવે છે. અને આ બનાવ તેમને અપથ્ય નીવડ્યો. માંડે મન મુકવાનું સ્થાન મેં ખોયું. મારા મનનો વિસામો ખંડીત થયો. મારા પ્રેમનું પ્રતીબીમ્બ ઝોછું થયું. સુખનો માત્ર આલાસ રહ્યો. ભરતીનો ઝોટ થવા લાગ્યો. ઝોલવાતા દીવાના પ્રકાશની પેઠે એકવાર ફરી મારાં સ્ત્રીના મનની સ્થીરતા પ્રાપ્ત થઈ મને જણાઈ. પુત્રવધુના ધરમાં થએલા સંચારે અને પૌત્રના જન્મે સંસારના તેમના સુખમાં પુનરાવર્તન કરવા માંડ્યું. પણ તેથી શું ? અસ્ત થતો સૂર્ય જવાનોજ. ઝોલવાતો દીવો ઝોલવાવાનોજ. યાત્રા અને દેશાટનથી મનની ક્ષીણતા સુધરી નહીં. કાંઈકે મન બહેલાયું

અને કાંઈક શ્રમિત પણ થયું. અંતે ધરનો વિશ્રામ મળતાં તન તથા મન હંમેશને માટે વિરામ પામ્યાં. નોકરીમાં, મારી સ્વદેશમાં થએલી બદલીનું સુખ, મારા ધરલંગ થયાના દુઃખમાં વિસમ્યું.

૮૯. મારા મનના વહાણનું લંગર ઉપડી ગયું. લંગર તો હાલી રહ્યુંજ હતું પણ હવે મન નિરાધાર થઈ હાંડોળે ચઢ્યું. શન્ય મનની સ્થિતિ અનુભવાઈ. ફરી મનને પ્રોક્ષણ કરવા મનની કસોટી. ધરખારી થવું ? આરે આવેલું વહાણ ભરદરીએ મુકવું ? જીંદગીનો આ એક મોટો પ્રશ્ન ઉભો થયો. તન સંબંધમાં મન સંબંધ થશે ખરો ? અને થાય તો પણ એકનો અસ્ત અને બીજાનો ઉદય એ બેમાં સંબંધનો સમય કેટલો ? મારા ક્ષણભંગુર સુખ માટે બીજાને કાયમનું દુઃખ દેવું ખરું ? ના. આ મારાથી બને તેમ નહોતું. ઘણું તો મારી મનની ઉખડેલી જડને માટી નાંખી બેસાડી દેવાની હતી. સંસારમાં જેમએ તે પુત્ર મારે હતો. અને તે વિદ્યા તથા ધર્મની સંપત્તિવાળો હતો. મારી રહેલી પુત્રી ડાહી અને પિતાની ભક્તિવાળી હતી. પુત્રવધુમાં ધર સંભાળી શકે તેવી શક્તિ હતી. કાળ કોને નથી ખાતો ? મારી મનની શન્યતા મોરાવા લાગી. થતા પ્રોક્ષણને આધીન થઈ મન સજીવન થતું લાગ્યું. દીવા ઉપર વળેલી મેંશ દૂર થવા લાગી.

૯૦. પણ એક સરખી સ્થિતિ તો ક્યાં છે. જે આજે હોય તે કાલે હોય ખરી ? દીવસો વ્યતીત થવા લાગ્યા. અને સ્થિતિ બદલાતાં અનુભવ બદલાવા લાગ્યો. માઈ મન ફરી મનની સ્થિતિ. મોરાવા માંડ્યું. મારી શાણી પુત્રીની સંતતી પ્રથમ, અને પછી પુત્રી પોતે, ગત થઈ. તુરંતજ મારા બે કનિષ્ઠ પૌત્ર (જેમાં એક કારમો હતો તે) ગત થયા. જેમ ધરનો મોલ હાલે તેમ મારા મનને આંચકો લાગ્યો. મારાં પુત્રવધુને પોતાના કારમા પુત્રના અવસાનથી શોક ઉડો થયો. જેમ એક

ખાળકીનું મરણ મારાં સ્ત્રીના મનની અસ્વસ્થતાનું કારણ હતું તેમ આ કારમા પૌત્રનું મરણ મારાં પુત્રવધુના મનનું સંકોરાવાનું કારણ હતું. સંકોરાએલા મનમાં ધરતી પ્રકૃષ્ટતા રહી નહીં અને ફરી એકવાર મને શન્યતા ભાસ્ય થઈ.

૯૧. જેમ મારી નોકરીની ચાહના સ્વચ્છ કીર્તિ માટે હતી તેમ મારી ગૃહસ્થીની ચાહના પ્રેમના પડખા માટે હતી. એ ચાહના, પ્રેમરૂપી ઓશીકા ઉપર શ્રમિત થયેલા જીવનને ગૃહસ્થીનું આદર્શ. શાંતીરૂપી આરામ આપવા ચાહતી હતી. પ્રેમના સ્વચ્છ ઝરણાના પાણીનું પાન કરવા ચાહતી હતી. નહીં કે સ્વાર્થથી ડોહળાએલા પાણીને ગાળીને પ્રેમની ધારા ઢળતી જોવા ચાહતી હતી. પ્રેમની એકત્રતામાં જીવાપણું વિસરી જવા ચાહતી હતી. એ પ્રેમ કેવો ? સહજ દૂલણથી દુભાઈ જાય, વચનથી વીંધાઈ જાય, સ્વાર્થથી સરી જાય, ધસવાથી ધસાઈ જાય, વાપરવાથી વરી જાય, તાણવાથી તુટી જાય, એવો નહીં. એતો એવો કે જેની એકવાર સળગેલી જ્યોત કદી ઓલવાય નહીં.

૯૨. શું નોકરીમાં કે શું ગૃહસ્થીમાં, મારી ઉચ્ચ અભિલાષ માત્ર શેખશક્તીના તર્ક જેવી નહોતી. વિચાર દૃષ્ટિથી એ ટકી રહે એવી હતી. નોકરીમાં મારી એકનિષ્ઠા, ઈન્સાફ-ઉચ્ચ અભિલાષનું વૃત્તિ, સત્યની પ્રીતિ, દીર્ઘદૃષ્ટિ, કાર્યકુશળતા, સાહિત્ય. વિચારશીલપણું, નમ્રતા, આત્મભોગ, એ ગુણો. ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કરી મારી ઉચ્ચ અભિલાષ ખર આણે એવા નહોતા ? ગૃહસ્થીમાં મારી સાદાઈ, માફ નિરભિમાનીપણું, વહાલસાયું મન, સાફ દીલ, દૃઢ પોતાપણું, લાવણ્યતા, ક્રોમળતા, એ ગુણો પ્રેમનો પડખો પાડે એવા નહોતા ? હું આપીને લેવા ચાહતો હતો અને તે આપ્યા કરતાં વિશેષ નહીં. પણ સૃષ્ટીના લેણુદેણુમાં મારે લેણુ કરતાં દેવાના વસા વધારે હતા.

૯૩. હવે બાળ અને યુવાવસ્થા વ્યતીત થઈ. વૃદ્ધાવસ્થા આવી. આશા અને તેની પ્રાપ્તિનો વખત ગયો. વૃદ્ધાવસ્થા. નિરાશા આવી.

૯૪. નોકરી તથા ગૃહસ્થીની ખરી રીતે સમાપ્તિ થઈ. પેન્શન, પરીવાર, ધન અને ઇજ્જત એ તેનો છેડો હતો. બાલજીવન સમાપ્તિ. જે જીવનનું વહન રહ્યું હતું તે હવે આંતરિક હતું અને તેને વહેવાના માર્ગનો સવાલ રહ્યો. સૃષ્ટિ પરનો પુરૂષાર્થ થઈ રહ્યો હતો. બાકીનો માર્ગ ધર્મ હતો. અને તે માર્ગની શોધમાં મારો કાળ વ્યતીત કરવા હું આહતો હતો.

૯૫. હુંકામાં મારા બાલ તથા આંતરિક જીવનનો સાર મારી આ ભવની દૃષ્ટિથી શું નીવડ્યો ? સાર એજ આંતરિક જીવન-સુખની નીવડ્યો કે બન્ને જીવનનો આધાર જુદો છે શોધ. અને તે બન્નેનું સુખ એકી વખતે મળતું નથી એમ સમજાયું. તેથી બહારથી સફળ ને સુખ-રૂપ દેખાતી ઊંઘી અંતરથી તેમ નહોતી. અને તેના સંસારિક વહનનો સુખરૂપ અંત આવ્યા છતાં તે સુખ શોધતી રહી હતી.

૯૬. આ ઉપરથી હું એમ કહેવા નથી માંગતો કે મારી ઊંઘી દુઃખી હતી. હું ધારું છું કે જેટલે દરજ્જે તે મને ખરું સુખ ઉપ-જીવવામાં દુઃખરૂપી થવી જરૂર હતી તેટલેજ ધર્મમાં પ્રેરણા. દરજ્જે તે દુઃખરૂપ હતી. દુઃખ વિના સુખ નથી. મારી નિરાશા શિવાય મને ધર્મરૂપી તપાસ થાત નહીં. સંસારસુખના સ્વાદમાં દુઃખના પરિણામરૂપી પ્રભુપ્રેમ કોને ઉત્પન્ન થયો ? તડકા વિના જાંચડાની કદર કોને થઈ ? ભઠ્ઠીમાં મેલ બળી ગયા શિવાય સોનું કુંદન થઈ ક્યારે નીવડ્યું ? એ તો નિરાશાનો રૂએ રૂએ પ્રસરતો અગ્નિજ પ્રભુમાં શાંતિ શોધે છે ને મેળવે છે.

૬. બે દષ્ટિનો સરવાળો.

૯૭. મારા જીવનનું મેં પરભવની તથા આ ભવની દષ્ટિથી
અવલોકન કર્યું. બન્નેના પરીણામમાં હું ધર્મમાં
ઉચ્ચ અભિલાષની પ્રેરાયો. પુરૂષ બળ કરતાં સંસ્કારબળ આગળ
નિવૃત્તિ ધર્મમાં. આવ્યું. હવે ધર્મમાં મને શું સત્વ મળ્યું અને
તેમાં મેં શી રીતે ઉચ્ચ અભિલાષની નિવૃત્તિ
જોઈ તે જોઉં.

૭. મારો ધર્મ.

૯૮. ધર્મમાં મને શું સત્વ મળ્યું એ જોવામાં ધર્મ શું ચીજ છે
તથા મારો ધર્મ શો છે એ કાંઈક જોવું જરૂરનું છે. હું વિદ્વાન નથી.
તેમનો સંગી છું. વિદ્યા કરતાં પ્રેરણાનો વધારે
વિચારની શૈલી. ભાવિક છું. શુદ્ધિબળ કરતાં હૃદયબળને વધારે
ચાહું છું. જે કે શુદ્ધિની પાર જઈ હૃદયમાં
આયનાની પેઠે જોનાર પૈકીનો હું નથી. આમ હોવાથી, ધર્મ વિષે
મારા વિચારની શૈલી, ચાલતી સાધારણ પ્રણાલીકાની જણાશે નહીં.
માનસિક પ્રદેશની શોધમાં થાકી ગએલા મનનો માત્ર વિરામ આ
વિચારોમાં જણાશે. અને આ સ્થળે એ પણ યાદ રાખવું જરૂરનું છે
કે આવી પહેંચેલા કાળને માટે સજ્જ થઈ રહેલા આતુર મનને
મન સમેટવા શિવાય બીજો ધર્મ શો છે ? હું ધારું છું કે મારા જેવી
આતુર કોટીવાળા મનને આ મારા ધર્મના વિચારો વાંચવાથી વખતે
ધર્મના જ્ઞાનને બદલે મનની શાન્તિનો આનંદ મળશે.

૯૯. મનુષ્યનો પોતાના કર્તા પ્રત્યેનો ધર્મ એ સાધારણ રીતે ધર્મના નામથી ઓળખાય છે. પુત્રનો પિતા પ્રત્યેનો ધર્મ, સ્ત્રીનો પતિ પ્રત્યેનો ધર્મ, સેવકનો સેવ્ય પ્રત્યેનો ધર્મ એ ઈશ્વર પ્રત્યે ફરજ. બધા મનુષ્યના મનુષ્ય પ્રત્યેના ધર્મો છે. અને એ સાધારણ રીતે ફરજના નામથી ઓળખાય છે. હવે મનુષ્યનો (પોતાના કર્તા એટલે) ઈશ્વર પ્રત્યેનો ધર્મ જોવા જતાં તે મનુષ્ય તરીકેનો છે અને જાતિ, દેશ, બોલી, વિગેરે કારણોથી મનુષ્ય વિભાગી થએલો છતાં તેનો ઈશ્વર પ્રત્યેનો ધર્મ અવિભાગી મનુષ્ય તરીકેનો હોવો જોઈએ. આ વિચારના કેન્દ્રમાં જુદા જુદા ધર્મોનું રહસ્ય રહેલું છે. અને એના આચરણમાં તમામ જ્ઞાનનું સત્ત્વ રહેલું છે. મનુષ્ય ભલે હિન્દુ હોય કે મુસલમાન હોય, જાપાની હોય કે અમેરીકન હોય, સ્ત્રી હોય કે પુરૂષ હોય, પણ ઈશ્વર પ્રત્યે તે મનુષ્યજ છે. આથી મનુષ્યનો ઈશ્વર પ્રત્યેનો ધર્મ જોવામાં વિભાગી ધર્મ જોવા જેવું રહેતું નથી.

૧૦૦. હવે એક તરફ જેમ મનુષ્ય છે તેમ બીજી તરફ ઈશ્વર પણ છે અને તેથી તેના પ્રત્યેની મનુષ્યની ફરજ ઉત્પન્ન થાય છે. સાધારણ રીતે મનુષ્યને ઈશ્વર ચર્મચક્ષુથી ગોચર નથી.

ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ અંતર્ચક્ષુને કાર્યથી કારણરૂપે ગોચર છે. કાર્ય-રચનામાં રચનારની આવશ્યકતા નિર્વિવાદ છે રાત્રી, દીવસ, અંધાર, અજવાળું, જળ, વાયુ, ટાઢ, તડકો, સૂર્ય, ચંદ્ર, જીવન, મરણ, પૃથ્વી, ઈત્યાદી અને તેની વ્યવસ્થિત રચના શું દેખાડે છે ? સમજવાળા કાર્યનું સમજવાળું કારણ છે એમ બતાવે છે અને તેજ ઈશ્વર છે.

૧૦૧. મનુષ્ય અને ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ બંધાતા છતાં તે બન્નેની વચ્ચે સંબંધની સ્થિતિ વિના ફરજની જરૂર નહીં. એ સંબંધ તે

કારણના કાયદારૂપ કુદરતમાં છે. મનુષ્યની ઈશ્વર સાથેનો સંબંધ. સ્થિતિ અને જન્મમરણ સર્વે તેના કાયદાને આધીન છે. અને તેમાંજ વસ્તુમાત્રની આધીનતા છે. જુઓ સુખદુઃખનું દંડ. કાયદો પાળવામાં સુખ ને તોડવામાં દુઃખ. સુખની ઇચ્છા કોને નથી ? આથી તેના કાયદાને અનુસરી ચાલતાં પ્રાપ્ત થતા સુખમાં તેની સાથેનો સંબંધ રહેલો છે.

૧૦૨. મનુષ્યને સુખની અભિલાષા છે. અને સુખ ઈશ્વરના કાયદાને એટલે તેની મરજીને અનુસરવામાં છે ઈશ્વર ને તેની ઇચ્છા. એમ સમજવામાં આવતાં મનુષ્યના કર્મનું સ્વરૂપ ઘણું સરળ બની રહે છે. માત્ર જેવાનું એ રહે છે કે તેના કાયદાનું પુસ્તક ક્યાંથી મેળવવું કે જેથી તેને અનુસરવાનું બની આવે ?

૧૦૩. કુદરત એ એક તેવું પુસ્તક છે અને તેને વાંચવાને બુદ્ધિરૂપી ચક્ષુ છે. તે શું બતાવે છે ? સતરૂપી કર્મને તેની ઇચ્છા. ઐક્યતા અને અસત્યરૂપી લિન્નતા. પ્રાણી-માત્રમાં અંતર્ગત રહેલું ચૈતન્ય એક છે ને પ્રાણી લિન્ન છે. જે એક છે તે સત છે અને લિન્ન છે તે અસત છે. એકમાં અનેક ક્યાંથી ? ઈશ્વર ઇચ્છાથી. પણ એ અનેકતાની ઘટમાળ શાથી લાગુ પડી ? પોતાના કર્મથી. પોતાના કર્મને ઈશ્વરની ઇચ્છાનુસાર કરવાં કે જેથી પોતાની ઇચ્છાથી થતાં કર્મના બંધનથી મુક્ત થઇ ઘટમાળ છુટે. એ મુક્ત દશા, એજ મુક્તિ, એ આચરણ અને એજ પરમ ધર્મ.

૧૦૪. હવે સ્વેચ્છાથી થએલા કર્મનાં બંધનમાંથી શી રીતે છુટાય ? એ ધર્મ કયો કે જે એ બંધન તોડે
મોક્ષ-જ્ઞાનમાર્ગ. અને મનુષ્ય મરી દેવ થવાય ? હું દેવ થવા કહું છું એટલે મૂળ હિત્વત્તિની સ્વેચ્છ સ્થિતિ

પ્રમાય એમ કહેવા માગું છું. સ્વેચ્છાથી થએલું બંધન ઇશ્વર-
 ઇચ્છાથી છુટે છે અને ન્યારે તે ઇચ્છા અન્ય સ્વરૂપે જેવામાં આવતી
 નથી ત્યારે પોતાના અંતરમાં ઊઠતી તેની ધ્વનિ એજ તેની ઇચ્છા
 સમજવી. સંસ્કારી શુદ્ધિથી પ્રેરાએલા મનુષ્યને અંતરની ધ્વનિ સંભ-
 લાય છે ખરી પણ તે ન સંભળાયા જેવી થઈ જાય છે. જેમ જેમ
 સંસ્કારી લેપ આત્મિકબળથી ધોવાતો જાય તેમ તેમ એ ધ્વનિ વધારે
 સ્પષ્ટપણે સંભળાય છે. અને અનેક રીતે મનને દષ્ટિગોચર થાય છે.
 જે રૂપિ-મુનિઓની આંતરિક દષ્ટિ વિસ્તીર્ણ થઈ હતી તેમના શાસ્ત્ર-
 રૂપી વચનો પ્રમાણે વર્તવું એ તે ધ્વનિ સાંભળી વર્તવા બરાબર છે.
 શાસ્ત્ર એ ધર્મનો જ્ઞાનમાર્ગ છે અને તે જ્ઞાનથી મોક્ષ મળે છે એમ
 ગણેલું છે. મોક્ષ એટલે આપણા કર્મના બંધનથી છુટા થવું.

૧૦૫. જ્ઞાનથી સંપાદન થતો મોક્ષ, યોગી યોગથી મેળવવા ચાહે
 છે. બન્નેમાં મહાતેજ અપરોક્ષ થવાથી મોક્ષ
 મોક્ષ-યોગમાર્ગ. સંભવે છે. જ્ઞાન એટલે માત્ર જાણવું નહીં
 પણ તે અનુભવવું અને અનુભવવું એટલે
 અપરોક્ષ થવું. જે જ્ઞાની જ્ઞાનથી દેહનો મોહ ભૂલી વિદેહીનો અનુભવ
 લેવા ચાહે છે તે યોગી યોગથી દેહનું ભાન ભૂલી તેમ કરવા માંગે
 છે. એકમાં શુદ્ધિબળ વિશેષ છે બીજામાં દેહબળ વિશેષ છે. એક
 મગજમારી છે બીજી દેહકષ્ટિ છે.

૧૦૬. કર્મનો માર્ગ ખાસ શુદ્ધિબળ કે દેહબળનો નથી પણ
 આપ-લેનો છે. યજ્ઞ વિગેરે એ કોટીનાં સાધનો.
 મોક્ષ-કર્મમાર્ગ. છે. કર્મ કરવું ને ફળ પામવું. ફળની ઇચ્છા
 શિવાયનાં કર્મ ઉચ્ચગતિને પમાડે છે.

૧૦૭. જેમ કર્મ કરી તેની કૃપા સંપાદન કરવાની તેમ ભક્તિ
 કરી પણ કરવાની. ભજન-કીર્તન વીગેરે એ
 મોક્ષ-ભક્તિમાર્ગ. કોટીનાં સાધનો છે. ભક્તિમાં હૃદય કામ
 આવે છે.

૧૦૮. જ્ઞાન, યોગ, કર્મ અને લક્ષિત દ્વારા પોતાનું કલ્યાણ થઈ શકે છે. જ્ઞાન સારૂ શાસ્ત્રસાધન છે. પણ શાસ્ત્ર એક નથી અનેક છે.

જેની જેને જરૂર તેનું તે શાસ્ત્ર. જુદા સંસ્કાર શાસ્ત્ર અને સંસ્કાર. તેમ જુદી જરૂર. પ્રથમ પોતાનો સંસ્કાર

ઝાળખવો અને પછી તેને લાગુ પડતો માર્ગ લેવો. મનુષ્ય તરીકે ધર્મિય પ્રત્યે આપણે સમાન છીએ. સંસ્કારી તરીકે, હિન્દુ, મુસલમાન, વીગેરે જુદા છીએ. હિન્દુ સંસ્કારને સાધારણ રીતે હિન્દુશાસ્ત્ર લાગુ પડે. પણ તેમાં પોતાના ખાસ સંસ્કારને લાગુ પડતું ખાસ શાસ્ત્ર જોઈ લેવું જોઈએ.

૧૦૯. હવે હું હિન્દુ છું તેથી હિન્દુના ધર્મોમાં મારો ધર્મ કયો? મારો સંસ્કાર મારી જીવદશામાં શિવદશાની સ્થિતિ અહણુ કરવા દેતી

નથી. સમજવું એ અહણુ કરવું નથી. સમજીને

મારો ધર્મ.

તેમ બદલાવું જોઈએ. ભૌતિક દેહની પરા-

ધીનતા છતાં માનસિક કલ્પનારૂપ બદલાવું એ

બદલાવું નથી. જ્યાં સુધી કાન સિવાય આત્મા સાંભળી શકતો નથી,

નેત્ર સિવાય જોઈ શકતો નથી ત્યાં સુધી માત્ર વાતો કરવાની રહી.

પોતાની મર્યાદિત બુદ્ધિથી અમર્યાદિત ધર્મિયને માપી હું જ્ઞાની થવા

ચાહતો નથી. યોગના બળથી, બળની ઝળકી અથવા ધર્મણના પરી-

ણામને જોઈ, વસ્તુ અપરોક્ષ થયાનો સંતોષ માની લેવા ચાહતો નથી.

કર્મના વેપારથી એની કૃપાનો નફો મેળવવા ચાહતો નથી. એને

સૃષ્ટિમાં ચૈતન્ય કરતાં પ્રેમરૂપ નિરખવા ચાહું છું. એના પ્રેમના

પાશમાં કુદરતનું બંધારણ રહ્યું છે. જ્યોતીમાં જ્યોતીરૂપે મળી જવા

કરતાં પ્રેમરૂપી રસમાં લસજસ થવા ચાહું છું. મારામાં જે કાંઈ

ચૈતન્ય છે કાંઈ મુખ્ય ચીજ છે તો તે પ્રેમજ છે. દેહ પડશે પણ

તેમાં રહેલો પ્રેમ પડશે એમ મને લાગતું નથી. આથી મારા સંસ્કારને

હિન્દુ ધર્મોમાં પ્રેમરૂપી લક્ષિતમાર્ગ વધારે રચીકર લાગે છે.

૧૧૦. હવે એ લક્ષિતમાર્ગ શો છે તે જોઈ. લક્ષિત, આસક્ષિત

વિના નથી. દરેક આસક્તિ, લક્તિ નથી. કારણ લક્તિમાં માનદષ્ટિ સમાએલી છે અને ઉંચલાવ રહેલો છે. તે શરણાગત ધર્મ. માત્ર આસક્તિમાં નથી. આસક્ત થયા વિના લક્ત ન થઈ શકે. પણ લક્ત થયા વિના આસક્ત થઈ શકે. નવધા લક્તિમાં મને દાસલક્તિ વધારે રૂચે છે અને લક્ત થવામાં પણ જો કાંઈ દાવો રહેતો હોય તો ગીતાના સર્વ ધર્માન્ પરિત્યજ્ય મામેકં શરણં વ્રજ એ વાક્યમાં પ્રેરેલું નદાવાનું શરણાગતપદ મને વધારે રૂચે છે.

૧૧૧. હવે શરણાગત ધર્મ તે શો? લય પામેલો રક્ષા માંગે તે એ ધર્મ? જેમકે ગ્રાહથી લય પામેલા ગજેન્દ્રનો? પાપી મનુષ્ય માણી માંગે તે એ ધર્મ? જેમ અળમીલ અને તેનું વિવેચન. જેસલનો? એ ધર્મ તો લાચારી ધર્મ અગર પશ્ચાતાપનો ધર્મ કહેવાય. શરણાગત ધર્મ તો (ગીતાના વાક્ય પ્રમાણે) એ કે બીજા સર્વ ધર્મો છોડી તેને શરણે જવું એટલે સાધન માત્રથી નિરાધાર થઈ તેનો આધાર લેવો. જેમ ગજેન્દ્રની તત્ સમયની લાચારી તેમ શરણાગતની કાયમની લાચારી. દુઃખીતો બન્ને સરખા અને દુઃખ મટાડવાની અશક્તિ પણ બન્નેની સરખી. સર્વ ધર્મ છોડી મારે શરણે આવ એ વચનમાં મારે શરણે આવવા સાર બીજા ધર્મને છોડ એમ કહેલું નથી પણ બીજા ધર્મથી પાર ન પામતાં અકળાએલો તું તેને વધારે મથવું છોડી મારે શરણે આવ એમ કહેલું છે. તે વચનના બીજા ભાગમાં હું તને સર્વ પાપથી મુક્ત કરીશ શોચ ન કર એ શબ્દોમાં એજ સાર સમાએલો છે.

૧૧૨. મને મારી જીંદગીની આંતરિક તૃષ્ણા ન ઓલવાએલી લાગે છે. શ્રવણ મનનના પ્રયાસમાં તેની તૃપ્તિ તેનું પરિણામ: થઈ નથી એમ લાગે છે. અકળાએલું મન પ્રભુ શરણે શોધે છે. આથી બીજા સાધનો ત્યજી તે શરણાગત લે છે.

૧૧૩. હવે બીજા ધર્મ છોડી શરણે જવામાં કાંઈ કર્તવ્ય રહ્યું કે અધર્મી એટલે ક્રિયા રહીત થવું એજ રહ્યું ? તેનું કર્તવ્ય. શરણાગત થએલાને ન કરવામાં ધણું કરવાનું રહે છે. તેને પ્રથમ તો અહંપદ છોડવાનું છે. પોતાની તમામ ચીંતાને પ્રભુને સોંપવાની છે. સકામ તેને કરવાનું રહેતું નથી. તેને શેઠ મટી વાણોતર થવાનું છે. અને અનાયાસે આવી મળેલામાં વહન કરવાનું છે. અહંભાવ છુટી જવાથી તે પુણ્યનો હક ધરાવતો નથી. તે પાપ કરતો નથી. તે જે કાંઈ કરે છે તેનો ભાર લેતો નથી. પોતે વેચાઈ ગયો સમજે છે. નિરંતર એનું સ્મરણ રાખે છે ને એનો બની રહે છે.

૧૧૪. મૃદુ વચન, કામળ હૃદય, નિરભિમાનીપણું, નિડરતા નિર્શીતતા, નિસંશયતા એવાં શરણે ગએલાનાં લક્ષણો છે. તેનું શરણ લેતાં જગત આપોઆપ તેના મન વિષે લય તેના લક્ષણ. પામે છે. મોહ છુટી જાય છે. નિયમ વિગેરે સાધનોની જરૂર ન રહેતાં તે આપોઆપ સરળ સાધુવૃત્તીમાં આવી જાય છે. તેને મેળવવું કાંઈ રહેતું નથી. પણ મળેલું જતું ન રહે એટલુંજ જોવાનું રહે છે. પ્રભુ સાથે પડેલો અંતર તોડવાની શીકર પ્રભુને સોંપવાથી વધારે સારો રસ્તો કયો છે ? પ્રભુને ભાર સોંપવામાં જે દીનતા રહી છે તે માત્ર દીનતાજ મારામાં સ્ફુરતી નથી. મારામાં જે મુખ્ય ચીજ સ્ફુરે છે તે પ્રેમ છે ને દીનતા સાથે હોવાથી એ સવિનય પ્રેમ એટલે માન ભરેલી આસક્તિ છે એ ભક્તિનું સ્વરૂપ છે એટલે હું ફક્ત શરણાગત નથી પણ ભક્ત શરણાગત છું.

૧૧૫. હવે ભક્ત શું તે જરા વધારે જોઈ. ભક્તિવાળો તે ભક્ત. સવિનય આસક્તિ તે ભક્તિ. માનની ભક્તનાં લક્ષણ. દષ્ટિ તે વિનય. ઘાડો પ્રેમ તે આસક્તિ. માનની દષ્ટિ મહાન ગુણથી ઉપજે છે અને

તે મહાન ગુણવાળા પ્રત્યે પોતાપણમાં પ્રેમની ઉત્પત્તિ છે. પ્રેમનું ઘાડાપણું પ્રેમાળતામાં રહેલું છે. ભક્તને સંસ્કારી-હૃદયક્ષેત્રમાં ધન્યર-સ્તુતિ, ભજનકીર્તન, ગુણગાન, કથા, વિગેરેથી રોપ નાંખવા સ્થાન મળે છે અને તર્ક, વિચાર, તથા મનનના પવનથી પોસાતાં, સંસારના તાપથી તપતાં, એની કરુણામાં અગાધ બનાવેથી જળરૂપે સીમન થતાં, એ ભક્તિનો રોપ પાનપે છે અને જ્યારે મનરૂપી આકાશથી તેના ઉપર આશારૂપી અવવાણું પડે છે, ત્યારે તે રોપ ખીલી નીકળે છે. તેની કૃપા અનુસાર તે તેને હરકોઈ ચીજમાં જોવા લાગે છે અને એની તક્ષીનતામાં ખીલેલા રોપના પત્ર, પુલ તથા ફળનો અનુભવ કરે છે. એ અનુભવ થતાં ખીજી ચીજોમાં અલ્લાવ થાય છે અને તે અનુભવ અપરોક્ષ થવા મન તલપે છે.

૧૧૬. જે કે શ્રવણ, મનન, આદી ભક્તિનાં સાધન છે પણ ભક્તિ પોતાની મેળે ઉપજે છે. ઉપજવી ઉપજતી નથી. આથી જ્ઞાન, યોગ, કે કર્મની માફક તે સાધનાથી ભક્ત. સધાય તેમ નથી. ભક્તિના નવધા પ્રકાર વર્ણવ્યા છે પણ એ વિધિના પ્રકાર છે. ભક્ત તો દાસજ છે. ને પ્રેમી દાસ છે. મીત્ર થતાં તે ભક્ત મટે છે. ભક્ત રહી તે મીત્ર થઈ શકતો નથી. અર્જુન સખા, પણ હનુમાનજી ભક્ત. ખરો ભક્ત ભક્તજ રહેવા ચાહે છે-શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ, એ ભક્તિનાં લોકીક સાધનો છે. પાદસેવન, અર્ચન, વંદન, દાર્શન, આત્મનિવેદન, એ ભક્તિની પરીચયો છે.

૧૧૭. જેમ શરણાગતમાં દીનતા પ્રાધાન્ય છે. તેમ ભક્તિમાં ભાવ પ્રાધાન્ય છે. શરણાગત પોતાનો ભાર પ્રજુને સોંપે છે. ભક્ત પોતાનો ભાર લુલી જાય છે. શરણાગત એનું શરણાગત ને ભક્ત. રક્ષણ ચાહે છે. ભક્ત તેનો પ્રેમ ચાહે છે. શરણાગત આવી મળે તેમાં જીવન વહન.

કરવા ચાહે છે. ભક્ત એની ઇચ્છામાં જીવન ગાળવા ચાહે છે. એની ઇચ્છાનું અનુસરણુ એજ ભક્તની પૂજા, એજ અર્ચા, ને એજ એનો નીત્યનિયમ.

૧૧૮. અપરોક્ષ થયા શિવાય ભક્તની સ્થિતિ વીરહીની છે. વિરહીને જ્ઞાન, યોગ કે કર્મ, સહાય કરી શકતાં નથી. જે વિરહનું દુઃખ તેજ તેને સહાય કરે છે. સંસારના વિરહ. મોહનું મિથ્યાપણું, એકલાનું નિરાધારપણું, પોતાના વિનાની શૂન્યતા, એ કારણો વિરહને પ્રબલીત કરે છે.

૧૧૯. પ્રબલીત થયેલો વિરહ શું નથી કરી શકતો? આપો-આપ સાક્ષાતકારનું કારણ બની તે વિયોગનો સંયોગ કરી દે છે. અગર મનની સ્ફુરણા વિશેષ જાગૃત કરી તેને વિરહનું ફળ. વધારેને વધારે નીકટ કરતો જાય છે અને આખરે તેને પોતાનું ઇચ્છીત ફળ અપાવે છે.

૧૨૦. એની મરજી અનુસાર વર્તવાથી ભવિષ્યના દુષ્કૃત્યને તિલાંજલી આપી દેવાય છે. એની કૃપા થતાં કૃપાનું ફળ. ગત દુષ્કર્મનો ઓધ ભરમ થઇ જાય છે. અને એજ કૃપાના પરિણામે તેનું સાનિધ્ય પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૨૧. આ ઉપરથી જણાશે કે મારી ઉચ્ચ અભિલાષની સંસારીક આંતરિક નિરાશા ધર્મદારા તેના પદની આશામાં વિરમી અને મારા મનને નિવૃત્તિ પ્રાપ્ત થઈ. સંસારની ઉચ્ચ અભિલાષની આંધીમાંથી પસાર થયો છતાં તેની રજા મને નિવૃત્તિ. વળગી રહી નથી. ગત વર્ષો જાણે એક દીવસજ ગયો હોય એમ મને લાગે છે. કોઈનું

વેર ઝેર, કાઠનો મોહ મમત્વ, કાઠનું લેણ દેણ, કાઠનો સ્નેહ સંબંધ, મને ગળે પડ્યો નથી. વસ્તુનો આભાસ આવે ખરો પણ તે મેં ધરીનો. મને માફ મન એટલું હલકું લાગે છે કે, જાણે જીવનનું વહન થયુંજ નથી. આશ નિરાશ થઈ છે. વહાલ વિખુદું રહ્યું છે. મનનું જલણ દરણ પામ્યું નથી. પણ જેમ વાદળથી આકાશ આચ્છાદિત થતાં તડકો કુમળો થઈ જાય, નિંદ્રા આવવાથી દુઃખનો ભુલાવો થઈ જાય, તેમ ભક્તિરૂપી રાગથી માફ સઉ શમી ગયું છે. એ મારી શાન્તિ છે. ભોગવેલી ચીજનો સંતોષ એ મારો નથી. ખાધા પછીની તૃપ્તિનો ઓડકાર એ મારો નથી. પણ જે અસંતોષમાં સંતોષ છે તે લવણવાળા ભોજનની મીઠાશ જેવો મારો છે.

૧૨૨. હું નથી કહેવા માગતો કે મારા જીવનની સાફલ્યતા ઉચ્ચ પ્રતીતી છે. પારમાર્થિક સાધનમાં સંસારીક ભોગ મેં ધણો થોડો આપ્યો છે. ને તે જાણે આપેલી કિંમત જીવનની પારમાર્થિક કરતાં વિશેષ ફળની આશા રાખવા જેવું છે. સાફલ્યતા. પણ એટલું તો ખરું છે કે સમજની તમામ અવસ્થામાં, સુખમાં કે દુઃખમાં, એને હું વિસર્યો નથી. અને એનો વિયોગ મને સાલ્યા વિના રહ્યો નથી.

૧૨૩. છેવટ ધર્મની બાબતમાં માફ એજ સમજવું છે કે પરમાત્માથી જીવનો પડેલો અંતર જેને જેમ કરી કમી કરવો અનુકૂળ પડે તેણે તેમ કરવો. ધર્મરૂપી માર્ગ અનેક ધર્મનો સાર. છે. જેને જે રસ્તો મુલત પડે તેણે તે લેવો અને આખર મંજીલ પહોંચાડવાનું પરમકૃપાળુ પરમેશ્વરને સોંપવું.

૮. ઝડણ.

૧૨૪. મેં મારા જીવનનું મારી દૃષ્ટિથી અવલોકન કર્યું. પરભવ સારૂ મારી કરણીની મારા સંસ્કાર પર થએલી અસર જોઈ. આ ભવ સારૂ મારી કરણીની ઉપરની સફળતા ઝડણબંધન. અને અંદરની નિષ્ફળતા જોઈ. કરણી જેમ પોતાને તેમ બીજાને પણ અસર કરે છે. અને તેથી લેણદેણ ઉત્પન્ન થાય છે. સંસ્કાર જેમ બંધન છે તેમ લેણદેણ પણ બંધન છે. મારા સંસ્કાર વિષે હું જોઈ ચુક્યો. કાંઈક લેણદેણ વિષે હવે જોઈ મારા અવલોકનની સમાપ્તિ કરું.

૧૨૫. મનુષ્ય માનુષ્ય દેહમાં મનુષ્યના સંબંધ વિના આવતો નથી. અને તે સંબંધમાં પોતે મનુષ્યનો લેણદાર અગર દેણદાર અગર બને હોય છે. આ લેણું અગર દેવું દૈહિક અને માનસિક. આપણે સાધારણ સમજીએ છીએ તેમ માત્ર પૈસાનું હોતું નથી. પણ તે દૈહિક અગર માનસિક પણ હોય છે. કુતરો થઈ નિમકહલાલીથી આપણા ઘરની ચોકી કરે, બળદ થઈ આપણો ભાર વહન કરે એ બધાં એક રીતે પોતાનું દૈહિક દેવું ફેડે છે અને ઉપભોગ લેનાર પોતાનું દૈહિક લેણું લે છે. રાજ્યનો સલાહકાર થઈ રાજ્યના તંત્રમાં મદદ કરે, મિત્ર થઈ મિત્રના દુઃખમાં ભાગ લે, એ બધા પોતાનું માનસિક દેવું અદા કરે છે અને તેનો ઉપભોગ લેનાર પોતાનું માનસિક લેણું લે છે. આવાં દૈહિક અગર માનસિક લેણદેણ ગત જન્મોની સાથે આ જન્મમાં આપણે નવાં ઉભાં કરીએ છીએ અને તે ભવિષ્યના જન્મોના કારણભૂત થાય છે.

૧૨૬. હું મારા લેણ કરતાં દેણ જોવા વધારે ચાહું છું. એવા

હેતુથી કે તે ન ફેડાયાં હોય તો હજી પણ ફેડવા તક લઈ શકાય.
 ઋણી રહેવું કાઢને ગમતું નથી. અને જે ઋણ
 ઋણ ફેડવું. ફેડી ન શકાય તે ફેડવાનો પ્રયાસ પણ
 સ્તુત્ય છે.

૧૨૭. પિત્રીઋણ તરફ જોતાં, મેં વૈશ્વદેવ તર્પણ રાજ કર્યું
 નથી અને પિત્રીઋણ ફેડ્યું નથી. મોટું ગયાશ્રાદ્ધ કર્યું છે. કરવા
 જોગ શ્રાદ્ધ તથા સંવત્સરીને દીવસે બ્રહ્મ-
 પિત્રીઋણ. ભોજન કંઈ છું. યાત્રામાં બની આવ્યું છે ત્યાં
 તીર્થમાં પિત્રીઋણથી મુક્ત થવા ક્રિયા કરી છે.

૧૨૮. દૈહિકઋણ તરફ જોતાં માતા સમાન હું બીજો કોનો
 ઋણી છું ? અને માતાનું ઋણ કોણ વાળી શકે છે ? જન્મ આપ-
 નાર અને બાળપણમાં ઉછેરનાર સમાન કોઈ
 દૈહિકઋણ. લેણદાર નથી. માતા કરતાં મારી દાદીની મારા
 પ્રત્યેની સંભાળ કમી નહતી. અને સમજ
 આવ્યા પછી હું તેનેજ મારી મા સમજી ચાલતો અને એનાથી
 મને પૂર્ણ સંતોષ મળતો. પિતા તરફ જોતાં મારા સુખ માટે પોતે
 આપેલા પોતાના સુખના ભોગથી હું તેમનો ખાસ ઋણી થયો છું.
 આ કોટીનાં ઋણમાં બીજે નંબરે ગણું તો મારી સ્ત્રી છે. જેણે ૩૨
 વર્ષ સુધી પોતાના તનમનથી મારા તનમનને પોષ્યું. પતિપત્નિમાં
 જુદારો ન હોવાથી તેના લેણદેણનો હીસાખ કરવો સહેલો નથી.
 તથાપી હરેક પ્રકારની અગવડ અને શ્રમ વેડી પતિનું આશ્વાસન
 કરનાર પત્નિનો ગુણ કેમ જુલાય ? શું શિયાળાની ટાઢ કે ઉનાળાનો
 તાપ, વરસતો વરસાદ કે કાળી મધરાત, ગમે તે વખતે પતિની
 તોજી સાચવવામાં પોતાના દેહના સુખનો ભોગ આપનાર એવી
 સ્ત્રીનું પતિ પ્રત્યેનું કર્તવ્ય શું પતિનું ઋણ નથી ? કેટલી સ્ત્રીઓ
 આ ફેરજ અદા કરવામાં દેહને ખોઈ ખેંચે છે. અને તે શું તેમના

કર્તવ્યની ઉચ્ચતાની સીમા નથી ? અબોલ અને અસમજવાળા બાળકની સંભાળ માતાને કંઠણ છે ખરી પણ બોલતા અને સમજવાળા ધણીની સંભાળ ધણીઆણીને ઓછી કંઠણ નથી. બાળકના જેલમાં તેના રોવા શિવાય માતાને લાગ્યેજ પ્રતિકુળતા હોય છે. પણ ધણીના મીઠામીઠામાં ધણીઆણીને પ્રતિકુળતા શિવાય લાગ્યેજ કાંઈ બીજું મળે છે. મને લાગે છે કે સરવાળે તો મા એક નાના બાળકને ઉછેરે છે અને ધણીઆણી એક મોટા બાળકને તેવડે છે. બાળક પેટે રોધને માને દુઃખ આપતું હશે તો ધણી ધણીઆણીને રોવરાવીને ક્યાં દુઃખ નથી આપતો ? ખેર ! હું આ કોટીનું ઋણ એ ગણવા જેવું ઋણ લેખું છું.

૧૨૯. લાગ્યશાળી નરનું દૈહિકઋણ આટલેથી પતે છે પણ માઈ જીવન લાગ્યશાળી ગણાય ? ધરભંગ થએલો હું દેહની ક્ષીણતામાં આવતો તેને હજુ કોઈનું વધારે ઋણ દૈહિકઋણ.

કરવું સરજીત નહીં હશે ? વૃદ્ધાવસ્થા બીજી બાળઅવસ્થા છે. અને લવિષ્યમાં હજી શું હશે તે શું કહી શકાય ? હાલ તો એટલુંજ જોવા ચાહું છું કે સ્ત્રી તરફની દેહની સંભાળની ખામી પુરી પાડનારની નોંધ મારે લેવી જરૂરની છે. વિવિધ કારણોને લઈ મન ઉપર મને થએલી અસર તનને અસર કરી ગઈ હતી. નોકરીની અને તેમાં વળી શહેરની નોકરીની જંગલ આવી સ્થિતિના મનને બહુ પથ્ય નહતી. ધર સંસારનું વ્યવહારિક ઘોંસડે કાંધ ઉપર મુક્યા પછી સ્ત્રીને લઈને જેનો ભાર કાંધને લાગ્યો નહતો તે પુખ્ત થવા આવેલી વયની કાંધને લાગવાનો સંભવ પણ મનને પથ્ય નહતો. હરકોઈ પ્રકારનો મનનો ભાર સ્ત્રીની સાથે વહેંચી લેવાની પડેલી ટેવને એ વહેંચવાનું સ્થાન ખસવાથી મનને એકલાં એ ભાર વહેવાનો પ્રસંગ પણ પથ્ય નહતો. ધરભંગની નિરાધાર અને આધાર ઈચ્છતી વૃદ્ધ અવસ્થાની પ્રથમથી થતી ચીંતા પણ મનને રૂચીકર નહતી. આ બધા મારા

મનના અપથ્ય સંયોગો જેણે ઝપાટો ખાધો છે એવા તનને બહાલ કરવા જેવા નહતા. તેમાં એક સંસારમાં પ્રવેશ કરનાર ઉછરતી વયની પુત્રવધુએ હરેક બાબતમાં પોતાનો સહારો આપી જાણે હાલી મએલા મોલને બીન આયાસે શોરબકાર વિના શાંતપણે જન્મ કરી દીધો એ એક તુલના કરવા જેવી બાબત હતી. કહેશે કે ધર કોણુ નથી ચલવતું ? પણ ચલવવા ચલવવામાં ફેર છે. બહારથી શ્રમિત થઈ આવેલા પુરૂષને ઘરમાં શ્રમ ઉતારવાને બદલે વધે, પુરૂષ બહાર જાય તોપણુ ઘરની શીકર તેના મનપર રહે, એવાં ધર પણ ચાલે છે; અને પુરૂષ બહારથી ઘરમાં આવી બહારનો શ્રમ ઘરમાં ઉતારી શકે, ઘરની જરા પણ શીકર વિના બહાર નિશ્ચિંતપણે કામ કરી શકે, એવાં પણ ધર ચાલે છે. પોતાનાને પાળવામાં એક તો માત્ર પાળે છે ને એક પોતાનું કરી પાળે છે. મને પડેલી ખોટ ઘરમાં જણાઈ નહતી. અને તેથી હું ઋણુ કર્યા વિના રહ્યો એમ શી રીતે ગણું ? આટલુંજ નહીં પણ મને એક સખ્ત માંદગી આવી હતી, જેમાં મારી સારવારમાં પોતાના બાળક સામું અગર પોતાના દેહ સામું પણ જોયું નહતું. હરેક પ્રકારનો પરિશ્રમ વેડી મારા જીવનની ધારા કાયમ રાખી હતી.

૧૩૦. મને ઘણી વખત એમ કહેવામાં આવતું કે જેના ઉપર હક છે તેનું ઋણુ હોય નહીં. હક તો મા ઉપર, સ્ત્રી ઉપર, પુત્ર-વધુ ઉપર, બધાં પર ખરો. પણ હક કર્તવ્ય દૈહિકઋણુ. ઉપર છે મન ઉપર નથી. મન સાથેનું કર્તવ્ય અને મન વિનાનું કર્તવ્ય એ બેમાં ફેર છે.

કોઈ કોઈ માનસિક હક અપાવી શકતી નથી. અને તેથી મન ઉપર હક ગણવામાં આવે તોએ શું ? જાતથી પોતાના બાળક પ્રત્યે ફરજ ન બળવનાર માતા ક્યાં નથી ? તેમજ પતિ પ્રત્યે સ્ત્રી ક્યાં નથી ? તો પછી પુત્રવધુ શ્વસુર પ્રત્યે હોય તો શી નવાઈ ? લાગણી વિના સગાં પ્રત્યે તન પણ કોણુ મરડે છે ? તો પછી મનની તો વાત શી ?

દેખાવનો સંસાર એટલો બધો છે કે ખરો સંસાર શોધવો રમત નથી. હું પણ કહું છું કે હક છે ત્યાં ઋણ નથી પણ હું જોઉં છું કે હક સાથે મન નથી અને તેથી જ્યાં મન છે ત્યાં ઋણ પણ છે.

૧૩૧. માતા, દાદી, પીતા તથા સ્ત્રી તથા પુત્રવધુના દૈહિક ઋણની નોંધ લઈ, હવે હું મારા માનસીક ઋણ વીષે લખવા ચાહું છું. હું માનસીક ઋણથી પણ મુક્ત નથી.

માનસિક ઋણ. જોકે માઈ દીઠા રસ્તાનું બાળપણ, મારી સીધી લીટીની નોકરી તથા ગૃહસ્થી અને નીવૃત્તિવાળી વૃદ્ધા અવસ્થા, એ સ્થિતી, માનસિક ઋણને વધારે ફળદ્રુપ જમીન નહોતી, તેમજ મારી ટેકવાળી તથા પોતામાં વિશ્વાસવાળી પ્રકૃતિ, એ આ પ્રકારનું વીષેશ ઋણ કરવા ચાહતી નહોતી, છતાં એ ઋણ ક્યાં વીના હું રહી શક્યો નથી. મારા મનની કોમળતા, એ એક જાતની નબળાઈ કહું તો ચાલે અને તે આ ઋણની વધારે જવાબદાર હતી. પોતાનું દુઃખ મુંઝે મોઢે સહી લેનાર, કુવાની છાંયડી કુવામાં સમાવનાર, એવા શમ દમવાળા માણસને ધન્ય છે. જે કોઈનું કરી છુટ્યો છે, પણ જેનું કરવા કોઈને વખત આવ્યો નથી, એવા સુભાગીને પણ ધન્ય છે. પણ મારો સમાસ આ બેમાંથી એક ધન્યવાદમાં થાયે એમ નથી. આ ઋણ રહીત જીવ હું નથી.

૧૩૨. માણસને મન મુકવા ઠેકાણાની જરૂર છે. અને મન મુકનાર મન મુકવા દેનારનો એક રીતે ઋણ છે. જોકે હું મન મુકતો તે કરતાં ઓછું મન મુકવા દેતો નહોં

માનસિક ઋણ. અને માઈ મીત્રમંડળ ઓછું હોવાથી હું ધરના માણસ શિવાયના બીજા શ્રેણીના માનસીક ઋણમાં આવ્યો હઈશ, પણ એમાંથી તદ્દન તો હું બચ્યો નથી. મને ગુણ કરનાર પ્રતિ હું હમેશ ગુણ કરી શક્યો નથી, નહોં કે તેમ કરવાની મારી ચાહેનાની ખામીને લીધે, પણ ગુણ કરવાના સંયોગની ખામીને લીધે, અગર મારી અશક્તીને લીધે.

૧૩૩. હવે કિપર કહેલાં ઋણ શી રીતે અદા કરવાં એ સ્હેજ સવાલ નથી. માતા, દાદી, પિતા, સ્ત્રી ગત થઈ ગયાં છે. શું કરવાથી તેમનો આત્મા સંતોષામ ? કાઈપણ સત્કર્મનું ઋણ ફેડવાની શ્રેય તેમને પહોંચી શકે અને તેમનો આત્મા સંતોષાય, તેથી મારે સત્કર્મ કરી તેનું ઋણ ચોળતા. શ્રેય તેમને અર્પણ કરવું જરૂરનું છે. સત્કર્મના ઘણા માર્ગ છે. ધર્મશાળા, દવાખાનાં વિગેરે ઘણાં દ્રવ્યસાધ્ય સત્કર્મો છે. પ્રરોપકાર, દયા, સત્ય, અહિંસા, અક્રોધ, વિગેરે શમદમાદિક મનસાધ્ય સત્કર્મો છે. હવે આ સત્કર્મોમાંથી મારાથી બની આવે તે કરી ગત જીવોનું ઋણ મારે અદા કરવાનું છે.

૧૩૪. હવે હયાત વ્યક્તિના ઋણ વીશે વીચાર કરતાં મારાથી બને તેટલું તેમને સુખ મેળવવામાં લાગીદાર થવું અગર તેમના વીશે શુભ વાંચના રાખવામાં ચીત્ત પ્રેરવું. ઋણ ફેડવાની આ કોટીમાં મારાં પુત્રવધુ છે. તેમનું સુખ ચોળના. તેમના આત્માના કલ્યાણ અર્થે ઇશ્વર પ્રાપ્તિમાં સમાચેલું છે. તે પ્રાપ્તિના સાધનરૂપ કાર્યમાં મારે શુભ વાંચના રાખી સહાનુભૂત રહેવું એ માફ કર્તવ્ય છે. પુત્ર-પૌત્રાદીકનું મારા તરફનું કર્તવ્ય તે ઋણની ગણનામાં લેવા જેવું મને કારણ મલ્યું નથી, એટલે હયાત વ્યક્તિમાં આથી વીધેશ જોવાનું રહેલું હોય એમ મને લાસતું નથી.

૧૩૫. પણ આતો થએલા ઋણ વિષે મેં લખ્યું. લવીબ્યના ઋણ વીધે મારી નજર મહોંચતી નથી. વૃદ્ધાવસ્થાની નીર્બળતાના નીશાનડંકા વાગે છે. હું દેહથી પરવશ થઈ ઋણ લવીબ્યનું. દીવસ કાઢીશ ? તેમાં ઋણી થઈશ તો કેવો થઈશ ? તે ઋણ શી રીતે ફેડીશ ? આ વીચારો મને ઘેરી લે છે. પણ એમાં મારી લાચારી શીવાય મને

કાંઈ દેખાણું નથી. અને તેથી જેને હાથ લવીળ્ય છે તેને એ શીકર સોંપું છું.

૧૩૬. આ બધાનો સાર એ છે કે બને તો કોઈના ઝગણી થવું નહિ, ને થવું પડે, તો તે બનતા સુધી ફેડવું. જેમ પ્રારબ્ધ ભોગવ્યા વીના છુટકો નથી, તેમ ઝગણુ ફેડ્યા વિના પણુ ઝગણુમુક્ત. નથી. સગાં સંબંધીના નામથી બેળાં થતાં સર્વે દૈવી કોર્ટના હુકમનામાવાળાં છે. તે લેવા અગર દેવા બેળાં થાય છે. લીધે દીધેજ છુટકો છે. માટે લઈ દઈ છુટા થવું એજ ઉત્તમ છે.

૧૩૭. જેમ દેણુ બંધનરૂપ છે તેમ લેણુ પણુ છે. દેણુનો મેં ઉપર વીચાર કર્યો. લેણુનો કરવો મને જરૂર લેણુ. લાગતો નથી. સાધારણુ રીતે મારા લેહેણુના વસા કમી છે અને તે મનથી છોડી પણુ દેવાય છે.

૯. સમાપ્તી.

૧૩૮. મારા ગત કાળનું અવલોકન હવે પુરું થયું. રહેલા કાળનું અવલોકન મારે કરવાનું નથી. અને તે કરવા હું આતુર પણુ નથી. મને લાગે છે કે મારી જીંદગીનો અંત જો કે હજી નથી આવ્યો, પણુ મન શ્રમીત થયું છે અને તેના બદલાએલા પ્રવાહમાં મને જીંદગીનું વધુ અવલોકન કરવાની અપેક્ષા રહેતી નથી. પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વર મારા વાંચક વર્ગને તેમજ મને શાન્તિ આપે એમ પ્રાર્થના કરી હું મારા જીવનના લખાણુથી વિરામ લઉં છું.

તથાસ્તુ:

हरदी-भाइं चिन्तन.

પ્રસ્તાવના.

૧. જોણે “મારું જીવન” વાંચ્યું હશે તેને આ પુસ્તકના પ્રસ્તાવનો ખાસ પરીચય કરાવવો રહેશે નહિ. તેને એમાં નજર નાખતાં રહેજ સમજશે કે આ પુસ્તકના વિચારો, તે એ જીવનના અંતર-વહેણના જાણે પરપોટા છે. અને ખરું જોતાં વસ્તુ છે પણ એમજ. આ પુસ્તકનું લખાણ એકી વખતે અગર એક લક્ષ્યબિંદુથી થયું નથી. તે ગયા કાળના વખતો વખતના હૃદયના અધ્યાત્મિક તપારાનું દૃશ્ય છે. એમાં લખેલી ચીજો ગવૈયાના ગાયન નથી. તેમ કવીની કવીતા પણ નથી. માત્ર તે એક દરદીના અંતરના ચિંતનના ઉદ્દગારો છે.

૨. જે અદ્વૈતનું સુખ છે તે દ્વૈતથી અનુભવમાં આવે છે પણ તે દ્વૈતમાં અદ્વૈતપણું હોવાથી. દ્વૈતમાં અદ્વૈતપણું સજ્જતીની ભાવનાથી થાય છે. અને તેથીજ પ્રાણી માત્ર સજ્જતીને શોધે છે. પોતાનું ગાયન ગાઈ બતાવવા, ગવૈયો ગવૈયાને શોધે છે, પોતાની કવીતા વાંચી બતાવવા કવી કવીને શોધે છે, અને પોતાના અંતરના ઉદ્દગારો સંભળાવવા દરદી દરદીને શોધે છે.

૩. આ જન સમુદાયમાં જેને જેવું જોઈએ તેને તેવું મળી આવે છે અને તેવી આશાથી આ મારા ઉદ્દગારો હું જનસમુદાય પાસે મૂકુંછું. આથી જણાશે કે આમ કરવામાં મારો હેતુ મારા પોતાના સંતોષનો છે. તથાપી જે તે સંતોષ જાતે લેતાં તે કોઈને આપવા પણ હું શક્તિમાન થાઉં તો તે હું મારું સહભાગ્ય સમજીશ.

૪. પ્રોફેસર એફ. સી. દાવરે આ પુસ્તકનો કેટલોક ભાગ વાંચી, પુસ્તક વીશે પોતાનો અભિપ્રાય આપી, મને ઉત્તેજિત કર્યો અને તે સાથે આ સ્થળે હું તેમના પ્રત્યે મારો આભાર પ્રદર્શિત કરું છું તથા

તેમણે (ઇંગ્લેન્ડમાં) આપેલો અભિપ્રાય (તેના ગુજરાતી તરજુમા સાથે) આ સાથે રાખું છું.

૫. મારે વિશેષમાં એ પણ કહેવું જરૂરનું છે કે આ પુસ્તકમાં આપેલાં બે ચીત્રો ચીત્રકાર રઘુનાથરાય મકનજી મીસ્ત્રીની કલમને આભારી છે. ગાયનની નીર્દીષ્ટ કરેલી સંગીત મહુમ સંગીત માસ્તર શ્રીમાન લક્ષ્મીરામ આદીતરામ ગવૈયાને આભારી છે. અને આ પુસ્તકનું બહાર પડવું, સુરજનો-મહુમ ડોક્ટર એ. ટેયલર, મી. સી. એફ. એનડ્રુસ, ડોક્ટર રવીન્દ્રનાથ ટાગોર અને લેડી વિદ્યાગૌરી રમ-ણુભાઈ બી. એ., જેમણે આ પુસ્તકની ચીજો સાંભળી ઉત્સાહ બતાવી મને ઉત્સાહી કર્યો, તેમને ધણે અંશે આભારી છે. અને એ બધાનું હું અહીં એહસાન માનું છું. પ્રોફેસર જ્યેન્દ્રરાવ ભગવાનલાલ દુરકાળ એમ. એ. એ, આ પુસ્તક પછાડી પોતાનો ધણો અમુલ્ય સમય અરપ્યો છે અને તે બદલ તેમને હું જે લખું તે થાકું છે.

લેખક,

OPINION

OF

Prof. F. C. Davar. M. A. L. L. B.

Ahmedabad, Khanpur road.

January, 20th. 1922.

Dear Sir,

I have just completed the perusal of Volume I of your soul-refreshing poems and am now engaged in a feeble attempt to record the impressions I gathered during the short time that was so profitably devoted to the work.

2. The poems are addressed so to say not to the people but to the higher self of every individual reader, and will be welcomed by those who in this noisy world can afford to lend their ears to the music of their souls which is ever in tune with the Infinite. Yours is not mere drawing-room poetry calculated to fascinate the beau-mondi. Genuine poetry ever flows from the heart to the heart and I am sure you will succeed in finding a fit audience though few who will be stimulated to echo your profound sentiments in every line. These poems seem to be the spontaneous expression of the longing of the human heart for the Infinite. They embody principles that are at the root of all religions and amply justify Matthew Arnold's remark "The strongest part of our religion to-day is its unconscious poetry." From the ethical, not the literary, point of view your poems deserve to be called great, because they are based on great ideas. I may even call them beautiful, for how unseemly is that beauty which bears not the stamp of Virtue ?

3 From the literary point of view, however, the poems may perhaps be subjected to the attacks of those critics especially, who feel greater delight in the detection of weakness than in the merits of their authors. Fortunately I cannot take upon myself this odious task. I do not thereby intend to shirk the responsibility of the critic, but the main reason is that I am not a student of Hindi, the only form of that language I am slightly familiar with being the Persianized Hindi, which one finds, for instance, in some of the popular dramas of Munshi Vinayakprasad Talib. I remember having read something of Andrea del Sarto, one of the greatest of Italian painters, but a man of doubtful morals. His character had vitiated his work to such an extent that art-connoisseurs pronounced his paintings to be "faultless but Soulless." If I am required to declare in a nut-shell what I think of your poems, I should assert just the contrary statement, and say that, though not immune from faults here and there, they are still the perfect expression of a noble and elevated Soul.

4. In thanking you sincerely for the honor done to me by asking me to go through this composition, I beg to congratulate you warmly for culminating a useful life's work with this attempt to disseminate such religious ideas among the public at a time when they are most needed.

5. With my respectful regards and best wishes.

I beg to remain

Yours sincerely,

Feroze Covasji Davar.

અભિપ્રાય—(તરણુભો)

પ્રોફેસર: એફ. સી. દાવર. એમ. એ. એલ. એલ. બી.

ખાનપુર રસ્તો,

અમદાવાદ, ૨૦-૧-૧૯૨૨.

મેં હમણાંજ તમારી, આત્માને પ્રકુલ્લીત કરનાર, કવિતાઓના પહેલા ભાગનું વાંચન પુર્ણ કર્યું છે, અને હવે એ વાંચવાના લાલકારક રીતે વ્યતિત થયેલા થોડા કાળમાં મારા મન ઉપર જે અસર થઈ તે દર્શાવવા હું મારા નિર્બળ પ્રયાસમાં ગુંથાઉં છું.

૨. તમારાં કાવ્યો ખરી રીતે જોતાં જનસમાજને નહિં પણ દરેક વ્યક્તિના આત્માને સંબોધેલાં છે અને આ ઘોંઘાટવાળા દુનિયામાં જેને પોતાના આત્મા (જે પરમાત્મા સાથે નિરંતર સંલગ્ન રહે છે તે) નો નાદ સાંભળવાનું મન રહે છે તે આ પુસ્તકને સત્કાર આપશે. તમારાં કાવ્યો માત્ર ધરડીજનને મોહ પમાડવા જલસાની બેઠકની ચીજો નથી. ખરી કવિતાઓ નિરંતર એક હૃદયમાંથી પ્રીતિ હૃદયમાં વહે છે. અને મને ખાતરી છે કે, ઘણાં નહિં પણ યોગ્ય થોડા, એવા વાંચનારા મેળવવા તમે ફતેહ પામશો કે જે તમારા પુસ્તકથી ઉત્તેજિત થઈ તેની દરેક લીટીમાં ભરેલા ગંભીર મનોભાવોને ગળવી મુકશે. આ કાવ્યો મનુષ્યપ્રાણીના અંતઃકર્ણની પરમાત્મા તરફની લાલસાના સ્વભાવિક ઉદગારો છે. તેમાં એ તત્વો સમાએલાં છે કે જે બધા ધર્મોના મૂળમાં છે અને મેથ્યુએરનોડકનું કેહેલું કે—

“ આજકાલ આપણા ધર્મનું ખરું જળ સહજ થયેલી તેની કવિતાઓમાં છે.”

તેને એ સારી રીતે સાચું પાડે છે. સાહિત્ય નહિં પણ નૈતિકદૃષ્ટિથી જોતાં તમારાં કાવ્યો મોટાં કાવ્યો તરીકે ઓળખાવાં ઘટે છે કારણ તેનો પાયો મોટી ભાવનાઓ ઉપર છે. હું એ કાવ્યોને સુંદર કાવ્યો પણ કહી શકું કારણ જે સૌંદર્યતા ઉપર નીતીની છાપ નથી તે સૌંદર્યતા કેવી કુસ્તિત ભાવે છે.

૩. પણ સાહિત્યની દૃષ્ટિએ જોતાં મને લાગે છે કે ખાસ કરી લેખકના ગુણને બદલે દોષ જોવામાં વધારે આનંદ માનનારા ટીકાકારોને હથે તમારાં કાવ્યો વખતે તેમના હુમલાને પાત્ર થશે. સદભાગ્યે તે નિંદનીય કામ હું કરી શકું તેમ નથી. એથી હું ટીકાકારની જીભેદારી માથેથી ખસેડી નાંખવા માગું છું એમ નથી, પણ તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે હું હિન્દી ભાષાનો અભ્યાસી નથી. ફક્ત જે ભાષાની મને સહેજ માહિતી છે તે ફારશીથી લેખાએલી હિન્દી ભાષાની છે અને જે દાખલા તરીકે મુનશી વીનાયકપ્રસાદ તાલીબના કેટલાક લોકપ્રીય નાટકોમાં જોવામાં આવે છે. આ જગ્યાએ “એનડ્રીયા ડેલ સારટો” વિશે કાંઈક વાંચેલું મને યાદ આવે છે. એ શખ્સ ઇટાલીના પ્રખ્યાત ચીત્રકારોમાંનો એક ચીત્રકાર હતો પણ જેનું ચરીત્ર શકવાળું હતું. તેના આચરણથી તેનો હુત્તર એટલો તો દુશીત થયો હતો, કે હુન્નરમાં નીપુણ પુરૂષોએ તેના ચીત્રને “નિર્દોષ પણ નિર્જીવ” કહ્યાં હતાં. તમારાં કાવ્યો વિશે જો હુંકામાં મારે અભિપ્રાય આપવો પડે તો આ વચનથી મારે તદ્દન ઉલટું કહેવું પડે અને તે એ કે જોકી આ કાવ્યો કોઈક કોઈક જગ્યાએ દોષ રહીત નથી તો પણ તે એક ઉમદા અને ઉચ્ચ ચહેલા આત્માનું સંપુર્ણ દર્શન છે.

૪. મારા અંતઃકરણથી તમારા કાવ્યોનું નીરીક્ષણ કરી જવા મને આપેલા માન બદલ તમારો આભાર માનતાં હું તમને કહેવા રજા લઉં છું કે, જે વખતે તેમની ખરી જરૂર છે તે વખતે આવા ઉમદા ધાર્મિક વિચારોનો પ્રસારો કરી તમારા ઉપયોગી જીવનના કામને આવા પ્રયાસથી ટોચે પહોંચાડવા માટે હું તમને ઉત્સાહપૂર્વક અભિનંદન આપું છું.

૫. આદરભાવ તથા શુભેચ્છા સાથે

હું રહેવા માંગુ છું
તમારો અંતઃકરણપૂર્વક
ફીરોઝ કાવસજી દાવર.

અનુક્રમણિકા.

નંબર   વિષય   પાનું

૧. ઇન્દ્રિય.

૧	તેનું મળવું કોઈ ચીજમાં	૪
૨	„ ચીજના સત્વમાં	૫
૩	„ સૃષ્ટિની રચનામાં	૭
૪	„ દીલમાં	... ૮
૫	„ મનમાં	... ૧૦
૬	„ યોગમાં	... ૧૧
૭	તેનો વીયોગ	... ૧૨
૮	તેને ન મળવાનું દુઃખ	૧૩
૯	તેની સાથે રૂશણું	... ૧૪
૧૦	મારી શરમ	... ૧૫
૧૧	મારી નાલાયકી	... ૧૭
૧૨	તેને શ્રમ	... ૧૮
૧૩	હું કેદી	... ૨૦
૧૪	હું પતિત	... ૨૧
૧૫	તું મારી ગાય	... ૨૨
૧૬	તેને અરજ—	
	હીસની એળ કાઢવા સાથે	૨૩
૧૭	તેને અરજ—	
	મુરખની દીક્ષા આપવા સાથે	૨૫

૧૮	તેને અરજ—	
	જરા હાથનો ટેકો આપવા સાથે	... ૨૬
૧૯	તેને અરજ—તેની ઝાંખી સાથે	... ૨૭
૨૦	તેને અરજ—	
	તેની મુલાકાત સાથે	... ૨૯
૨૧	તેને અરજ—	
	તેની મોહોળત સાથે	... ૩૦
૨૨	તેને અરજ—	
	તેના પ્રેમ સાથે	... ૩૨
૨૩	તેને અરજ—	
	દીલમાં દીવો કરવા સાથે	૩૩
૨૪	તેને અરજ—	
	હીસાળ કરવા સાથે	... ૩૫
૨૫	તેને અરજ—	
	ખાંચ પકડી રાખવા સાથે	૩૬
૨૬	તેને અરજ—	
	જરા વધારે નીલાવવા સાથે	૩૮
૨૭	તેને અરજ—	
	પાર ઉતારવા સાથે	... ૩૯
૨૮	તેને અરજ—	
	જલદી આવવા સાથે	... ૪૦

૨૯ તેને અરજ—	
લાજ રાખવા સાર ...	૪૧
૩૦ તેનું ભજન—	
રામ સીતારામ ...	૪૨
૩૧ તેનું ભજન—	
તે હાથ પકડી છોડતો નથી	૪૩
૩૨ તેનું ભજન—	
તે ભાવનો ભુખ્યો છે...	૪૪
૩૩ તેનું ભજન—	
ભજન વીનાનો દીવસ	૪૬
૩૪ તેનું ભજન—	
ભજનનો આધાર ...	૪૭
૩૫ તેનું ભજન—	
ભજનનો સાર ...	૪૮
૩૬ તેનું ભજન—	
નટની ચાલ ...	૫૦
૩૭ તેનું ભજન—	
તેની લગની ...	૫૧
૩૮ તેનું ભજન—	
તેની ઝલકી ...	૫૩
૩૯ તેનું ભજન—	
જેમાંતું રાજ તેમાં હું રાજ	૫૪
૪૦ તેનું ભજન—	
તેના દરબારની તૈયારી	૫૬
૪૧ તેનું ભજન—	
તેનું વામ-કૈલાશ ...	૫૮
૨. દિલ.	
૪૨ ક્યાં આપું ...	૬૦

૪૩ બદલો શો મલ્યો ...	૬૨
૪૪ ગાવા ના પાડે છે ...	૬૩
૪૫ તેની સારી ગમ ...	૬૪
૪૬ તેનો સીતારી ...	૬૬
૪૭ તેની કુંચી... ...	૬૭
૪૮ તેની કળી ...	૬૯
૪૯ તેનું દર્પણ... ...	૭૦
૫૦ તે આપ્યા નીશાની ...	૭૧
૫૧ તેનું દર્દ ...	૭૩
૫૨ તેનું દુઃખ ...	૭૫
૫૩ તેની મુશ્કેલી ...	૭૬

૩. મન.

૫૪ તેની ભુખ... ...	૭૮
૫૫ તેનું સુખ ...	૮૦
૫૬ તેનું ઐક્ય... ...	૮૧
૫૭ તેનું મરવું ...	૮૨
૫૮ તેની જાક ...	૮૪
૫૯ મન-ઘોડો ...	૮૫
૬૦ મન-ગુરૂ ...	૮૭
૬૧ મન-મંદીર... ...	૮૮

૪. દુનીયા.

૬૨ જેલ ...	૯૦
૬૩ જાળ ...	૯૨
૬૪ મુસાફર-ભુલો પડેલો...	૯૩
૬૫ મુસાફર-મનજી ...	૯૪
૬૬ મુસાફર-સાંજ (જખીસાથે)૯૬	

૬૭ મુસાફરખાનું	...	૯૭
૬૮ મેહમાન ...	...	૯૯
૬૯ મોહ-ગાંઠ	...	૧૦૦
૭૦ મોહ-મોહું	...	૧૦૨
૭૧ માયા-ભોગી	...	૧૦૩
૭૨ માયા-ટૂટી	...	૧૦૪
૭૩ રોજગાર	...	૧૦૫
૭૪ બાજી ...	...	૧૦૭
૭૫ ક્ષણભંગુર	...	૧૦૮
૭૬ જીંદગી-ખંદગી	...	૧૧૦
૭૭ દેહ-પાંજરું	...	૧૧૧
૭૮ સ્વાદ-શેરડી	...	૧૧૩

પ. વિવિધ

૭૯ નશીબ-નીશાની	...	૧૧૫
૮૦ નશીબ-બળ (માળા)	૧૧૬	

૮૧ નશીબ-લેખ	...	૧૧૭
૮૨ નશીબ-કાયદો	...	૧૧૮
૮૩ ધડપણ-ધર	...	૧૧૯
૮૪ ધડપણ-ખંદગી	...	૧૨૧
૮૫ ધર્મ-અક્ષર	...	૧૨૨
૮૬ ધર્મ-જુદા	...	૧૨૩
૮૭ સત્યવ્રત	...	૧૨૪
૮૮ અહંનાશ	...	૧૨૬
૮૯ સંસ્કાર-માળી	...	૧૨૭
૯૦ કુદરત-મુદત	...	૧૨૮
૯૧ કરણી-જન્મ	...	૧૩૦
૯૨ ત્રિગુણ રસમય	...	૧૩૧
૯૩ મનુષ્ય જન્મ	...	૧૩૩
૯૪ યુર-ચેલો	...	૧૩૪
૯૫ જડ-ચૈતન	...	૧૩૬

શુદ્ધિપત્ર.

પાનું લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ	૬૮	૧૮	જની	જમી
૪૯ ૨૩	મેં	મેં	૧૦૬	૪	રહ્યા	રહ્યો
૫૪ ૨૧	તેનો	તેને	૧૦૭	૫	એમા	એમાં
૫૮ ૧	કલાસ	કૈલાસ	૧૧૬	૫	વીન	વીના
૬૦ ૧૦	ચાર	પ્યાર	૧૨૫	૧	મન	મને
૬૪ ૧૬	સારા	સારી	૧૨૫	૧	જેવું	૧ જેવું
			૧૨૫	૫	આ વ્રત	૩ આ વ્રત
			૧૩૫	૨	ચેતનનું	ચૈતનનું

दरदी-मारुं चिन्तन.

ईश्वर.

१

राह शींशोटी.....जिल्लो.

मिलना खुदासँ होत हे,
जाएर नहि ईह जहान;
कोई वरुत कोई चीजमें,
होती उसे पहचान.

मिलना०

१ कभी गमीकी चोटमें,
कभी इश्ककी सेलान;
कभी खुशीके आंसुमें,
दील देखता व राम.

मिलना०

२ ईस तरह कोई वरुतपें,
ले फकीरी लीब्बास;
या होके तुं चाहता जीसे,
करता व तेरा काम.

मिलना०

૩ રહેના તુझे करीब उसे,
जो नीलसं हो पसंद;
बेशक व रहेगा नजदीक,
कोई रूप या कोई रंग. मिलना०

૧

તેનું મળવું—કોઈ ચીજમાં.

જગતમાં પ્રત્યક્ષ રીતે ઈશ્વરને મળાતું નથી. તેની ઓળખ કોઈ વખત અગર કોઈ ચીજમાં થઈ આવે છે.

- ૧ કાંતો દીલગીરીની ચોટમાં, કાંતો ઇશકની સેલમાં, કાંતો આનંદના આંસુમાં, હૃદય તે રામને જુએ છે.
- ૨ આવી રીતે કોઈક વખત ફકીરનાં કપડાં પહેરી અથવા જેને તું ચાહતો હોય તે બની, તે તારૂં કામ કરે છે—તને મળે છે.
- ૩ જે તને તેની પાસે રહેવું દીલથી ગમતું હશે, તો બેશક, તે તારી પાસે કોઈ રૂપ અગર કોઈ રંગમાં રહેશે.

૨

राह-पीलु जिल्लो गजल.

दरखत की खिलवाई में,
दरखत को मैं देखा;
जो बीजसें दरखत हुआ,
व दरखत में ही देखा. दरखत०

- ૧ जो न्यामत है फल फुलमें,
व क्या न्यामतही नहीं ?

- મેં હું જોશીના જોશકા,
જોગ ભોગમેં સહી. —રસત૦
- ૨ જો હૈ ફરક સબ દેલનેમેં,
બ હૈ રોગકી બલા;
જાનાં બાહે જો ચીજકો,
સબ છોડ ધર ગલા. —રસત૦
- ૩ મત સ્વોજ ઉસે કર રસના,
અપને સેં સ્વોજ લે;
તૌફેઈકો પેચાનકે,
તૌફેકો છોડદે. —રસત૦
- ૪ હસ કિસમકી જીંદગી,
મેંને રાજારાં હૈ;
નહિં નૂરસેં ડાકાકાત લેકીન,
સલત હિ નૂર હૈ. —રસત૦

૨

તેનું મળવું—બીજના સત્વમાં.

આડની ખીલવણીમાં મેં આડને જોયું. જે બીજમાંથી આડ થયું, તે બીજને આડમાં મેં જોયું.

- ૧ જે સૌન્દર્ય ફળ ફૂલમાં છે, તે સૌન્દર્ય શું ધશ્વરી તત્વ નથી? હુંતો સત્વનો ખેતનારો છું. મને તો ભોગમાં પણ જોગ લાગે છે.
- ૨ વસ્તુ જોવામાં જે ફેર પડે છે, તેજ રોગની બલા છે. જે વસ્તુને ખરી ઓળખવી હોય તો બીજું બધું છોડી, તેને ગળામાંથી (એટલે તેના સારને) પકડો.

- ३ धाधरथी इसलुं करी (वीरध थर्ध) धाधरने शोधो नलिं, पणु पोतानो करी (त्रिभथी) तेने शोधो. वस्तुनी सुंदरताने समल वस्तुने छोडी धो.
- ४ आ रीते जेतां जेतां मे' छुदगी गुजररी छे, येतन्यथी भणवुं थयुं नथी. पणु सृष्टी ओ येतन्यनुं स्वयं छे (ओम समन्युं छे).

३

राह-गजल झीझोटी.

- कहेते खुदा मीलता वहां,
हमको यहांही चाहीप;
मंजुर नहिं कलकी हमें,
फौरीन हमे दाखलार्प. कहते०
- १ क्या नहिं खोदा सब जहानमें ?
रहेता सीरीफ आसमानमें ?
कोई दीनभी यहां आता नहिं ?
मीलता कीसीसें नहिं कहीं ? कहते०
- २ बोलता सो तुजमें कौन है ?
खुशबो फुलोंकी और है ?
जो नहिं खुदा तो है भी क्या ?
पढके करीमा कहो सीया. कहते०
- ३ आया जो जल आफताबसें,
आया सबेरा बांहीसे;
आया खुदा नहिं और क्या ?
कलमों सें कहेद्यो ऐ मीयां. कहते०

૪ નહિ દૂર સુદા તુજસેં રહા,
ઘટમેં હિ ઘર કર છીપ રહા;
કર રોશની લીલ ભર ગમી,
રેહેમી રસુલ નહિ રહે છીપી.   કહેતે૦

૩

તેનું મળવું—સૃષ્ટિની રચનામાં.

કહે છે કે, ધશ્વર ત્યાં (ખીજી દુનીઆમાં) મળે છે, પણ મારે તો તે ઇલાં (આ દુનીઆમાં) જ જોઈએ. મારે કાલની વાત ન જોઈએ. મને તો તે તુરત દેખાડી દો.

- ૧ શું ધશ્વર આખા વિશ્વમાં નથી ? શું ફક્ત આસમાનમાં જ એ રહે છે ? આ દુનીઆ ઉપર કોઈ દહાડો આવતો નથી ? કોઈને કોઈ જગ્યાએ મળતો નથી ?
- ૨ જે તારામાં બોલી રહ્યો છે તે કાણ છે ? શું પુલોની સુગંધ-ધશ્વર શીવાયની-ખીજી ચીજ છે ? જો તે ધશ્વર નથી તો ખીજું શું છે ? હે ધર્મશાસ્ત્રી, મને ધર્મના પુસ્તકો વાંચીને કહી દો.
- ૩ જે આકાશમાંથી જળ આવે છે તેજ આકાશમાંથી બહારું વાય છે. એ ધશ્વર નથી આવતો તો શું આવે છે ? હે કાયદામાં નિપૂણ, તમારા કાયદાની કલમો વાંચી એ કાયડો ઉકેલો.
- ૪ અરે ! ધશ્વર તારાથી દુર નથી, એતો આ દેહમાંજ ધર કરી સંતાઈ રહ્યો છે. જો દીલમાં તેના વિયોગરૂપી પરિતાપનું અજવાળું થશે તો તે છુપ્યો નહિ રહે.

૪

રાહ-જંગલો-ઢુમરી.

- હો કોને જઘ સંભળાવું,
મન મોજ તણી એક વાત— હો.
- ૧ પ્રેરક રૂપ મેં, નિરખ્યું આ મનમાં,
પ્રગટી જ્યોત રચી, પચી સહુ તનમાં;
ગમ બુદ્ધિ એના શરણમાં— હો.
- ૨ અંદરથી હોય, કોમ જેમ કહેતું,
ધ્વની ઉઠતો તે, દિલ સુણી લેતું;
ક્ષણું જીવન અક્ષય વહેતું— હો.
- ૩ બ્યાં જોઉં ત્યાં, તેને ભાળું,
હું-તું-તે સહુ, સમ મમતાળું;
પ્રસર્યું પ્રેરક રૂપ રૂપાળું— હો.
- ૪ લય પામી મન, થયું સચેતું,
ક્ષીણ સ્ફુરણ તન, અમિત સમેતું;
રહ્યું ભાન અભય પદ દેતું— હો.
- ૫ ઘડી સુખ દરદીની થમ અળગી,
રસ પીધો તે, રહ્યો ચિત્ત વળગી;
હવે જાઉં સ્મરણમાં સળગી— હો.

૪

તેનું મળવું—દીલમાં.

અરે ? મારા મનના સુખની એક વાત હું કોને જઘને
સંભળાવું ?

- ૧ મનમાં મેં પ્રેરક રૂપને જોયું કે જેની જ્યોત પ્રગટ થઇને
અથા શરીરમાં પ્રસરી ગઈ અને જેમાં બુદ્ધિ લીન થઈ ગઈ.
- ૨ મને લાગ્યું કે, જાણે અંદરથી કોઈ કહે છે અને તે અવાજ
મારૂં દીક્ષ સાંભળી લે છે અને તે પળમાં મારૂં જીવન અમર
થઇને વેહે છે.
- ૩ હું દીક્ષમાં જ્યાં જોઉં ત્યાં એનેજ જોઉં. હું, તું, તે, તેનામાં
સહુ સમાન, એ સુંદર-પ્રેરકરૂપ અધે છાઇ રહ્યું.
- ૪ જ્યોત લય પામી એટલે મન સચેત થયું અને થયેલી સ્ફુરણા
ક્ષીણ થતાં શરીર શ્રમિત થયું જણાયું, માત્ર તેનું અલયપદ
આપતું ભાન રહી ગયું.
- ૫ દરદીની આ સુખની ઘડી દુર થઈ. જે રસ પીધો તે ચિત્તમાં
વળગી રહ્યો. મને એમ થાય છે કે, હું આ સ્મરણમાં હવે
સળગી જાઉં (એટલે લય પામું) તો સારૂં.

૬

રાહ-લાંચાં જિલ્લો.

(અતાદે સખીં કોન ગલી ગયો કહાન.)

જોઉં શી રીતે, મન મંદીરીયાની માંદા ?

જેમ જોવું તનથી થાય—

જોઉં.

૧ મન સુખ, તન વિનાનું ફીકું;

તન, મન વિણ, અધ, જાએ સુકું;

મન તન, તન મન, સમેતું—

જોઉં.

૨ લાય ભરૂં મન, મળવા મારે,

મન મેળાય નવ, મન સમજાએ;

સમજે મન તમ ન થાય—

જોઉં.

૫

તેનું મળવું—મનમાં.

જેમ કોઈને શરીરની આંખોથી સ્પષ્ટ જોવાય છે, તેમ પ્રભુને મન રૂપી મંદીરમાં સ્પષ્ટ શી રીતે જોઉં ?

- ૧ શરીરના સુખ વિના મનનું સુખ શીકું છે અને મનના સુખ વિના શરીરનું સુખ સુકું થઈ જાય છે. સુખ માટે, મન સાથે તન, અને તન સાથે મન, બે, એક બીજાની સાથે રહ્યાં છે.
- ૨ પ્રભુને મળવા માટે હું મનમાં તેના ભાવને ભરું છું, પણ એ ભાવરૂપી મનનો મેળાપ મન સમજી શકતું નથી અને માત્ર સમજવાથી મનને જોવાનો સંતોષ થતો નથી.

૬

રાહ-ગજલ જિલ્લો.

देखा नहिं चीन्हा नहिं,
लानाभी व क्या दिल ?
ख्यालात खलीफे नगरगये,
हैरत हुई अकील.

देखा०

- ૧ दम घोट बदनका थक गये,
माया मीली न राम;
जोत लगी जब जोशकी,
जाना हुआ सब काम.

देखा०

- ૨ मस्तानकी मस्ताई को,
तुं दे जला कर खाख;
चहीप दरस देदार का,
कर बंदगी मौताज.

देखा०

૬

તેનું મળવું—યોગમાં.

જેને જોયો નહિં, જાણ્યો નહિં, તેને દીક્ષમાં શી રીતે લાવવો? વિદ્વાનો વિચાર કરી ગયા, પણ તેમાં તેમની અક્કલ હારી ગઈ.

- ૧ (યોગીઓ) શરીરનો સ્વાસ ધુંટી ધુંટીને થાકી ગયા, પણ તેમને ન મળી માયા કે ન મળ્યા રામ. જ્યારે યોગના જોશની જ્યોત લાગી ત્યારે જાણ્યું કે બધું કામ થયું.
- ૨ હે ભાઈ? બળવાનના બળને તું બાળીને રાખ કરી નાંખ. જો તેનું (ધશ્વરનું) દર્શન તારે કરવું હોય, તો ગરીબ બની તેને ભજ.

૭

રાહ-ચીહાગ.

- દિન બીતત હૈ મોરે નાથ દોહીલા
જીવન મીન જલ બીન સાથ. દોહીલા૦
- ૧ અંતર खोल दीखाऊँ मैं तुज ॥
जरी भट्टी रहीखाख. દોહીલા૦
- ૨ आश एक रह गई अब तोरी
भक्त बत्सल प्राते ॥॥. દોહીલા૦
- ૩ दरस परस ॥ अमी जलधारा
करहु कब दीन दयाल. દોહીલા૦

૭

તેનો—વિયોગ.

હે નાથ ? મારા દીવસ હવે કષ્ટથી વીતે છે. માઈ જીવન જળ વિનાતી માછલીના જીવન જેવું થયું છે.

- ૧ માઈ હૃદય ખોલી હું તને દેખાઉં, તો બગેલી ભટ્ટીની માત્ર રહી ગયેલી રાખ તને જણાશે.
- ૨ હે ભક્ત વત્સલ પ્રતિપાળ ! હવે એક તારી આશા મારે રહી છે.
- ૩ હે દીન દયાળ, તારા દર્શન અને સ્પર્શનના અમૃતરૂપી જળની ધારા તું, મારાપર ક્યારે કરીશ ?

૮

રાહ-ગારા.

(બાનાની પત રાખ)

- દુઃખ પહી મોકોં નાથ
મીલન નહોં તલસું જાકો સાથ.   મીલન૦
- ૧ સુમરન કીન્હો મૈને તેરો
સુન્યો નહિં તેં કાન.   મીલન૦
  - ૨ ભક્ત ખીડમેં મૈં દુઃખીયારો
નહિં દેલ્યો મોહે નાથ.   મીલન૦
  - ૩ રટના નહિં મૈં છોડું તેરી
મીલણો તેરે હાથ.   મીલન૦

८

तेने न भणवानुं दुःख.

हे नाथ ! मने दुःख जेना छे, के जेना साथ भाटे हुं तलसुं छुं, तेनुं भणवुं थनुं नथी.

- १ मे' ताई स्मरण तो कर्तुं पणु ते' काने न सांभल्युं.
- २ लकतानी बीडभां, (अरे) दुःखीआरे हुं, पणु ते' मने न जेयो.
- ३ हे प्रभु ! हुं तारी रटणा छोडवानो नथी. लखे भणवुं तारे हाथ हो.

९

राह-काफी.

रहने घो जमीपें मुझे करार
हो जमीपें मुझे करार बंधी है. रहने०

- १ मैने प्रीति जोड़ी तुझसे
तोड़ी जगकी साथ
कहो तुमे कीसे
तोड़ी कीसे साथ
ईस बातके खोलवाने में
कुछ माल नहीं है. रहने०

- २ मैं हुं प्यासी नामकी तोरी
रटती आठो जाम
क्या कहूं मैं अब तुजको
गुजर गईं जराम
आराम नहीं जहां दील वहां
ताराज सखी है. रहने०

૩ જો હો મંજુર રહના તુझे अब
मेरे दमकी साथ
हो जा तू हु मैं जैसी
रट तू मेरा नाम
दरदी जहां दील एक वहां
जुदाई नहीं है.

રહને૦

૯

તેની સાથે—૩સાથું.

પોતાને ધામ લઇ જવા આવેલા પ્રભુ પ્રત્યે એક સાધ્વીનું કહેવું.

ઓ પ્રભુ ! મને પૃથ્વી પરજ રહેવા દે, મને એમાં દીક
છે. અરે ! મને અહીં પૃથ્વી પરજ દીક છે.

- ૧ મેં જગત સાથેની પ્રીતી તોડી તારી સાથે જોડી. કહો વાર,
તમે મારે માટે કાની સાથે તોડી ? આ વાત ઉઘાડવામાં કાંઈ
માલ નથી.
- ૨ હું તો તારા નામની તરસી છું અને તે આડે પહોર રડું છું.
હવે હું તને ! શું કરું ? ગુજરવાની તો ગુજરી ગઇ. જ્યાં દીલમાં
એન ન હોય ત્યાં બધું નકામું છે.
- ૩ હે પ્રભુ ! જો હવે તને મારી સાથે રહેવું કચુલ હોય તો જેવી
હું છું તેવો તું થઈ જા. તું મારૂં નામ રટવા લાગ. ઓ દરદી !
જ્યાં દીલ એક હોય ત્યાં જુદાઈ હોય નહિં.

૧૦

રાહ-શીશોટી જિલ્લો.

- શરમીન્દા હો સ્વહા હું મેં
તેરી સરહદ સેં દુર
ક્યા લેકે મું મેં આ શકું
તેરી કદમોં હજુર. શરમિન્દા૦
- ૧ શરમ મુઝે મેરી નહિ
હું બેશર્મ બે હયા
શરમ મુઝે તેરી સહી
સ્વલકત કા જહાંપનાહ. શરમિન્દા૦
- ૨ નાપાક ગુન્હેગાર મેં
તું પાક પરબરીગાર
બદનક્ષી કી મૈને તેરી
ઠગ ભક્ત બની સંસાર. શરમિન્દા૦
- ૩ શરમ મુઝે તેરેં લીયે
હો તુઝે મેરે સરદાર
દરદીકો પાવન કર બચશ
રહના તેરે દરબાર. શરમિન્દા૦

૧૦

મારી—શરમ.

હે પ્રભુ ! હું શરમીન્દો થઈને તારી સરહદથી દૂર ઉભો છું.
તારા ચરણ આગળ શું મોં લઈને હું આવી શકું ?

- ૧ મને મારી શરમ નથી. હું તો શરમ અને લાગણી વગરનો
છું. મને તારી શરમ છે. કારણ તું વિશ્વનો રાજા છે.
(અને મારા જેવા ભક્તને લીધે તારે શરમાવું પડે.)

- ૨ હું અપવિત્ર અને કમુશ્વર છું. તું પવિત્ર અને ભાગ્યાનો ભેડ છે. સંસારમાં હમ ભક્ત બની મેં તારી નાલાયશી કરી છે.
- ૩ મને શરમ તારે લીધે આવે છે. જો તને મારે લીધે આવતી હોય તો દરદીને પાવન કરીને તારા દરબારમાં રહેવાનું આપ.

૧૧

રાહ-ગજલ કાફી.

(સુનો હો યાર પરદેશી)

મેરી લ્યાકત તેરે મીલને

મેરા દીલ ના ગવાહી દે,

તેરી રહેમી મેરે જૈસે

મેરા દીલ ના ગવાહી દે.

મેરી૦

- ૧ કરું છયાલાત કીયા મેં કામ
 બીતાયા દિન બીના તુજ નામ,
 નહિં માલુમ નીભાયા તૈં
 મુझे अबतक क्या जरियेसे.

મેરી૦

- ૨ કરું છયાલાત જો હૈ તેરે
 ફકીરોં ઓર અમીરોં મેં,
 મેરી ગુંજાશ નહિં ડનમેં
 નહિં સંતોકે ચરનનમેં.

મેરી૦

- ૩ તેરા જો ફૈશક તેરા જો છયાલ
 કરે હાલે મુझे હેવાલ,
 કબી મંજુર તું ગીન લે
 ગવાહી દરદી કી ભરદે.

મેરી૦

મારી—નાલાયકી.

હે પ્રભુ ! તને મળવા જેટલી મારી લાયકી છે એમ માઈં
મન સાક્ષી પુરતું નથી. મારા જેવા પર તારી દયા હોઈ શકે
એમ પણ માઈં મન સાક્ષી પુરતું નથી.

૧. મેં જે કામ કર્યાં છે તેનો તથા તને સંભાર્યો વિના જે દિવસો
વીતાવ્યા છે તેનો હું જ્યારે વિચાર કરું છું, ત્યારે મને સમ-
જાતું નથી, કે આજ દિવસ સુધી, તે મને કેવા કારણને લઈ
નીલાવ્યો છે.

૨. શું ફકીર, કે શું અમીર, જે તારા છે, તેમનામાં મારી જગ્યાનો
હું વિચાર કરું છું, તો મને જણાય છે કે, એમનામાં મારી
ગણતરી થાય એવી મારી ગુંગણ નથી. અરે ! સંતોના ચરણ
સુધી પણ જઈ પહોંચવાનું માઈં ગળું હોય, એમ મને
લાગતું નથી.

૩. (હા, એટલું ખરું છે કે) તારામાં મને ધરિક લાગ્યો છે ને
તાઈ ચિન્તન મને રહ્યાં કરે છે અને એ મને ખેડાલ કરી દે
છે. જે કદાચ તું આ ચીજોને મંજુર ગણી સે અને દરદીની
સાક્ષી ભરી દે, તો જે સાક્ષી માઈં દીલ નથી ભરતું તે તારાથી
પૂરી થઈ જાય ખરી.

૧૨

રાહ-ગજલ કાફી.

(સુનો હો યાર પરદેશી)

લીયે મેરે મેરે સ્વામિન્દ
 હુઈ તુજકો પશોમાની,
 ગમી યહ દીલ મુઝે ભારી
 મેરે તકદીરકી કહાની.   લીયે૦

૧   લીયા મૈં નામ તેરા જબસેં
 ફીરા તું સાથ મેરે તબસેં,
 બચાયા મૈં પે ગીરનેસેં
 ગીરા જહાં મૈં પે લગનેસેં.   લીયે૦

૨   ફસા મૈં જાલ હુઆ ચૂહા
 ફપટ લાગી હુઆ ખુઆ,
 કબી દુશ્મન કબી દીલદાર
 સબી મેરે લીયે સરદાર.   લીયે૦

૩   નીભાઈ તૈં કોઈ યારી
 લીયી નહિં દિલ ગુન્હેગારી,
 રહમ તેરી શરમ મેરી
 જીગર દરદી ભરી ગેહેરી.   લીયે૦

૧૨

તેને—શ્રમ.

હે મારા સ્વામી ! મારે માટે તને પરસેવો ઉતર્યો એ વાત
 મારા મનમાં મોટી દીવગીરી છે, પણ શું કંઈ ? એ મા
 (કહેણ) નશીબની કહાણી છે.

- ૧ બ્યારથી હું તારૂં નામ લેતાં શીખ્યો, ત્યારથી તું મારી સાથે ને સાથે ફર્યો, મને (બૂલમાં) પડતાં બચાવ્યો અને જો પડ્યો (બૂલ કરી) તો વાગવા (તેના પરીણામ) માંથી ઉગાર્યો.
- ૨ હું જાળમાં સપડાયો, કે તું તે જાળ કાપવા સાફ ઉંદર થયો. મને કોઈ મેલી ચીજની ઝપટ લાગી, તો તેની અસર દુર કરવા તું ભુલો બન્યો. કોઈ વાર તેં દુશ્મનનું કામ કર્યું, તો કોઈ વાર દોસ્તનું કર્યું, પણ તે બધું તેં મારા સારાને માટે કર્યું.
- ૩ તેં પ્રીત કરીને નીલાવી. મારી કસુર મનમાં ન લીધી. આ દરદીના કાળજમાં તારી દયા અને પોતાની શરમ, ઉડાં ભરેલાં છે.

૧૩

રાહ-શીશોટી જિલ્લો.

કૈદીકો કૈદખાને જા, કૌન તોડાવે

બેડી પડી પૈરોં જીસે જા, કૌન તોડાવે.

કૈદી૦

- ૧ ગુન્હેગાર ગુન્હેગારી કી, તસ્દીર હો ચડા
બદસુર્તીકી શીકલ નમુન, બદસુર્ત બન રહા. કૈદી૦
- ૨ આલમમેં જો તનહા હુઆ, મૌતાજ ઓર તાંજ
માનો જમી જાતી તલે, આતા સીરે આસ્માન. કૈદી૦
- ૩ ફૈસ વરુત તેરી દો હાથ જોડ, વ કર રહા પુકાર
મેરી ચલતા કો માફ કર, તું પે પરવર ાગાર. કૈદી૦
- ૪ દિલમેં ન લા તકસીર મેરી, તકસીરસે મૈં ભરા
દિલમેં તું લા યહ અર્જ મેરી, અર્જ સોચકા ફરા. કૈદી૦
- ૫ સુનકે આવાજ કરતા વ કુચ, જહાં કૈદી રો રહા
“આયા હું મૈં ઘભરાતું મત,” કહ હાથ સીર ધરા. કૈદી૦

- ૬ કૈદી તુટી કૈદી મીઠા, નહિ તુરંમ નહિ ત...સાર
હોકે ફિરસ્તા સંગ ગયા, શાહ અમીર. કૈદી
- ૭ ...જો કરલે યાદ ઉસે, भर ...નીર
દરદી દરદ જાતા રહે, है दया अ...सार. કૈદી

૧૩

હું—કેદી.

આ (મનુષ્ય) કેદીને (સંસાર રૂપી) કેદખાનામાં જઈ
કાણુ છોડાવે ? અને તેના પગમાં (જગતની જંગળ રૂપી),
પડેલી ખેડી કાણુ તોડાવે ?

- ૧ ગુન્હેગાર કેદી પોતાના (કરેલા કર્મરૂપી) ગુન્હાની છબી બની
ઉભો છે. તેની શીકલ બગડી જઈ તે બદશીકલનો નમુનો થઈ
રહ્યો છે.
- ૨ દુનીયામાં તે એકાવો ગરીબ અને હાલહેવાલ થયો છે. તેને
લાગે છે કે મારા પગતળેની જમીન નીચે ઉતરતી જાય છે.
અને મારા માથા પર આકાશ ધસી આવે છે.
- ૩ આવે સમયે તે કેદી પોતાના બે હાથ બેડી તારો પોકાર કરી
રહ્યો છે અને કહે છે કે આ ગરીબના ખેલી ! મારી ભુલો તું
માફ કર.
- ૪ વળી કહે છે કે તું મારી ભુલો મનમાં ન લઈશ. હું તો ભુલથી
ભરેલો છું. પણ મારી આ અરજ તું સાંભળ કે જે અરજ
આ ભુલોની દીલગીરીનો ઝરો છે.
- ૫ કેદીનો આ પોકાર સાંભળી જ્યાં કેદી રોષ રહ્યો હતો ત્યાં
પ્રભુએ ચાલવા માંડ્યું અને ત્યાં જઈ કહ્યું કે “ હું આવ્યો છું
તું ધલશરશ નહિ ” એમ કહી તેને માથે હાથ મુક્યો.

- ૬ (હાથ મુકતાંની સાથે) કેદીઆ પગની બેડી તુટી ને કેદી મટ્યો.
ન રહ્યું કેદખાનું કે ન રહી ભુલ્યો. દેવ બની પ્રભુ સાથે સ્વર્ગ
તરફ તેણે પ્રયાણ કર્યું.
- ૭ આંખોમાં આંસુ લાવી દીકરી જે તેને સંભારે છે તેનું દુઃખ,
આ દરદી, જતું રહે છે. દુઃખની આ રામબાણ દવા છે.

૧૪

રાહ-બનાશ્રી ત્રેતાલ.

નાથ મોહે લ્યોગે કૈસે ઉગાર.	નાથ૦
૧ નીશા વાજ મૈં જગત નીશામેં ભૂલી ગયો કોરતા.	નાથ૦
૨ ભક્તિ મેલ મેઘો નહિ મીતર પથર પાની પ્રમાન.	નાથ૦
૩ દાસ દરદી કી યેહી કમાઈ બેઠયો દોડ કર જાડ.	નાથ૦

૧૪

હું—પતીત.

- હે નાથ ? મને શી રીતે ઉગારી લેશો ?
- ૧ હું જગતના નીશાવાજો નીશાના ઘેનમાં કીરતારને ભૂલી
ગયો છું.
- ૨ ભક્તિના ભેખથી માંડે હૃદય ભેદાયું નથી. પથર પર પાણી
પડ્યા જેવું થયું છે.
- ૩ આ ભક્તિના ભેખ શીવાય દરદી દાસની આ દુનીયામાં ખીણ
કોઈ કમાઈ નથી. હવે તો તે બંને હાથ ખંખેરી બેઠો છે.

૧૬

રાહ-શીશોદી—જિલ્લો કવાલી તાલ.

તું ગડઆ મેરી

મેં બછીયા તોરી સહી.

તું ગડઆ૦

૧ લે આંચલ મુલ શિર ડર મારું

ધાવત ધાવત દાંત લંગાડું

વૃધ દેવત બંધ ના પડી.

તું ગડઆ૦

૨ ચર ચારા ઘર આવત ધાઈ

ચાટન લાગત નલ શીલ તાંઈ

બિન દેલે કલ ના પડી.

તું ગડઆ૦

૩ યહી વીધી લાલન પાલન કીન્હો

દાસ દોષ જરી મન ના લીન્હો

તું દરદીકી ગડઆ સરી.

તું ગડઆ૦

૧૫

તું—મારી ગાય.

હે પ્રભુ, તું મારી ગાય છે અને હું તારી વાછડી છું.

૧ તારાં આંચળ મોંમાં લઈ હું તારા થાનમાં માયું માઈ છું, ધાવતાં ધાવતાં તારા આંચળમાં દાંત પણ મેસાડું છું, પણ તું કુંધ આપતી અંધ ન થઈ.

૨ ચારો ચરીને તું દોડતી દોડતી ઘેર આવે છે. ઘેર આવી તું મને નખથી તે શીખા સુધી ચાટવા મંડી પડે છે. જાણે મને જોયા વગર તને કળ ન પડી.

૩ હે પ્રભુ, આવી રીતે તેં મને લાડ લડાવ્યાં ને પોષ્યો છે. હું દાસનો વાંક જરી પણ મનમાં તેં લીધો નથી. અરેખર, તું દરદીની ગાય (માતા) છે.

૧૬

રાહ-ગજલ કાફી.

(સુનો હો યાર પરદેશી)

- અજબ કોઈ છાંટ લગી મેરી
કીરચ બીલીયાન હીરેકી
ઝવેરી હૈ કોઈ ફલમી
સફા કરદે ષ થી જૈસી. અજબ૦
- ૧ લગી બિચ માલ મોતીકી
રખીથી બક્સ ચાંદીકી
મઢી મલમલ બીછી મલમલ
સજાઈ પેન સફાઈકી. અજબ૦
- ૨ ગિના મૈં મોતી જો અસલી
હકીકત મૈં ષ થા નકલી
છુટી જબ આબ પડા પીલા
લગાવી છાંટ મેરા હીરા. અજબ૦
- ૩ રહા પાની રહી રલકા
તબી હુઈ મોલમૈં હલકી
સગીદે કૌન બિના તું નાથ
કીરચ દરવી કરે બેદાગ. અજબ૦

૧૬

તેને અરજ—હીરાની એથ કાઢવા સાઝ.

હે નાથ ! મારી (શુદ્ધ ચૈતન્ય રૂપી) ખીલીયાન હીરાની
કરચને (માયા રૂપી આવર્ણનો) અજબ ડાઘ લાગી ગયો છે.
કાઠ ઇત્તી ઝવેરી (ગુરુ) એવો છે ? કે જે તે કરચને હતી
તેવી (શુદ્ધ) કરી આપે ?

- ૧ એ મારી હીરાની કરચ (મોહ રૂપી) મોતીની માળાની વચમાં લાગેલી હતી અને એ માળા (દિહરૂપી) ચાંદીની પેટીમાં રાખી હતી તે પેટીમાં (ગ્લાન રૂપી) મખમલ મઢી હતી અને તેના પર (વિવેક રૂપી) મલમલ પાથરી હતી. આ બધાં સાધનો, એ (કરચ) ને સાફ રાખવા સાફ હતાં.
- ૨ જે (મોહ રૂપી) માળાના મોતીને મેં ખરાં માન્યાં હતાં તે ખરું જોતાં ખોટાં મોતી હતાં. તેથી જ્યારે તે મોતીએ આખ મુઠી (એટલે તેમાંથી પાણી છુટ્યું) ને તે પીળાં પડ્યાં (મોહ-માંથી મધ લાળ નીકળી ને તેનું રૂપ ફર્યું) ત્યારે તેણે મારી (ચૈતન્ય રૂપી) કરચને (માયા રૂપી) ડાઘ લગાડી દીધો.
- ૩ મારી (ચૈતન્ય રૂપી) કરચનું પાણી તથા તેજ તે રહ્યાં, પણ તેની કીંમત ઘટી. હે નાથ ? હવે તારા વિના દરદીની એ કરચને કોણ ખરીદ કરે અને તેનો ડાઘ કોણ ધોઈ નાખે ?

૧૭

રાહ-જંગલો ટુમરી.

- ગુરુ બન મોહે દીક્ષા દીજે
નિજ દાસ શિષ્ય કર લીજે. ગુરુ૦
- ૧ મોત નગારા બાજત શિર પર
તન મન જોર રહ્યો નહિં તનીમર
છદ તારક મન્ન દે દીજે. ગુરુ૦
- ૨ ઘંથી મન સંદેહ ન છૂટત
મોહ જાલ મમતા નહિં તુટત
ક્ષણ નેત્ર દિવ્ય કર દીજે. ગુરુ૦

૩ મજ ગુરુ કે ગુરુ દેહ ધરી કે
લાગત ઓર સબ મન મોહે ફિકે
દરદી દિલ જ્ઞાન મર લીજે. ગુરુ૦

૧૭

તેને અરજ—ગુરુ બની દીક્ષા આપવા સાડ.

હે પ્રભુ, તું પોતે ગુરુ થઈ મને દીક્ષા આપ. તારા પોતાના
દાસને તારો શિષ્ય કરી સ્થાપ.

- ૧ મારા માથા પર મોતનાં નગારાં વાગે છે, તનમાં અને મનમાં
જરા પણ જોર રહ્યું નથી, જલ્દી મને તારક મંત્ર આપ.
- ૨ મારા મનમાં સંદેહ રૂપી ગાંઠ છે, તે છુટતી નથી. મોહ
મમતા રૂપી જાળ છે, તે તુટતી નથી. એક ક્ષણભર મારાં
ચક્ષુ તું દીવ્ય કરી દે.
- ૩ મેં દેહ ધરી ત્યારથી ગુરુના ગુરુ ને (એટલે તને) બળ્યો છે.
ખીજા બધા મને મનમાં શીકા લાગે છે. દરદીના દીલમાં (તું)
જ્ઞાન ભરી દે.

૧૮

રાહ-જોગી.

(નર નાથ જલદી જૈને)

બહી આવ માલાં, મોરો

દે નેક હાથ મોહે તોરો.

બહી૦

૧ સ્વપ્નત નહિ મોહે યકહુ લીસમેં

ધીર ભયો અંધેરો

ચિકટ ચઢન રહ્યો ચઢન-જો

લગત પૈર હમેરો.

બહી૦

- ૨ પીછે રહ રક્ષા તૈં નીન્હા
કઠીન પંથ કઢાયો
અવ રહ ગઈ હૈ આસીર મંજીલ
કહાં લગી રહહુ તું ન્યારો.   બઢી૦
- ૩ ભક્ત મીઠ દેસી ઉર અંતર
પ્રગટ થયો પ્રભુ પ્યારો
દાસ દરવી કો કર પ્રહી લીન્હો
ભવ ચઢન ભય ટાર્યો.   બઢી૦

૧૮

તેને અરજ—જરા હાથનો ટેકો આપવા સાડ.

એક મુસાફરનું પોતાના (અદૃશ્ય) ભોમીયા પ્રત્યે બોલવું.

હે મારા માલીક ! તું આગળ વધી આવ, મને જરા તારો હાથ આપ (હાથ પકડવા દે).

- ૧ મને એકે દીશામાં સુઝવું નથી. [ચારે તરફ] અંધારું ઘેર થઈ ગયું છે. ચઢવાનો વિકટ ચઢાવ બાકી રહ્યો છે. મારો પગ ચઢતાં લપસે છે.
- ૨ તેં હમેશાં પાછળ રહી મને સાચવ્યો છે. અને આ દુનીઆનો કઠણુ રસ્તો કપાવ્યો છે. હવે આખર મજલ રહી છે. તું મારાથી ક્યાં સુધી આગ્રે રહીશ ?
- ૩ ભક્તની આંતરડી દુઃખાતી જોઈ પ્યારો પ્રભુ પ્રગટ થયો, દાસ દરદીનો હાથ પકડી લીધો, અને આ ભવ ચઢવાનો ભય ટાળ્યો.

काँची काहेदे ? मोहे शांखन दे बबुआ !

૧૯

રાહ-શીશોટી અર્ધ ત્રેતાલ.

કીંવાડી કાહે દે

મોહે શાંચન દે બહુઆ.

કાંવાડી૦

૧ માંગન મેં ખીતર નહિં પેઓ

દેવન કી ઠઠ બીચ ગુંસેઓ

કરી દરસ દ્વારસેં જૈઓ.

કીંવાડી૦

૨ આજ કહાંસેં તું હં ઠાડો

આવત રોજ હમ હો નહિં આડો

બડો નટખટ વીચત ગાંડો.

કીંવાડી૦

૩ હસ મુખસે તબ બોલે મોરારી

જાત ભાંત ગઈ આયે વુવારો

ચલ ખીતર મેં ગીરધારી.

કીંવાડી૦

૧૯

તેને અરજ—તેની ઝાંખી સાડ.

એક માંગણ સ્ત્રીની પ્રભુના દર્શનની ઝાંખી સાડ યાચના.

અરે, તું બારણું શા માટે દે છે ? આ બાલુડા, મને માંહે ઝાંખવા દે.

૧ હું બાણું છું કે, હું માંગનારી છું. હું માંહે નહિં આવું. જ્યાં દેવાની હક જમી છે અને વચમાં ગાસાંધઆ બેઠો છે, ત્યાં હું નહિં આવું. હુંતો ફક્ત બારણામાંથી પ્રભુનાં દર્શન કરી જતી રહીશ.

૨ અરે, આજ તું અહીં ક્યાંથી ઉભો છે ? હું તો રોજ આવું છું. ચાલ, હક ન કર. તું તો બડો નટખટ અને ગાંડો દેખાય છે.

- ३ आ सांलणीने भोरारी हसीने भोल्या. ने आ दरवाने आवे छे तेनी नत लात नती रहे छे. तुं अंदर यात्र. हुं पोते गीरधारी छुं.

२०

राह-दादरो-शीशोटी.

- खडा हुं बडी देरसें मैं
 दरवज्जे पे ईहां,
 कोई मालीक को जा कहे
 एक मुसाफर वहां. खडाहुं०
- १ क्या नाम मैं कहूं अजी
 नहिं जान पहेले की,
 बिन जाने नामसें क्या नफा
 मशहुरी भी नहिं. खडाहुं०
- २ कहे दो सिर्फ कोई है दर्दी
 न मालुम कहांका,
 ताराफ हजुर भर आंखोसें
 चाहता ब देखना. खडाहुं०
- ३ रहमी कभी दील लाके हुकुम
 मीलने का किया,
 ऐसान न भूलूं मैं कधी
 दरवान तुमेरा. खडाहुं०
- ४ मैं हुं कभी अनजान साहेबका
 मत तुं दिलमें घबरा
 साहेब नहिं अनजान कीसीका
 दिल दे रहा नवाह. खडाहुं०

૫ લાયા મુઝે યહાં તક વહી

લાકાતમી લગા

હજુર કદમો પાલ્યા મુઝે

સવરમી લેયગા.

સહારું

૨૦

તેને અરજ—તેની મુલાકાત સાર.

હું ઘણી વારથી દરવાજા પર ઉભો છું. અરે કોઈ માલીક (ધમ્મર) ને જઈ કહેશે કે બહાર એક મુસાફર આવ્યો છે ?

- ૧ અરે ભાઈ, માઈ નામ હું શું આપું ? મારે પહેલાંની ઓળખાણ નથી. જાણ્યા વિનાનું નામ આપવાથી શો ફાયદો ? મારી એટલી ખ્યાતી પણ નથી કે ફક્ત નામથી મને ઓળખે.
- ૨ માત્ર એટલુંજ કહો કે કોઈ દરદી આવ્યો છે. ક્યાંનો તે ખબર નથી. આંખો ભરીને તે ફક્ત માલીકના દર્શન કરવા ચાહે છે.
- ૩ કદાચ મનમાં દયા લાવી એ મળવાનો હુકમ કરશે, તો હે દરવાજા ! હું તારો ઉપકાર કદી નહિં છું.
- ૪ કદાચ હું માલીકને જાણતો નથી; પણ તું ગભરાઈશ નહિં. માલીક સૌને જાણે છે. માઈ મન એમ સાક્ષી પુરે છે.
- ૫ જે મને અહીંયાં સુધી લાવ્યો છે તે મને મળશે પણ ખરો. ખોતાના પત્ર પાસે બોલાવી મારી ખબર પણ પૂછશે.

૨૧

રાહ-શીશોદી જિલ્લો કાલાં તાલ.

મે મહોબત તોરી દુનીયા કહં કુરબાન
લહેશત થોડી લેકે રહું ગુલતાન
ફીર હોકે ફીરં મેં મસ્તાન.

પે૦

- ૧ પ્યાસ છીપે નહિં બિન જલ પિને
નૈન રહે નહિં બિન ઝ્યૌં ચિદ્દે
પ્રેમ ન પ્રેમી કિદ્દે.

પે૦

- ૨ મીલી પારસ મીટી મૂઝ સબ ધનકી
અમૃત પાન મીટી વ્યાધિ તનકી
તુજ પ્રિત પીડ સબ જગકી.

પે૦

- ૩ ચાતક જીય મેં તલસ ગુમાયો
સ્વાપ્તેહુંદ અમી તક નહિં પાયો
અબ પ્રાન નીકસને આયો.

પે૦

૨૧

તેને અરજ—તેની મોહબત સાડ.

ઓ પ્રભુ ! તારી મોહબત બની આવે તો આ દુનીયા હું
તેના પર વારી નાખું.

- ૧ તેની શોડી પણ લહેજત મળે તો તે લઈ હું તેમાં ગુલતાન
રહું અને પછી મસ્ત થઈ ફર્યા કરૂં.
- ૨ જેમ તરસ પાણી પીધા વિના છીપતી નથી, અને આંખો
સામાને ઓળખ્યા વિના રહેતી નથી, તેમ પ્રેમ પ્રેમી કર્યા
વિના રહેતો નથી.

- ૩ મેં ચાતક પક્ષીની માફક (તેને મળવા) તલસી તલસીને મારી જીંદગી કાઢી છે. સ્વાતી નક્ષત્રના પાણીનું ટીપું (તેનું મીઠન) હજી સુધી પ્રાપ્ત થયું નથી. હવે આયુષ્ય પૂરું થવા આવ્યું છે.

૨૨

રાહ-ગજલ ફીંફોટી.

- સગું છે જગતમાં સંધું,
નથી વિણ તૂજ કોઇ સાચું,
થયું કાચું જો સગપણ તૂજ
સહુ કાચું સહુ કાચું— સગું છે.
- ૧ નથી કોઇ જગતમાં સ્નેહી,
વિના સ્વારથ વિના સ્વારથ;
ગયો સ્વારથ ગયો સ્નેહી,
રહ્યો તું એક પરમારથ— સગું છે.
- ૨ અરે કોઇ પ્રેમનો દરદી,
હજી કયાંએ મને મળશે;
જે પાઠ પ્રેમ પાણી શુદ્ધ,
તુષાનો શોષ આલવશે— સગું છે.
- ૩ નથી મુજ ગુણ એવા કે,
દીએ કોઇ પ્રેમ કેરું દાન;
છતાં હું પ્રેમ થેલો હું,
ગણો ગુણવાન કે નાદાન— સગું છે.
- ૪ પ્રભુ તું પ્રેમનો ભોગી,
મને કર પ્રેમ જોગી ના;
રહ્યો તુજ આશ તનહા એક,
મને કરજે નીરાશી ના— સગું છે.

૨૨

તેને અરજ—તેના પ્રેમ સાફ.

જગતમાં બધું સગું છે ખરું, પણ તારા વિના કોઈ સાચું નથી. જો તારું સગપણ કાચું થયું તો બધું કાચું થયું સમજવું.

- ૧ જગતમાં સ્વારથ વિના કોઈ સ્નેહી નથી, સ્વારથ થઈ રહ્યો એટલે સ્નેહી પણ પતી રહ્યો. માત્ર તારો સ્નેહ પરમાર્થી હોવાથી તે ટકી રહે છે.
- ૨ અરે કોઈ પ્રેમનો દરદી મને હજુ પણ ક્યાંએ મળશે કે જે મને પ્રેમનું શુદ્ધ પાણી પાછા મારી તૃપાનો શોષ આલવે ?
- ૩ મારામાં એવા ગુણ નથી કે જેથી મને કોઈ પ્રેમનું દાન આપે; તથાપી હું પ્રેમધેલો તો છું, પછી ગમેતો મને ગુણવાળો ગણો. કે વગર ગુણવાળો ગણો.
- ૪ ઓ પ્રભુ! તું પ્રેમનો ભોગી છું. મને તું પ્રેમનો ભોગી ન કરીશ. હું તારા એકલાની આશાએ રહ્યો છું. તું મને નિરાશી ન કરીશ.

૨૩

રાહ—ગંગા-દુમરી.

દાવો દિલકર ગજગામી,
હું માગું છું શીર નામી— દીવો૦

- ૧ તુજ દીપક વિષ્ણુ દિલ અંધારું,
બુદ્ધિથી નવ થાયે ન્યાડું;
બની પ્રેરક રાજા તું સ્વામી— દીવો૦

૨ માન્યું મન દેખ્યું નવ થાયે,
વિણુ દેખે મન નવ વિંધાયે;
દે દર્શન જ્યોત દિલ નામી— દીવો૦

૩ અગમ્ય વસ્તુ નહિં ગમ્ય આ દેહે,
સહજ સરલ જે પદ તુજ સેવે;
કર સુદૃઢ અંતરયામી— દીવો૦

૨૩

તેને અરજ—દીલમાં દીવો કરવા સાડ.

હે પ્રભુ ! મારા દીલમાં (જ્ઞાનનો) દીવો કર. હું તારી
પાસે માઈ માથું નમાવી ઓટલું માગું છું.

- ૧ તારા દીવા વિના મારા દીલમાં અજ્ઞાનનું અંધારું છે અને તે
બુદ્ધિથી દુર થઈ શકતું નથી. હે સ્વામીન ! તું બુદ્ધિનો પ્રેરનારો
થા ને તે અંધારાને દુર કર.
- ૨ મનથી માની લીધેલી ચીજનો દેખ્યા સમાન સંતોષ થતો નથી.
દેખ્યા વિના મન વીંધાતું (તારામાં ઓટતું) નથી. હે નાથ !
મારા હૃદયમાં તારી શુદ્ધ જ્યોતિનાં દર્શન આપ.
- ૩ ન જાણી શકાય તેવી વસ્તુ આ દેહથી જાણી શકાતી નથી.
જે તારાં ચરણ શેવે છે તેને તે જાણવી સહેલ થઈ પડે છે.
હે અંતરજામી ! તે જાણવું મને તું સુલભ કર.

૨૪

રાગ-જોગી.

(નર નાથ જલદી જઈને)

હીસાખ કરી ફરી દેજે,
દામ વ્યાજ શીખે ગણી લેજે—હીસાખ૦

૧ મેં આપ્યું મન એકજ તુજને,
તેં આપ્યું કંઈ જનને;
તોયે તને મેં માન્યો મારો,
તેં નવ માન્યો તારો— હીસાખ૦

૨ મેં ખાતુ રાખ્યું તુજ સાથે,
સદ્ગર જાણી આસામી,
હુડી કંઈ વખતે ન સીકારી,
શું પતીજ નાવી તને મારી— હીસાખ૦

૩ રોધ રોધ મેં કાઢ્યા દિવસો,
દર્શન તેં નવ લીધાં;
આંસુની કીંમત નવ સુકી,
જમે ઉધાર કરી લીધાં— હીસાખ૦

૪ કહે છે તું કોઈનું નવ રાખે,
દશગણું કરી આપે;
શું ખોટ આવી ગઈ તારે ખજાને,
વાંકુ બોલી કંઈ કાપે— હીસાખ૦

૨૪

તેને અરજ—હીસાબ કરવા સારું.

ઓ પ્રભુ ! પહેલાં મારો હિસાબ કરજો ને પછી મને આપજો, તારી રકમ વ્યાજ સાથે ચુકવી લેજો.

- ૧ મેં તો તને એકલાનેજ માફ મન આપ્યું, પણ તેં તાફ મન ધણાને આપ્યું છતાં મેં તને મારો માન્યો; પણ તેં મને તારો ન માન્યો.
- ૨ મેં તને સદ્દર આસામી સમજી તારી સાથે ખાતું રાખ્યું. પણ તેં મારી હુંડી કંઈક વખત શીકારી નહિ. શું તને મારી પતીજ ન આવી ?
- ૩ મેં રોષ રોષને દહાડા કાઢ્યા પણ તેં દર્શન ન દીધાં. તેં મારાં આંસુની કીંમત હીસાબમાં ન મુકી. આંસુને તો જમે ઉધાર કરી તેં ઉઠાવી નાખ્યાં.
- ૪ બધા એમ કહે છે કે તું કોઈનું રાખતો નથી. ઉલટું તેનું દસ ગણું કરી પાછું આપે છે. શું મારે માટે તારે ખજાને ખોટા આવી ગઈ ? અરે વાંકુ બોલીને તું હીસાબમાં રકમો શા માટે કાપી નાંખે છે.

૨૬

રાહ-કાફી-જોગી.

બાંહે પ્રહે રહેના

જિન છાંડ જવ સવ મોહે છાંડત. બાંહે૦

૧ તેરો કહાયો ન દુજો ચહાડં

બીરદ લહો અપના.

બાંહે૦

૨ દુનિઆ દોરંગી સુખના સંગી

સ્નેહી સહી સપના.

બાંહે૦

૩ વહોત ગઈ અવ રહ ગઈ થોડી

દે મત જગ હસના.

બાંહે૦

૨૫

તેને અરજ—ખાંદા પકડી રાખવા સાર.

ઓ પ્રભુ! મારો હાથ પકડી રાખજો. જ્યારે બધાં મને છોડે છે ત્યારે તું ન છોડીશ.

૧ હું તારો કહેવાયો છું; તેમ બીજાને હું આહતો પણ નથી. તારૂં પોતાનું બીરદ તું ધ્યાનમાં લેજો.

૨ દુનિઆ દોરંગી છે. માત્ર તે સુખની સંગી છે, અને બધાં સ્નેહી સ્વપ્ના જેવાં છે.

૩ મારી છાંદગીનો ઘણો વખત તો વીતી ગયો છે. માત્ર થોડો રહી ગયો છે. હવે તું મને છોડી જગતને હસવાનું કારણ ન આપીશ.

२६

राह-गीलु-जिल्लो-गजल.

- निभाया जो मुझे अब तक
है लाजिम निभाना और
जरा कुछ वरुत ईह खलकत
बदल बनना वहांके तोर. निभाया०
- १ वदनका डर मुझे भारी
गीरा देगा बिना यारी
रहा कर कुछ तैयारी
नहिं असबाब नहिं स्वारी. निभाया०
- २ रहा ईस जहान मैं बन ठन के
चहाता आन मैं ठमके सें
गिरद यहांकी गीरा देके
चमक वहांकी चढा लेके. निभाया०
- ३ तबी जो मर्जी यह तेरी
सफर करना तो क्या देरी
उजर नहिं है जरी मेरी
मेरा तुं शाह मैं चेरी. निभाया०

૨૬

તેને અરજ—જરા વધારે નીલાવવા સાફ.

હે નાથ ! જો તેં મને આ દુનીઆમાં અત્યાર સુધી (આ-
ટલો બધો વખત) નીલાવ્યો છે, તો હવે કંઈક થોડો વધારે
વખત નીલાવી લેવો તને ઘટે છે. કારણ તે વખતમાં મારે
અહીં (આ દુનીયા) ના બદલાઈ ત્યાં (તે દુનીયા) ના થવું
છે. (જે આજ સુધી મારી રહેણી દુનીયા પ્રત્યે હતી તે તારા
પ્રત્યે કરવી છે.)

- ૧ પણ એમ કરવામાં મને મારા શરીરની બીક ઘણી લાગે છે.
હું તો તારે ત્યાં આવવાની મુસાફરીની તૈયારી કરી રહ્યો છું,
અને તેમાં હજી સામાન કે સ્વારીનું ઠેકાણું નથી. પણ તેની
દરકાર ન રાખતાં માફ શરીર એક ઘડીમાં દોસ્તી છોડી મને
ઢોળા પાડશે (મરણને શરણ કરી દેશે).
- ૨ હું આ સંસારમાં બની હતીને રહ્યો છું અને તારી પાસે ઠમકા
સાથે આવવા ચાહું છું. એમ કરવામાં આ દુનીયાની વળગેલી
ધુળને ખંખેરી નાખી તારે ત્યાંની ચમકને ચઢાવી લેવા
ચાહું છું.
- ૩ આ બધું છતાં જો તારી મરજ એવી હશે, કે જો મુસાફરી
કરવીજ છે, તો વાર થું કરવા કરવી ? તો હે પ્રભુ, એ વાતમાં
મારી જરાએ આનાકાની નથી. તું મારો રાજા છે ને હું તારો
ગુલામ છું.

૨૭

રાહ-સ્વમાષી જિલ્લો.

- સ્વેચ્છા મોરા કબહુ પાર લગેલુ
ભલ કિન્હ કોલ સવ સેલુ. સ્વેચ્છા ૧૦
- ૧ નૈયા પરાનાં નદી હૈ ગહરી
મત હમ ઘોષ પટક. સ્વેચ્છા ૧૦
- ૨ મૈં જાનુ તુમ, નાચ ન જાનુ
કુચત ફેંટ પકડલુ. સ્વેચ્છા ૧૦
- ૩ તન ડોંખી મન વૈઠન વારો
રયામ સ્વેચ્છા મેલુ. સ્વેચ્છા ૧૦

૨૭

તેને અરજ—પાર ઉતારવા સાડ.

અરે મારી હોડીના હાંકનાર! તું મને ક્યારે પેલે પાર
પહોંચાડી દધશ? તેં કર્યું તો બહુ સાફ! મને પાર ઉતારવા
જે કાલ તેં આપ્યો હતો તે બધો તેં ઘોળી પીધો.

- ૧ આ મારી હોડી જુની છે અને નદી ઊંડી છે. જોજો તું મને
અધવચ ન ફેંકી દેતો.
- ૨ હું તો તને ઓળખું છું, હોડીને ઓળખતો નથી. જો મને
કુઆડીશ તો કુખતાં તારી ફેંટ પકડીશ.
- ૩ આ શરીર હોડી છે. મન (જીવ) તેમાં બેસનારો છે. અને
ધશ્વર હોડીનો હાંકનારો (થયો) છે.

૨૮

રાઈ-નિશાન મેતાલ.

- બેગી આઓ
 નહિ ને સત જીય હમાર.   બેગી૦
- ૧   છોલ દીયો મન, તન દરવાજો
 બિચ ઠાઢો મોહ ધુતાર.   બેગી૦
- ૨   મૈં કા કરં રૂંદ માયા તોરી
 મો સોં તોડી ન જાય.   બેગી૦
- ૩   કંઠ રંધન કી અરજ પ્રભુ સુનીઓ
 બંધ તોડી લે જાઓ.   બેગી૦

૨૮

તેને અરજ—જલદી આવવા સાફ.

હે ભક્ત વતસલ ! તું જલ્દી આવ. મારો જીવ કેમે કર્યો નીકળતો નથી. માટે તું જલ્દી આવ.

- ૧   જીવને નીકળી જવા સાફ મનને કાંઈ વાંધો રહ્યો નથી. અને તેથી તેણે દેહ રૂપી દરવાજો ખોલી દીધો છે. પણ વચમાં મોહ રૂપી ધુતારો ઉભો છે, તેથી જીવ નીકળી શકતો નથી.
- ૨   એમાં હું શું કરું ? એ બધી તારી માયા છે, ને તે મારાથી તુટે તેમ નથી.
- ૩   હે પ્રભુ ! આ મારા કંઠના રૂંધણુ વખતની (અંતની) અરજ સાંભળી આ દુનીયાના મારા બંધ તોડી મને લઈ જ.

૨૯.

રાહ-અસાન ૧.

(નીરધન કો ધન શ્યામ)

કલ ના પડત દિન રૈન, હમે અબ,

કલ ના પડત દિન રૈન;

આય ઘડી લાગી જિય જાકે,

બો જિય કહાંસે સૈન.

હમે૦

૧ સ્વાધત પીવત સોધત જાગત

સોધ, નહિ નીંદ નૈન.

હમે૦

૨ જગ બિનુડેકાં નહિ ચિંતા મન

ચિંતા પ્રભુપદ લેન.

હમે૦

૩ લાજ હરિ મોરી હાથ તી તારે

દાસ દરદી કી બેન.

હમે૦

૨૯

તેને અરજ—લાજ રાખવા સાડ.

હે પ્રભુ ! હવે તો મને રાત દીવસ ચેન પડતું નથી. જે જીવને પોતાની છેલ્લી ઘડી આવી પહોંચી હોય તે જીવને નીરાંત ક્યાંથી હોય ?

૧ ખાતે, પીતે, સુતે, જાગતે, મને ચીંતા થયાં કરે છે. આંખમાં નીંદ્રા આવતી નથી.

૨ મને મનમાં દુનીયાને છોડવાની શીકર થતી નથી. પણ જે શીકર થાય છે તે તારૂં પદ મેળવવાની થાય છે.

૩ હે પ્રભુ ! મારી લાજ તારા હાથમાં છે. દાસ દરદીનું હવે એજ કહેવું છે.

૩૦

રાહ-મોપાલી-કલ્યાણ ત્રિતાલ.

રામ સીતા રામ

મજલે તું રામ સીતા રામ. મજલે૦

- ૧ આપ મજ્યો તું અવ લગ નીકો
સ્વારથ બિન કર સવ હુ ફીકો
જપ્યો મારણ મન્ત્ર ઈહ જીકો. મજલે૦
- ૨ જગ જસ દોલત માલ ઈહાંકો
સંગ ચલનમેં કોડ નહિ વાંકો
પડયો કુપ બમાઈ પાકો. મજલે૦
- ૩ ઓલખ કર મન જહાં જામે તો
સુમરન કરલે જેહી પાનેકો
લેઈ નંદ નામ નામાં તો. મજલે૦

૩૦

તેનું લજન—રામ સીતા રામ.

હે ભાઈ ! તું રામ સીતા રામને લજ લે.

- ૧ આજ સુધી તેં પોતાની જાતને લજ છે. અને સ્વાર્થ વિનાની બધી ચીજને શીકી ગણી છે. અને એમ કરવાથી તેં તારા જીવનો મારણ મંત્ર જપ્યો છે.
- ૨ જગતમાં જે જસ અને દોલત તેં તારાં માન્યાં છે, તે તો બધી અહીંની વસ્તુ છે. તેમાંની કોઈ તારી સાથે ત્યાં ચાલે તેમ નથી. ફુનીઆમાં પાકો કુવો બાંધી તું અંદર પડ્યો છે.
- ૩ અરે મન ! જ્યાં તારે જવું છે ત્યાંની ઓળખાણ કરી લે. જેને પ્રાપ્ત કરવું છે તેનું સ્મરણ કરી લે. હે નંદ ! પ્રભુનું નામ લઈ લે.

૩૨

“સહ-આશ્વાની.”

પકડ કર છોડત નહિ ચહ વિશેષ;
પ્રભુ વિના દેહ્યો ન ગુણ કહીં લેશ. પકડ૦

- ૧ જુગલ જોડ જગ પ્રીતમ પ્રમદા
બાંધે ત છાંડત હેત. પકડ૦
- ૨ સગાં સંબંધી આશરે, માશ્વક
યારી નામ કુલ ભેદ. પકડ૦
- ૩ દાસ દરદી કી માયા મમતા
કિની સ્નેહાનુ ભેદ. પકડ૦

૩૧

તે હાથ પકડી—છોડતો નથી.

પ્રભુ પોતે હાથ પકડ્યા પછી છોડતો નથી એ તેનો વિશેષ
ગુણ, તેના શીવાય બીજામાં જરી પણ જોયો નહિ.

- ૧ જગતમાં સ્ત્રી પુરુષનું જુગલ જોડું છે. તેમાં પણ જુદાશે થાય
છે ને પ્રીત તુટે છે.
- ૨ સગાં સંબંધી આશરે અને માશ્વક, એ તમામમાં જે સ્નેહ છે
તે માત્ર વેશ છે.
- ૩ (આમ હોવાથી) દાસ દરદીએ પોતાની માયા અને મમતા
પ્રભુને અર્પણ કરી દીધાં છે.

૩૨

રાહ-ફીફોટી ગજલ.

મેરો નાથ ભાવકો બૂલ્લો
નહિં જેવત પ્રેમ બિન લુલ્લો. મેરો૦

૧ તજી રાજ મહલ રસોઈ
ધરી થાલ ભરી શુશબોઈ
હરી શાવત કુરમુર મુકો
ગોપીયન ઘર પેંડો સુકો. મેરો૦

૨ કા કરહુ જાપ જપાઈ
સિર તીલક છાપ લગાઈ
જહાં લગી નહિં મન મયો નીકો
શટ રસ ભોજન પ્રમુ ફીકો. મેરો૦

૩ ચલ ચલ જો ઘોર ધરાયો
સઘરી, હસ હસ હરી શાયો
દરદી યહ દર્દ ઘનેરો
પ્રમુ હોત મેહમાન ન મેરો. મેરો૦

૩૨

તે ભાવનો લુખ્યો છે.

મારો નાથ તો ભાવનો લુખ્યો છે. પ્રેમ વિનાનું લુખ્ય
જમણુ તે જમતો નથી.

૧ રાજમહેલની રસોઇની મધમધતી ચીજોથી ભરેલી થાળી
છોડીને એ પ્રભુ ગોપીયોને ઘેર મમરાનો લુકો અને સુકો પેંડો
ખાય છે.

- ૨ (અરે માનવી !) તું જપ જપીને શું કરીશ ? માથે તીલક
છાપાં લગાડીને શું કરીશ ? જ્યાં લગી તારૂં મન ચોખ્ખું થયું
નથી, ત્યાં સુધી પ્રભુને તારાં ખટરસ ભોજન પણ શીકાં લાગશે.
- ૩ સખરીએ ચાખી ચાખીને જે બોર ધરાવ્યાં તે પ્રભુએ હસી
હસીને ખાધાં. દરદીને એજ દુઃખ ધણું છે કે પ્રભુ મારો
મેહમાન થતો નથી.

૩૩

રાહ-દેશ.

જો દિન જાત વિના ગુન ગાયે,
સો દિન જાત વિના ઉર અંતર
પ્રેમ સરિતહુ નહાયે. જો

૧ વિદ્યુદયો જીય મનસ્વા તન હુસત
પડ્યો વિયોગ પ્રભુસેં
ગાન ગારૂં ગુન છીનભર લેવત
સુખ સંયોગકો પાયે. જો

૨ દરસન હરી નૈનનસેં દુર્લભ
દેત કૃપા કરી દિલમેં
જા દિન કૃપા હરિ હર લીની
વિલ નહિ દેત હુ ગાયે. જો

૩ યથાપિ જગ જીય તારન સાધન
એક નહિ બહોતેરે
મજન ભાવ સમ સાધન દુજો
દરવી હાથ ન આયે. જો

૩૩

લજન વિનાનો દિવસ.

જે દિવસ તેના (પ્રભુના) ગુણ ગાયા વિનાનો જાય છે, તે દિવસ જાણે અંતરમાં પ્રેમરૂપી નદીમાં નાહ્યા વિનાનો ગયો એમ લાગે છે.

- ૧ પ્રભુથી છુટો પડેલો જીવ આ મનુષ્ય દેહમાં આવીને જાણે છે કે મારે પ્રભુથી વિગેગ થયો છે, તેથી પ્રભુના ગુણનું ગાન કરીને તેથી થતું સંયોગનું મુખ તે ક્ષણભર અનુભવે છે.
- ૨ જે હરિનું દર્શન આપણી આંખોથી થવું દુર્લભ છે તે દર્શન હરિ પોતે કૃપા કરીને આપણા દીલમાં આપે છે. જે દિવસે પ્રભુ તે કૃપા કરતો નથી, તે દિવસે દીલ, તેના ગુણ ગાઈ શકતું નથી.
- ૩ જો કે જગતમાં જીવને તરવાના ઉપાય એક નથી પણ ઘણા છે, પણ દરદીને લજનના ભાવ સમાન ખીજો ઉપાય હાથ લાગ્યો નથી.

૩૪

રાહ-માઢ.

લજનનો આધાર, ભાઈ મને, લજનનો આધાર.

છે સાર માંહે સાર—

ભાઈ મને૦

૧ નાવ સરોવર જલ તરવાને

પાંખો પવન મોઝાર,

કુપ નીર જેમ અગ્નિ જ્વાળા

ભવ ઉતરવા પાર—

ભાઈ મને૦

૨ જ્ઞાનીને જેમ નિજ બળ જ્ઞાને
કર્મી કર્મ પ્રમાણે
યોગીને વળી યોગ આસને
લક્ષિ લાવ સક્ષમ— ભાઈ મને૦

૩ સ્વાતિ છુંદ જેમ ચાતક ચાહે
ચકોર ચન્દ્ર પ્રકાશ
ભ્રમર કમલની વાસ વીધ જેમ
હરદી હરી ગુણ ગાન— ભાઈ મને૦

૩૪

ભજનનો આધાર.

હે ભાઈ ! મને ભજનનો આધાર છે—ભજનનો આધાર છે.
સારમાં સાર વસ્તુ એજ છે.

- ૧ જેમ સરોવરનું જળ તરવાને નાવ છે, પવનમાં ઉડવાને જેમ પાંખ છે, અમીની જ્વાળાને ઓલવવા જેમ કુવાનું પાણી છે, તેમ ભવજળની પાર ઉતરવાને ભજન છે.
- ૨ જેમ જ્ઞાનીને પોતાનું બળ જ્ઞાનમાં છે, કર્મીને કર્મમાં છે અને યોગીને યોગાસનમાં છે, તેમ ભક્તને હૃદયના ભાવમાં છે.
- ૩ જેમ ચાતક પક્ષી સ્વાતી નક્ષત્રના જળના ટીપાને ચાહે છે, જેમ ચકોર પક્ષી ચન્દ્રના પ્રકાશને ચાહે છે, જેમ ભ્રમર કમળની સુગંધને ચાહે છે, તેમ હરદી હરિના ગુણના ગાનને ચાહે છે.

३५

राह-लाजा.

जो सार सबन को सार
सुनाउं जका,
हरि चरन शरण ले बैठ
फीकर दे उसा.

जो०

- १ ले फीकर फीरे कई लोक अधिपति बनके,
उनकी मीलती नहिं खाख गये सीलगके. जो०
- २ शिर नीचे उंचे पैर तपे कई बनमें,
नहिं मालुम कहां गई काय पशु पक्षीनमें. जो०
- ३ जग बाजीगरका खेल खेलैआ मोरा,
मत नाहक बन तुं चोर नहिं कुछ तोरा. जो०
- ४ बन रहे मुसाफिर भाई है रैन बसेरा,
लेता रहे मालिक नाम जो साहिब तेरा. जो०
- ५ हय जाना छोड जरूर कमर कस रहना,
दरदी मत हिम्मत हार पडेसो सहना. जो०

३५

लज्जनो—सार.

हे लार्छी! जे अधा लज्जनो सार छे ते तने हुं संलग्गावुं
छुं. ते अे छे के तुं प्रलुना यरलुनुं शरलु लधने भेसीज्ज. अने
तारी अधी शीकर तेने सोपी दे.

- ૧ અરે ! કેટલા રાજા બની રાજમની શીકર માથે બધા ફર્યા, પણ અતે તે બળા ભરમ જ્યા ને તેમની રાખ પણ શોધી મળતી નથી.
- ૨ કેટલાએ વનમાં માથું નીચે અને પગ ઉંચે રાખી તપશ્ચર્યા કરી, પણ અબર નથી પડતી કે આખર પશુ પક્ષીનો કોળાઓ થતાં તેમની કાયા કયાં ગઇ.
- ૩ અરે ભાઈ ! આ જગત તો બદલુગરનો ખેલ છે. અને તેમાં મારો નાથ ખેલનારો છે. તું તેમાં નકામો (માલીક થઇ) ચોર ન બનીશ. તેમાં તારી માલીકીનું કંઈ નથી.
- ૪ હે ભાઈ ! તું જગતમાં મુસાફર બની રહેજે, જાણે એક રાતના વાસા જેવો તારો વાસો છે. માલીકનું નામ તું લીધાં કર, કે જે તારો ખરો સાહેબ છે.
- ૫ તારે આ દુનીયા છોડીને જરૂર જવું છે, માટે કમર બાંધી તૈયાર રહેજે. ઓ દરદી ! તું હીંમત હારીશ નહિ. જે પડે તે સહી લેજે.

૩૬

રાહ-શીશોટી જિલ્લો કવાલી તાલ.

મેં बताउं मैं देखाउं जको
मट की म्यारी बाल
मैं गाँगाह में सुनाउं जका
ईशक रवाका खयाल.

મેં

- ૧ મટ રસી પર દોડે ચોં ત્યોં
બાંકો ટેદો હોકે જ્યોં ત્યોં
બચિ મેરુરે બહિ દિકમત સોં.

મેં

- ૨ નટ મન રસી મન પૈ નમ
નાચત કુદત મન સબ જગમેં
મનકો મન સાસ અધરમેં. મેં૦
- ૩ નંદ નામ રટ નટ મન જાંહી
ખેલત સ્વાધત રૂંદ જગ માંહી
નહિ ગિરનો ભય ઓહિ ભાઈ. મેં૦

૩૬

નટની—ચાલ.

હે ભાઈ! હું તને નટની ન્યારી ચાલ બતાવું છું, દેખાડું છું. હું તને ઇશ્વર સાથેનો ઇશક અને તેનો ખ્યાલ સંભળાવું છું, શીખવું છું.

- ૧ નટ દોરડા પર આમ તેમ દોડે છે, ગમે તેમ વાંકો ચુંકો થાય છે, પણ તળવીજથી પડવામાંથી બચે છે.
- ૨ તે પોતાનું મન દોરડામાં તેમજ પોતાના પગમાં રાખે છે, નાચતો જાય છે, કુદતો જાય છે, પણ મન બધે રાખે છે; અને જે મનનું મન છે તે અધર સ્વાસમાં રાખે છે.
- ૩ હે નંદ! નટની માફક આ જગતમાં ખાતાં અને ખેલતાં તું તારૂં મન પ્રભુના નામની રટણામાં રાખ. પછી તને આ ભવસાગરમાં ફરી પડવાનો ભય રહેશે નહિ.

૩૭

રાહ-ફાંસીયા.

- જાવસેં જીય ગાગ્યો રામ ધની
તજસેં જગ પ્રીત રહી ન તની. જાવસેં૦
- ૧ જૈસે આંજ ગયો અંચીયન કોડ અંજન
ધાક ધતુરો કીયો મંજન
શિર ઉપર લટક રહ્યો જ્યૌં સંજન
પેસી બાવરીસી બેમાન બની. જાવસેં૦
- ૨ બૈઠી અકેલી બાત કરું મેં
માનો સુનન બાલો નિકટ ધની
ઘડી રોડં હસું ઘડી આપ અપનસેં
ભાસત પકમેં દોડ છની. જાવસેં૦
- ૩ ખેલી ખેલ મેં આંખ મીચૈઆ
સપનનાં જીવગીં બીત ગઈ
અબ મોર ઉજેરો દેખ પડત હૈ
દરદી દરદ બિસરન કી ઘડી. જાવસેં૦

૩૭

તેની—લગની.

ન્યારથી રામ ધણીમાં મારો જીવ લાગ્યો છે ત્યારથી મને
જગતમાં જરી પણ પ્રીતી રહી નથી.

- ૧ જાણે આંખમાં કોઈ અંજન આંજ કામણ ન કરી ગયું હોય,
જાણે ધાક ધતુરો મેં ખાધો ન હોય, જાણે મારા માથા ઉપર
ખંજર લટકતું ન હોય, એમ મને લાગે છે. હું ગાંડા જેવી
બેમાન બની ગઈ છું.

- ૨ હું એકલી બેઠી વાત કરું છું, જાણે સાંભળવા વાળો ધણી
મારી પાસે ન હોય. હું પોતાની મેળે ઘડીમાં રેઊં છું ને
ઘડીમાં હસું છું. માનો ક્ષણ ભર મને એકમાં બે નો ભાસ
થાય છે.
- ૩ આ જગતમાં આંખ મીચામણાંની રમતની માફક મારી સ્વપ્ના
જેવી જીંદગી વીતી ગઈ. હવે મળસકાનું અજવાળું દેખાવા
માંડ્યું છે. જાણે દરદીને પોતાનું દરદ વીસરવાની ઘડી પાસે ન
આવતી હોય !

૩૮

રાહ-ગજલ શીંશોટી.

પલક ભરકી શલક તેરી
તલપ મેરીનો કાફી હૈ
ન હો કોઈ રુપ ન હો કોઈ રંગ
દરસ દીવાર કાફી હૈ. પલક૦

૧ લપટ ગલાંકે રસોકી
નજર પ્રેમીકે નૈનોકી
લજ્જત પેન મીઠાઈકી
મીલી પક બેર કાફી હૈ. પલક૦

૨ જરીકી શાલ જો ચીંથરે હાલ
મલીદા માલ નહિ ઘર થાલ
ગલે બિચ માલ મુરી તન ચાલ
મીલી પક બેર કાફી હૈ. પલક૦

૩ મીલા તું યૌં મૈં નહિં ચીન્હા
સુપન મૈં આ તૈં ચલ દીના
તસહી દિલ તમી દીના
યહી દરદીકો કાફી હૈ.

પલક૦

૩૮

તેની ઝલકી.

ઓ પ્રભુ ! મને એક પળભર પણ તારી ઝલક દેખાઇ
આવે, તો તે મારા મનની તલપને બસ છે. જલે તે તારા
ગમે તે રૂપમાં કે ગમે તે રંગમાં હોય. મારે તો તારા મુખાર-
વિદનું દર્શન બસ છે.

૧ પુલોની સુગંધીની લપટ, પ્રેમીના નેત્રોની નજર, ઉમદા
મીઠાઈની લેહેજત, એ બધી ચીજ મનુષ્યને એકવાર મળે તો
બસ છે.

૨ જેને પહેરવા ચીથરાં નથી તેને ઓઢવા કસબી શાલ મળે,
જેને જમવા ઘરમાં થાળી નથી તેને ખાવા મીષ્ટાન મળે,
જેના શરીર ઉપરની ખાલ સુકાઇ ગઈ છે તેને ગળામાં
પહેરવા માળા મળે, એ બધી ચીજ તેને એકવાર મળે તો
બસ છે.

૩ ઓ પ્રભુ ! તું મને આ પ્રમાણે એક વાર મળ્યો, પણ મેં
તને ઓળખ્યો નહિં. સ્વપ્નામાં આવી તું ચાલતો થયો, પણ
દીલને દીલાસો આપતો ગયો ખરો. અરે ! દરદીને તો આટલુંએ
બસ છે.

૩૯

રાઈ-પીલુ જિલ્લો-ગજલ.

જિસીમેં તુમ રહો રાજી
 उसीमें हम भी राजी हैं
 जिसीमें तुम नहिं राजी
 उसीमें हम न राजी हैं.

जिसीमें०

૧ પતા ઢહેતા નદી કે બીચ
 उसे क्या नाथ उसे क्या कीच
 जहां पानी लीये जाता
 वहां जाना यही बाता.

जिसीमें०

૨ ગુલામે હો ડજર કરના
 शराबे पी फीकर करना
 दीलोंको दे जीकर करना
 नहिं करना नहिं करना.

जिसीमें०

૩ રહા જોના રહા મરના
 रहा खाना रहा पीना
 हुकुम तेरा मेरा बाना
 फीकर मेरी तुझे काहना.

जिसीमें०

૩૯

જેમાં તું રાજી, તેમાં હું રાજી.

હે નાથ ? જેમાં તું રાજી રહે તેમાં હું રાજી છું, જેમાં તું
 રાજી ન રહે, તેમાં હું રાજી નથી.

૧ નદીની વચમાં જે પાંદડું વહેતું હોય તેનો નાવનો સ્પર્શ થયો.

કે કાઢવનો સ્પર્શ થયો તેથી શું ? એને તો જ્યાં પાણીનું વહેણ લઇ જાય ત્યાં જવું એટલીજ વાત છે.

(પ્રભુનું શર્ણુ લીધેલા જીવને, સંસારમાં વહેતાં, સુખ દુઃખથી ન લેપાતાં, પ્રભુની ઇચ્છા પ્રમાણે વહે જવું એજ કામ છે.)

૨ એકવાર ગુલામ થઈ ગયા પછી ના, હા, શી કરવી ? દાડ પી લીધો પછી ચીંતા શી કરવી ? દીલ આપી દીધું પછી રકઝક શી કરવી ? અરે ! ન કરવી ન કરવી. (પ્રભુનું શર્ણુ લીધા પછી કુલ એની મરજીને આધીન રહેવું.)

૩ મારે આ જગતમાં હવે જીવવું, મરવું, ખાવું ને પીવું એટલુંજ રહ્યું છે. તારો હુકમ એ મારો બાનો છે. મારી શીકર ઓ નાથ ! તને છે.

૪૦

રાહ-સ્વમાચિ જિલ્લો.

(બતાવે સખી કેન ગલી ગયો કહાન)

જાવું છે મારે દીવ્ય પ્રભુ દરબાર
વાર નથી ધણી રહી જવાની
રહું સજ્જ થઈ તૈયાર— જાવું છે૦

૧ તન ઉજવલતા ત્યાં નવ ચાલે
મન મેલ ત્યાં મેલું ગણાયે
આડંબર નવ વખણાયે— જાવું છે૦

૨ સત્ય સ્નાનથી મન લઉં ધોઈ
લક્ષ્મી વસ્ત્રથી તન લઉં પ્રોઈ
શણગાર કૃપા વનમાળી— જાવું છે૦

- ૩ પૂર્વ જન્મનો ચાંદ છે માથે
આ લવ કરણી વીંટી હાથે
મુજ પાસ આ દેવ સલાનો— જાવું છે
- ૪ મન ઓળખથી ઓળખું સ્વામી
વંદન કંઈ શીર નીચું નામી
લઈ સ્થાન દીયે ગજ ગામી— જાવું છે
- ૫ ઇચ્છા મન અધુરી આ જગમાં
કરશે પૂરી નિજ મંડળમાં
નથી છાનું અંતરયામી— જાવું છે

૪૦

તેના દરબારની તૈયારી.

મારે પ્રભુના દીવ્ય દરબારમાં જવું છે. ત્યાં જવાની હવે
ધણી વાર નથી. હું તે સાડ સજ્જ થઈ તૈયાર થઈ રહું.

- ૧ તનની સફાઈ ત્યાં ચાલતી નથી. મનના મેલથી ત્યાં મેલું
ગણાય છે. લપકા ત્યાં વખણાતો નથી.
- ૨ સત્યરૂપી સ્નાનથી હું મનને ધોઈ લઉં, લકિતરૂપી વસ્ત્રથી હું
તનને ઢાંકી લઉં, પ્રભુની કૃપા એ મારો શણગાર છે.
- ૩ ગત જન્મની કરણીનો ચાંદ મારે માથે છે, આ લવની
કરણીની વીંટી મારે હાથે છે, દેવસલામાં જવાનો આ મારો
પાસ છે.
- ૪ મનની ઓળખથી હું પ્રભુને ઓળખીશ, માથું નમાવી હું તેને
વંદન કરીશ, તે સ્થાન આપશે ત્યાં હું બેસીશ.
- ૫ આ જગતમાં જે મનની ઇચ્છા અધુરી રહી છે તે પ્રભુ પોતાના
મંડળમાં પુરી કરશે. એ અંતરયામીથી કાંઈ અજાણ્યું નથી.

૭૧

રાહ-આશાવરી-દીપચંદી.

(મધુર સ્વર ક્યાંથી એ સંભળાયે)

- કંઈ હું એવો કોણ ઉપાય
ભ્રમર થઈ કંઈ ગૂંજ નીકૂંજની માંહે—કંઈ હું
- ૧ વૃક્ષ લતા વેલોના વૃંદો
વહે સરીતા ધૂમ પર્વત શૃંગો
શિતળ વાયુ જ્યાં વાય— કંઈ હું
- ૨ પત્ર ફૂલ ફળ લચકી ડાળો
સૂર્ય કિરણ જળ નૃત્ય નીહાળો
મહેકે વનરૂપતિ જ્યાંય— કંઈ હું
- ૩ પક્ષી મુર મધુરેથી બોલે
કરી કલ્પોલ ઉડતાં મળી ટાળે
રંગ એ રંગી સોહાય— કંઈ હું
- ૪ ઋષિ મુની સિદ્ધ જ્યાં વસતા વાસો
નંદિ ભૃંગિ ગણ ભૂત પિશાચો
ગાંધર્વ ગાન જ્યાં ગાય— કંઈ હું
- ૫ ગિરી કેલાસ શિવ શક્તિ બિરાજે
લાલે શશિ શિર જાનહવી ગાજે
કંઠે હળાહળ પાન— કંઈ હું
- ૬ દેવ દાનવ કિન્નર સહુ મળીને
કરી પૂજા શિવ પાર્વતી હળીને
વન્દન કરી હરખાય— કંઈ હું
- ૭ ચરણ કમળ રસ ઇહાં પીવાયે
લોચન પ્રેમ ઝરણે ઇહાં નહવાયે
દરદી દરદ સહુ જાય— કંઈ હું

૪૧

તેનું ધામ—કલાસ.

એવો હું શો ઉપાય કરું કે જેથી ભમરો ખની પ્રભુના ધામના નીકુંજમાં ગુંગર કરી શકું.

- ૧ જ્યાં વૃક્ષ લતા ને વેલના ઝુંડો આવી રહ્યાં છે, જ્યાં નદી વહી રહી છે ને પર્વતની ટોચ પર વાદળોંરૂપી ધુમાડાના ગોટા ઝડપી રહ્યાં છે, જ્યાં દંડો પવન વાઈ રહ્યો છે;
- ૨ જ્યાં વૃક્ષની ડાળો, પાંદડાં, પુલ અને ફળથી લચકી રહી છે, જ્યાં સૂર્યનાં કીરણો નીચે નદીના જળમાં નૃત્ય કરી રહ્યાં છે, જ્યાં વનસ્પતી, મેહકી રહી છે;
- ૩ જ્યાં પક્ષી મધુર સ્વરથી બોલી રહ્યાં છે, કલ્લોલ કરતાં ટોળે મળી ઉડી રહ્યાં છે અને વીધ-વીધ રંગથી સોહામણું દેખાઈ રહ્યાં છે;
- ૪ જ્યાં રૂપિ, મુનિ અને સિદ્ધ, વાસો વસે છે, નંદી, ભુંગી, ગણો, ભૂત ને પિશાચ, રહે છે અને ગંધર્વ ગાન ગાય છે;—
- ૫ આવા કૈલાસના પર્વત પર મહાદેવ પાર્વતીજી સાથે ખીરાજે છે, જેના કપાળમાં ચંદ્રમા તથા માથા પર ગંગાજી આવી રહ્યાં છે અને જેના કંઠમાં વિષ અટકી રહ્યું છે.
- ૬ અહીં દેવ, દાનવ, કીત્તર, બધા ભેગા થઈ હળીમળી શીવ પાર્વતીની પુજા કરે છે અને વંદન કરી હરખાય છે.
- ૭ અહીંયાં ચરણ રૂપી કમળનો રસ પીવાય છે. લોચનના પ્રેમ રૂપી ઝરણામાં અહીં નહવાય છે! હે દરદી અહીં બધાં દરદ. જાય છે.

दिल.

४२

राह-गजल.

दिले कोई वरुत हो आता
किया मैं काम बिना बुझे
दिया मैं दिल जैसी चीज
बिना जाने बिना सुझे—

दिले०

१ नहिं देखा तुझे कोई वरुत
तबि माना तेरा है तरुत
नहिं मिलना हुषा कोई बार
दिया तुझको दिलोंका द्वार—

दिले०

२ मीला तुझको ये क्या बदला
झुरा करता बनी पगला
नहिं योंका नहिं वहाँका
गई जींदगी सबी बाँका—

दिले०

- ૩ કહે તું હૈ રહેમી પૂર
નહિં આહે ઉસે તું દૂર
બિરદ અપના નહિં ચોતા
જગા હરદમ નહિં સોતા— દિલે૦
- ૪ રીવાના નહિં યહ તેરા કામ
ચોરા લેના ન દેના દામ
ચોરા કે દિલ ન દિલ દેના
અદલ ન્સાફ કયા કહેના— દિલે૦
- ૫ મરોસે મત રહે તું યાર
બડી તાકત રહી હૈ યાર
હિલા દેગા તુસે કોઈ બાર
મીલા દેગા મુસે દિલવાર— દિલે૦

૪૨

દીલ ક્યાં—આખું.

દીલમાં કોઇ વખત એવું થઈ આવે છે કે મેં સમજ્યા વિના કામ કર્યું. દીલ જેવી ચીજ (ધશ્વરને) મેં જાણ્યા વગર તથા વિચાર્યા વગર આપી દીધી.

- ૧ હે ધશ્વર મેં તને કોઇ દહાડો જોયો નથી, છતાં માની લીધું કે તારે તખ્ત છે (તું જગતનો રાજા છે). કોઈ દહાડો તને મળવું થયું નથી, છતાં તને દીલનો (પ્રેમરૂપી) હાર મેં પહેરાવી દીધો.
- ૨ એનો બદલો મને શો મળ્યો ? તારા માટે હું ગાંડો થઈ, ઝુપી કરું છું. ન રહ્યો હું ધહાનો કે ન રહ્યો ત્યાંનો. મારી આખી જીંદગી વીતી ગઈ ને માઈ બધું વાંકું રહ્યું.

- ૩ કહે છે કે તું પરમ દયાળુ છે. જે તને આહે છે તેનાથી તું દુર નથી. તું પોતાનું ખીરદ ખોતો નથી. તું હમેશ જાગે છે, સુતો નથી.
- ૪ કાઢને રીખાવવું, કાઢનું ચોરી લેવું, કાઢને કીંમત ન આપવી એ તારું કામ નથી. દીલ ચોરી લેવું ને દીલ આપવું નહિં એ તારા અદલ ધનિસાદનું શું કહેવું !
- ૫ ઓ ભાઈ ! તું જોજો ભુલતો, પ્રેમમાં ઘણી શક્તિ રહી છે. કાઢવાર તને એ ડગાવી દેશે. અને મને મારો દીલદાર મેળવી દેશે.

૪૩

રાહ-ભૈરવી.

મે દિલ દીયા

લેકે ન પાયા કુછ તોમી મૈને

પીકે ન પાયા કુછ તોમી તૈને—

પે૦

૧ જીંદગી સુવારી મૈં કીઈ

લગ્ની તોરી દીન રાત

તૈને કીયા કયા યાર મેરે

મુહસેં ન કીની બાત—

પે૦

૨ જાનતી કમી તું હૈ પેસા

નુગરોંકા સિર સરદાર

લેકે કલેજેકી કલી

કરતી ન તુમે જોહાર—

પે૦

૩ બાંની કી યહિ અબ અર્જ હૈ

બંધ ગઈ તોરે જો પ્યાર

લેકે જલદ હંહાંસે બક્ષા

રસન તેરે દીદાર—

પે૦

૪૩

બદલો શો—મળ્યો.

અરે હું તો માઈ દીલ તને (ઈશ્વરને) આપી ચુકી. દીલ આપ્યું તોયે મને કાંઈ સામું મળ્યું નહિ. તેં પ્રેમ પી લીધો, પણ મને સામો પાયો નહિ.

- ૧ રાત દીવસ તારી લગનીમાં રહી મેં મારી જીંદગી બરબાદ કરી, પણ હે મારા યાર, તેં શું કર્યું? મારી સાથે મોંઘેથી વાત પણ ન કરી.
- ૨ કદાચ જો હું જાણતી હત કે તું નુગરા (લાગણી વગર) ના સરદારમાં ટોચે છું તો મારા કાળજની કળી (પ્રેમ) લઈને તને નમન ન કરત.
- ૩ હવે તો દાસીની ચો અરજ છે કે જો હું તારા પ્યારમાં બંધાઈ ગઈ છું તો તું મને અહિંથી જલ્દી લઈ તારા મુખારવીંદનું દર્શન આપ.

૪૪

રાહ-શીશોટી જિલ્લો.

ફુસલાયા દિલ કहां तक टीके

अब मानता नहीं

कहता है मैं नहीं गाऊंगा

जवाब मिला नहीं—

फुसलाया०

- ૧ ગાયા હો પ્રેમી પ્રેમકો
ભર આંસુ અંધારનમેં
ગાયા મેં હો મૌતાજ ગરિબ
શિર નાઈ ચરનનમેં—

ફુસલાયા०

૨ બચપનમેં भी गाताथा मैं
तुटी फुटी कर बेत
जुवानी जोर तुमरी गजल
भुला नहिं मैं तैं—

सल्लाया०

૩ गाया सो तैने नहिं सुना
की खारिज कीया सुनके
खारीज न होगा प्रेम जीगर
दरदी जवाब दे—

सल्लाया०

૪૪

ગાવા ના પાડે છે.

હે પ્રભુ ? જે દીલથી ફેસલાવી પટાવી મેં કામ લીધું તે દીલ ક્યાં સુધી ટકે ? હવે તો તે ફેસલાવ્યું માનતું નથી. કહે છે કે (પ્રભુના ગુણ) હું હવે ગાઇશ નહિ. મેં ગાયું તેનો મને જવાબ મળ્યો નથી.

- ૧ આંખમાં આંસુ ભરી પ્રેમી બની મેં તારા પ્રેમને ગાયો. વળી ચરણમાં માથું નમાવી દીન રાંક બની મેં તને ગાયો.
- ૨ બાળ અવસ્થામાં પણ તુટીફુટી કવિતા કરી હું તને ગાતો હતો. જુવાનીમાં હુમરી, ગઝલ, બનાવી તને ગાતો. હું તને કદી ભૂલ્યો નથી.
- ૩ શું મેં ગાયું તે તો ન સાંભળ્યું ? કે એક કાને સાંભળી બીજા કાને કાઢી નાખ્યું ? અરે ! અંતરનો પ્રેમ એમ કાઢી નહિં નંખાય. દરદીને કંઈક તો જવાબ આપ !

૪૨

રાહ-ગીશોદા જિલ્લો ગાલાં તાલ.

સુનો હો ગીલકો સારી ગમ પધની
પડદા તાલ ધ્વની—

સુનો૦

૧ કામ ક્રોધ મદ મત્સર ખીતર
રાગ દ્વેષ અહ જો સબ ફતર
દિલ બાજત શબ્દ સુની—

સુનો૦

૨ વ્રથત મન પ્રભુ પદમેં જાઈ
ભૂલત ભાન જગ સબ ચતુરાઈ
સુની સોહમ નાદ ધૂની—

સુનો૦

૩ સીઢી સુર ચઢ જાવે પ્રાની
ગાજત બાજત તાક નિશાની
નહિ આવત જગત પુની—

સુનો૦

૪ દિલ બાજેકા હો તું બજેયા
ચાહે તબ બોલવાલે સંયા
ગા ગોવિંદ ગાન ગુની—

સુનો૦

૪૫

તેની સારા ગમ.

હે ભાઈ! આ દીલની સારી ગમ પધની, તેના પડદા, તાલ અને સુર સાંભળ.

- ૧ આ દેહની અંદર કામ, ક્રોધ, મદ, મત્સર, રાગ, દ્વેષ અને ખીણુ જે કંઈ છે તે બધાં, કાને બહારનો શબ્દ સાંભળે છે, કે દીલમાં વાગવા માંડે છે.

- ૨ માત્ર જ્યારે મન, અંદરનો સોહનો નાદ સાંભળે છે, ત્યારે તે પ્રભુપદમાં જઈ ઓગળે છે અને જગતનું બધું જ્ઞાન ને ચતુરાઈ ભુલે છે.
- ૩ અરે ! જ્યારે પ્રાણી આ દીલની સુરશી સીડી ગાજતે વાજતે પ્રભુ તરફ નીશાન તાકી ચઢી જશે, ત્યારે ફરી તેને જગતમાં આવવું પડશે નહિ.
- ૪ હે જીવ ! તું દીલશી વાજનો વગાડનાર થા. એ થવાર્થ.. તું ચાહીશ ત્યારે તેને (પ્રભુને) બોલાવી શકીશ. અરે ! તું ગોવિંદના ગુણનું ગાન ગાયાં કર.

૪૬

રાહ-પીલુ જિલ્લો.

બજૈયા તું સીતારોંકા
બજાના દિલ નહીં સીખા
દિલોંકે તારકી ચાબી
ગેરાના તું નહીં સીખા—

બજૈયા૦

૧ સુશી હોના સ્વપ્ના હોના
ફુલા જાના રિસા જાના
લગે યહ સુર દિલ બીના
અલગ પડવા નહિં ચીન્હા—

બજૈયા૦

૨ મુઝે ચહિયે વ દિલ પલટા
ઈહાં ઉલટા વહાં સુલટા
અજબ વહ તારકા સ્નકા
નહિં ઠેસી નહિં ઠનકા—

બજૈયા૦

૩ ફના ાનેયા ફના નસાન
 ફના સબ સાજ ફના સબ તાન
 કરે ગુલતાન ખુલાવે માન
 વહી બાજા બજૈયા ગાન—

બજૈયા૦

૪૬

તેનો—સીતારી.

અરે ઓ સીતારના વગાડનાર, તું દીલરૂપી સીતાર વગાડતે
 ન શીખ્યો. દીલના તારોની આવી તું ફેરવતે ન શીખ્યો.

- ૧ ખુશી થવું, ગુસ્સે થવું, ડુલાઈ જવું, રીસાઈ જવું, આ બધા
 સુર દીલરૂપી વીણામાં રહ્યા છે, પણ એથી જે ભુલો પડે છે,
 તે તે ન ઓળખ્યો.
- ૨ મારે તો દીલરૂપી વાગ્ગનો એ પલટો નોંધએ છે કે જે અહીં
 (દુનીયામાં) ઉલટો છે પણ ત્યાં (ઈશ્વર પાસે) સુલટો છે.
 મારે તો તારનો તે અજળ ઝણકો નોંધએ છે કે જેને કેસી
 નથી ને ઠણકોએ નથી.
- ૩ અરે પ્રાણી ! શું દુનીયા કે મનુષ્ય, શું વાળું કે તેનો સુર,
 બધું નાશવંત છે. ખરૂં વાળું, ખરો વગાડનારો અને ખરૂં
 ગાયન તો એજ કે જે માણસને (ઈશ્વરમાં) ગુલતાન કરે, ને
 (દુનીયાનું) લાન ભુલાવે.

૪૭

રાહ-ગજલ.

અરે કોઈ દે હમે ચાવી
કુલુબ દિલકે લગાનેકી
ગિરાઈ તબસે નહિ પાઈ
પતા કોઈ લા દેલ-દેખી— અરે૦

૧ બનાયા જિસને હહ તાલા
પીયાથા પ્રેમકા પ્યાલા
વહી પ્યાલા કોઈ ભરદે
ગઈ ચાવી બના ફીરદે— અરે૦

૨ મુરાદે મન ગઈ તુટી
જુરા ગઈ પ્રેમકી બુટી
નજર મીઠી પનપ જાવે
પીલાવે પ્રેમ પ્યાલા વે— અરે૦

૪૭

તેની—કુંચી.

અરે દીલશી (પ્રેમના કબાટના) તાળાને લગાડવાની કામ
મને (સાચા પ્રેમની) કુંચી આપશે ? જ્યારથી મેં એ કુંચી
પાડી છે, ત્યારથી મને તે પાછી મળી નથી. કામ એનો પત્તો
મેળવી મને તે અપાવી દેશે ?

૧ જોણે (જે ધશ્વરે) આ દીલશી તાળું બનાવ્યું હતું, તેણે
પ્રેમનો પ્યાલો પીને તે બનાવ્યું હતું. જો કામ એ પ્રેમનો
પ્યાલો ફરી ભરી આપે તો ખોવાઈ ગયેલી ચાવી, એ પાછો
બનાવી આપે.

- ૨ મનની બધી મુશ્કેલી (ઇચ્છાઓ) તુટી ગઈ છે, કારણ કે પ્રેમની બુટ્ટી સુકાઈ ગઈ છે. જો ઇશ્વરની મીઠી નજર થાય તો એ પ્રેમની બુટ્ટી સજીવન થાય અને પ્રેમનો પ્યાલો ફરીથી ભરી પીવરાવાય.

૪૮

રાહ-ગજલ.

અરે નાલેન તું કુનિયા કી
કલી મત ચુંટ મેરે દિલકી
તુझे क्या काम यह कलीयोंसे
नहिं खिल्ले यह पैसोंसे

- ૧ મીલાયા જો નહિ મિલતા
લગાયા જો નહિ લગતા
ખિલાયા જો નહિ ખિલતા
હૈં ઘોંઘીં યહ કલીયોંકા—

અરે૦

- ૨ કલી યહ ફેર નહિ લગતી
લગી ફિર સુક નહિ જાતો
સબી હુસ્ને નહિ દેતી
વહાં દેતી જહાં લેતી—

અરે૦

- ૩ જમી કાયામેં હૈં દિલબાગ
જહાં બસતા વિશંબર નાથ
સિરે જિસકે કલી ચઢતી
સુગંધી દરદી કો મીલતી

અરે૦

૪૮

તેની—કળી.

અરે ઓ દુનીઆની માલણ તું મારા દીકરી (પ્રેમરૂપી)
કળી ચુંટ નહિ. તારે એ કળીઓનું શું કામ છે ? એ કાંઈ
પૈસાથી વેચાતી નથી.

- ૧ જે મેળવવા જતાં મળતું નથી, વાવવા જતાં ચોટતું નથી,
ખીસવવા જતાં ખીસતું નથી, તે ખી, આ મારી કળીઓનું છે.
- ૨ આ કળી એકવાર લાગ્યા પછી ખીજી વાર લાગતી નથી. (પ્રેમ
એક વાર આપ્યા પછી ખીજીને અપાતો નથી). તે એક વાર
લાગ્યા પછી સુકાતી નથી (પ્રેમ આપ્યો તે ન આપ્યો થતો
નથી). તે ચોતાની (પ્રેમરૂપી) સુગંધ બધામે આપતી નથી.
માત્ર જ્યાંથી સુગંધ લે છે ત્યાં આપે છે.
- ૩ આ દેહરૂપી જમીનમાં દીકરૂપી બાગ છે કે જ્યાં વીશ્વંજરનાથ
વસે છે. જેના માથા ઉપર આ કળી ચડે છે, અને જેની
સુગંધ દરદીને મળે છે.

૪૯

રાહ—જંગલો ટુમરી.

ઓ વાસી મેરો વરપન તું ઘો દે લા
જહાં દેલું મેં દિલ અપના— ઓ૦

- ૧ દેલ્યો બહુત મુલ્ક યહ વરપનમેં
લટીયાં સમાર કંગીયાં ગૃહી કરમેં
ભર્યો હૃદય મેલ અભયમેં— ઓ૦

- ૨ પ્રાન ગયે ભરૂં સુતી ચટ્ટી
 ચામ જલે જૈસી કાચકી મટ્ટી
 ચલ ગઈ સંગ મેલકી ગટ્ટી— ઓઃ
- ૩ તન સફાઈ કામ ન આઈ
 મન કુરાઈ માર ચીલાઈ
 દરદી ચિન દિલ દીલલાઈ— ઓઃ

૪૯

તેનું—દર્પણ.

- ઓ મારી દાસી ! મને તું તે દર્પણુ આણી આપ કે જેમાં હું મારૂં (મોં નહિં પણ) દીલ જોઈ શકું.
- ૧ તેં જે આ દર્પણુ આણ્યું છે તેમાં તો મેં મારા માથાના વાળની લટો સમારી, કાંસડી લાથમાં લધ, મારૂં મોં ધણું જોયું છે (અને તેને સાફ રાખ્યું છે) પણ (તે દર્પણુમાં મારૂં દીલ ન જણાવાથી) મેં દીલમાં તો નીર્ભય થઈ મેલ ભરી રાખ્યો છે.
- ૨ જ્યારે પ્રાણુ જતો રહે છે ત્યારે દેહરૂપી ઉતારો મુનો પડે છે અને તેની આમડી કાચની ભટ્ટીની માફક બળી જાય છે. દેહનો આમ નાશ થાય છે, પણ જે જીવ ચાલ્યો જાય છે તેની સાથે દીલમાં ભરી રાખેલા મેલની ગાંસડી પણ જાય છે.
- ૩ આથી દર્પણુમાં મોં જોઈ જોઈ જે દેહની સફાઈ રાખવામાં આવે છે તે તો કામ આવતી નથી, કારણુ સાફ રાખેલી દેહ તો નાશ પામે છે અને ન સાફ રાખેલું દીલ તો માર ખવરાવી દે છે. દીલના મેલની ગાંસડી તો જીવ સાથે જઈ, ભવીષ્ય રૂપી પરીણામને પામે છે. અરે દરદી ! આ અનિચ્છીત પરીણામ, દર્પણુમાં ફક્ત મોં જોવાથી ને દીલ ન જોવાથી થાય છે.

૨૦

રાહ-ગજલ.

દીયે દિલકી નિશાની યહી
નહિં કहीं ચૈન બીના જો સહી
ફિરે દુનીયા ફકીરી લહી
જબી જીતા ન જીતા વહી   દીયે૦

૧ મીલે દીલકી નિશાની યહી
જીગરમેં ચૈન સુમારી સહી
ફિરે દુનીયા ગરજ કુછ નહિં
મરા જીતા સબી પક સહી—   દીયે૦

૨ મરે દીલકી નીશાની યહી
જસ્મ શરતા ઋણાતા નહિં
કરે સબ કામ દરદ દીલ લહી
વહે મરના ન જીતા વહી—   દીયે૦

૫૦

તે આખ્યાની—નીશાની.

(પ્રભુને) દીલ આખ્યાની નીશાની એ કે, દીલ આપનારને પ્રભુ શીવાય બીજે એન પડે નહિં. એ માણસ દુનીયામાં ફકીરી ધારણ કરી ફરે. જો કે જીવતો હોય, તોયે મુવા જેવો થઈ રહે.

૧ (પ્રભુ સાથે) દીલ મળ્યાની નીશાની એ કે, તેને અંતરમાં આનંદ અને મગજમાં ખુમારી રહે. તે જગતમાં સ્પૃહા વીનાનો થઈ ફરે. એને મન મરવું જીવવું, એ બધું સરખું થઈ રહે.

- २ (प्रभु तरङ्गिणी साभो प्रेम न भणवाथी) भरी गयेला दीक्षणी
नीशानी ओ के, ओना धा वस्त्रां करे, इजाय नहिं. ओ माथुस
काम अहुं करे पणु ओना दीक्षमां दरद लरेहुं होय. ते भरवुं
याहे, अयवुं नहिं.

५१

राह-चीहोटी जिल्लो.

दील दर्द ते खतखत में
कोई ईल्मी है यहां
जो लगाके दिल दिल मलम
रुझावे झरुम वहां— दिल०

१ दिल चाहता जो चाहना
मीलती कहीं नहिं
है बी कहीं व चाहना
मालुभ मुझे नहिं— दिल०

२ न मीलनेसें चीराग मीसल
व चाह जल रही
मानो बदन भट्टी लगी
तनखा उडा रही— दिल०

३ क्या रखती है चीराग जलती
न सुझ मुझे पड़ी
जलके न होती खास क्यों
बिन चाहसें मीली— दिल०

- ૪ બેશક નહિં વહ ચાહ વમકી
 હૈ કાઠોકદમાં કી
 નરનસે મરતી વ નહિં
 ચલતી વ સાથહી— દિલ૦
- ૫ પે લીલા કમી મેસ્મત મેરે
 મીલના હો ઉસીસેં
 મીલકે કહું બીતી મુઝે
 મર આંખો આંસુસેં— દિલ૦
- ૬ ફતલાહ હૈ પરબરનાંગાર જો મેરી
 સુનની તુઝે જરૂર
 ચાહતા હું કરના खुदबखुद
 કદમો તેરે હજુર— દિલ૦

૫૧

તેનું—૬૬.

હું દીલના દુખથી દીલગીરીમાં છું. એનો ઈલાજ કરનાર કોઈ અહીં છે, કે જે દીલને દીલ રૂપી મલમ લગાવી શકે ?

- ૧ જે પ્રેમના જવાબને માફ દીલ ઈચ્છે છે, તે જવાબ મને ક્યાંઈ મળતો નથી. એ જવાબ ક્યાંઈ છે ? મને તો ખબર નથી.
- ૨ એ ન મળવાથી મારો પ્રેમ અમિની માફક દીલમાં બળે છે. બાજુ શરીરમાં ભટ્ટી ન શળગી હોય, અને તેના તણખા તે ન ઊરાડતો હોય.

- ૩ શી વસ્તુ એ અમીને બળતો રાખે છે, એ મને સમજાતું નથી. સામા પ્રેમથી પોસાયા વીના એ અમી બળીને ખાખ કેમ થઈ જતો નથી ?
- ૪ બેશક મારો પ્રેમ આ દેહનો નથી, પણ પરા-પૂર્વનો છે. મરવાથી એ મરતો નથી પણ સાથે ચાલે છે.
- ૫ જે કદાચ મારા નશીબમાં મારા પ્રેમના પડધાને મળવાનું લખ્યું હશે, તો એને મળી હું મારી આપવીતી મારી આંખોમાં આંસુ ભરીને કાઢીશ.
- ૬ હે પ્રભુ ! આ જે મારી ચરજ છે, તે તારે જરૂર સાંભળવાની છે. તે તારા ચરણ આગળ હાજર થઈ હું જાતે કરવા ચાહું છું.

૫૨

રાહ-ગજલ પીલુ જિલ્લો.

ગલ જા ગિરા જબ વૂધમેં
ફટના હિ ઉસ્કો રહે ગયા
ઘુન જા લગા જબ ધાનમેં
સડના હી ઉસ્કો આ રહા— ગલ૦

૧ કીડા લગા જબ પેડમેં
પત્તા સરીખા નહિં રહા
ગિરના જરૂરે શાડકો
ઉસ્મેં મુલાશા કયા રહા— ગલ૦

૨ દિલકી બીમારી દિલકો
ખાતી ચલી આગે બઢી
તોતા ઉઢા પીંજરા પઢા
રહેનેમેં નહિં હાંસલ રહા— ગલ૦

૩ જહાં રાત લગી હૈ ત્હેનકો
મૈયત લગી યહ જિંદગી
દુઃખ સુખકો ઘેરે રહા
જાનેમેં હરજા કયા રહા— ગલ૦

૪ જાના સો આના જાન લે
જીનેમેં મરના માન લે
જિસમેં મીલે માલીક અપન
સચ્ચા વહી ઔર સબ સપન— ગલ૦

૫૨

તેનું—દુઃખ.

ન્યારે દુધમાં ગલ પડ્યો ત્યારે તે ફાટી જવુંજ નોંધ્યો.
ન્યારે ધાનમાં સળો લાગ્યો ત્યારે તે સળવુંજ નોંધ્યો.

૧ ન્યારે ઝાડમાં ફીટો લાગ્યો ને તેના પર પાંદડું સરખું પણ ન
રહ્યું, ત્યારે તે પડવાનુંજ. એમાં મુલાન્ને ક્યાં રહ્યો ?

૨ દીલની માંદગી દીલને ખાતી ખાતી આગળ વધી. પોપટ ઉડી
ગયો ને પાંજરે પડી રહ્યું, તો પછી રહેવામાં શો ફાયદો ?

૩ ન્યાં દીવસ ને રાત લાગેલી છે, જીવને મોત લાગેલું છે,
સુખને દુઃખ ઘેરી રહ્યું છે, ત્યાં જવામાં હરકત શી ?

૪ હે પ્રાણી ! આ લોકમાંથી જવું તે પરલોકમાં આવવું જાણી
લે. અહિંનું જીવવું તે-ત્યાંનું મરવું માની લે. જેમાં પોતાનો
માલીક મળે તેજ સાચું ને બીજું બધું સ્વપ્ન જાણ.

૫૩

રાહ-દાદરો-શીશોદી-જિલ્લો.

મેરી મુઝાફતી પે સનમ
તુજસે છુપી નહિ
ચાહતા હું દિલ દેના તુમે
દિલ ફૈજમે નહીં—

મેરી૦

- ૧ દિલકો કરનાથા કામજો
ઘ કામ નહોં હુઆ
બેકામી દિલ બેદિલ હો
બેમાલ બન રહા—

મેરી૦

- ૨ બિતી ચહાતી જિંદગી
ગુલ શોર મચ રહા
દીદાર દરસ કરવા મુમે
દે દીલકી દવા—

મેરી૦

૫૩

તેની—મુશકીલી.

હે પ્રભુ ! મારી મુશકીલી તારાથી જાની નથી. હું તને મારૂં દીલ આપવા આહું છું, પણ દીલ એનમાં નથી.

- ૧ દીલને જે કામ કરવું હતું તે કામ થયું નહિ. કામ વગરનું (નવરૂં) દીલ બેદીલ (નીરાશ) થઇ, માલ વગરનું (નીરમાલ્ય) બની રહ્યું છે.

- ૨ હવે જીંદગી વીતી જવા આવી છે. તેનાં નગારાં વાગી રહ્યાં છે. હે પ્રભુ ! તારાં દર્શન આપી મારા દીલની દવા તું આપ.

मन.

५४

राह-गजल-पीलु जिल्लो.

लगी है भूख मन मेरे
नहीं मिटती खिलानेसें
लगी है प्यास दील मेरे
नहीं छीपती पिलाने से—

लगी०

१ जिगरकी भूख नहीं जाती
मिठाई और मलीदे से
जिगरकी प्यास नहीं जाती
शराबे और शरबत से—

लगी०

२ अरे कोई है यह बस्तिमें
हवाले हाल मुताफिक मैं
सुने यह साद गवाही दे
पिये प्याला पिलाभी दे—

लगी०

- ૩ નહીં માગું મેં દીલ તોરા
 નહીં ચાહું મેં ચિત ચોરા
 સિરન, ખોજું મેં વહ મોહોરા
 નહીં કોઈકા નહીં તોરા   લગી૦
- ૪ ફકીરી સાદ યહ મેરા
 ફજલ મૌલા કરે તેરા
 નહીં આવાજ કોઈ દેતા
 બોલાકે સાંઈ નહીં લેતા—   લગી૦
- ૫ મુલક અબ છોડ મેં જાતા
 જહાં જા ફિર નહીં આતા
 નહીં ભૂખા નહીં પ્યાસા
 રસુલ રહેમી જહાં બાસા—   લગી૦

૫૪

તેની—ભુખ.

અરે ! મારા મનમાં ભુખ લાગી છે, પણ તે ખાવાથી
 મટતી નથી. મારા મનમાં તરસ લાગી છે, પણ તે પીવાથી
 છીપતી નથી.

- ૧ મનની ભુખ માલ મલીદાથી મટતી નથી. મનની તરસ દાર
 કે શરબતથી છીપતી નથી.
- ૨ અરે ! આ વસ્તીમાં કોઈ એવી વ્યક્તિ છે કે જેના હાલહવાલ
 મારા જેવા હોય ? જે મારો અવાજ સાંભળી સાક્ષી પુરે
 (કહે કે મારી દશા તમારા જેવી છે). પોતે પ્રેમનો પ્યાસો
 (હું આપું તે) પીયે અને મને (પોતે આપી) પાય ?

- ૩ હું તારૂં દીલ માંગતો નથી. તારૂં ચીત્ત ચોરવા ચ્હાતો નથી.
હું તો ફક્ત તે બીજું શોધું છું કે જે કોઇનું નથી, ને તારૂં
એ નથી.
- ૪ આ મારા ફકીરનો સવાલ છે. ઈશ્વર તારૂં બહું કરો. કોઇ
જવાબ આપતું નથી. મને સાંધને કોઈ બોલાવી પણ લેતું નથી.
- ૫ હવે આ દુનીયા છોડી હું જઈશ કે જ્યાં જઈને કોઈ પાછું
આવતું નથી. જ્યાં ભુખ્યું કે તરસ્યું કોઈ રહેતું નથી. અને
જ્યાં દયાનીધી ઈશ્વર પોતે વસે છે.

૫૨

રાહ-જંગલો-ઠુમરી.

સુખમેં સુખ મનસુખ મૈયા જો દેવે નાથ ગોસૈયા—	સુખમેં૦
૧ કા કરીયો તન સુખ મન જલતે પાની મીટીકીયાં ટપકત તલમેં ધન ધાન બિનાકો સ્વૈયા—	સુખમેં૦
૨ મનસુખ બીજ મન રોપે રહીઓ પાની સૌંચ મત જરને દર્હીઓ લુ લાગે તન મત ડરીઓ—	સુખમેં૦
૩ મનસુખ ચોર ન ચોરી કરીય લેલ બિધાતા કાહુ ન હરીય મન કુલુફ કિલી મન દર્હીય—	સુખમેં૦

૪ મન હરી ચરન રાસ જગ બેહેવો
આય પહે સો સબ કુછ સેહેવો
રહી થોડી ફેર ન કરવો

સુખમેં

૫૫

તેનું—સુખ.

હે ભાઈ, જે પ્રભુ આપે તો, સર્વ સુખમાં શ્રેષ્ઠ સુખ
મનનું સુખ છે.

- ૧ જે મન બળતું હોય તો શરીરના સુખને શું કરીશ ? પાણીની
માટલી તળાયામાંથી ટપકતી હોય તો તે લઈ શું કરીશ ?
કાંઈ ખાનાર ન હોય તો ધન ને ધાનને શું કરીશ ?
- ૨ મનના સુખનું બીજ મનમાં રોપી રાખજો. એ બીજ ઉપર
પાણી સીંચ્યાં કરજો. એને બળી જવા ન દઈશ. આ કરવામાં
જે શરીરને લુક (ઉનો પવન) લાગે તો બહીશ નહિ.
- ૩ મનનું સુખ ચોર ચોરી શકશે નહિ. વિદ્યાતાના લેખ કાંઈ
હરી શકશે નહિ. મનના તાળાને મનની કુંચી દેજો.
- ૪ મનને હરીના ચરણમાં રાખી જગતમાં વહેજો. જે આવી
પડે તે સહન કરજો. હવે થોડો વખત રહ્યો છે. શીકર ન
કરીશ.

૫૬

રાહ-જંગલો-ઢુમરી.

વાનેજા વાનાં મોરો ભાઈ
ચહે મેલન નાથ ગાંતા—

વાનેજા ૧૦

- ૧ મનમેં એક મુંપર એક ઢુજી
કામ કરનમેં અરુ કુછ તીજી
મન કર્મ બચન નહિં એકતાઈ—

વાનેજા ૧૦

- ૨ સમજ સોચ મન સાચ જો ખેન્નો
સમય કલોટા છોડ વ દીન્હો
મનસેં મન કરત જુદાઈ—

બનિજા ૦

- ૩ નાથ ન દૂર ઘટ નિજ નિવાસી
સાંચ જુઠ સચ લેત તપાસી
જહાં સાચ વહાં બસત સદાઈ—

બનિજા ૦

૫૬

તેનું—ઐક્ય.

હે મારા ભાઈ! જો તારે પ્રભુને મળવું હોય તો તું એક
સરખો થઈ જા.

- ૧ મનમાં એક રાખવું, મોઢે ખીજું ખોણવું અને કરવું વળી
ત્રીજું, એ મન વચન અને કર્મની સરખાઈ નથી.
- ૨ મનમાં સમજ વિચારી જે સત્ય તેં ઓળખ્યું, તે પ્રમાણે
ચાલવા (ની કસોટી) નો વખત આવ્યો ત્યારે તેને તેં છોડી
દીધું. એમ કરવાથી તેં મનની જુદાઈ કરી.
- ૩ પ્રભુ દુર નથી, તે તારા ઘટમાંજ રહે છે. સાચું, જુદું બધું તે
તપાસી લે છે. જ્યાં સત્ય છે, ત્યાં તે હમેશાં વસે છે.

५७

राह-शीशोटी गजल.

मन नहिं मरा जब तक तेरा
तुं मर गया तो क्या हुआ
मन मर गया जबसे तेरा
तुं जी रहा तो क्या हुआ— मन०

१ मरना जीना ईस चामना
कुचली मिसाले सांपका
नहिं सांपको मरना जीना
कुचली फिरी तो क्या हुआ— मन०

२ जुमेदार जीता मन है
तबतक बदलता तन है
नाहक दहेशत मातनी
दहलत खरी मन खोरकी— मन०

३ चाहता तुं जो मरना सहि
जीनेमें राजी नहिं रहि
पीले तुं प्याला साईका
मरना यही मन जहानका— मन०

५७

तेनुं—भरवुं.

हे लाछ ! ज्यां सुधी ताई मन भर्यु नथी त्यां सुधी तुं
भरी गयो तो थुं थयुं ? न्यारथी ताई मन भरी गयुं लारथी
तुं जवतो रब्बो तो थुं थयुं ?

- ૧ મરવું જીવવું એ તો આ ચામડી (દેહ) નું છે. તે સાપની કાંચળા બદલાવા જેવું છે. એથી સાપ મરતો જીવતો નથી. કાંચળા બદલાઈ તો શું થયું ?
- ૨ જ્યાં સુધી જોખમદાર મન જીવે છે, ત્યાં સુધી તે દેહ બદલા કરે છે, મોતની બીક રાખવી નકામી છે. ખરી બીક તો ચેર મનની છે.
- ૩ જો ખરેખર તું મરવું ચ્હાતો હોય, જીવવામાં તારી ખુશી ન રહી હોય, તો પ્રભુના પ્રેમનો પ્યાલો તું પીલે (ધધરમાં લે લગાડી દે). આ દુનીયામાં મનનું મરવું એજ છે.

૫૮

રાહ-જોગી.

બૌદ્ધાર મારત અબ લ્યો

મન સડ ગયો મોરો જર સાં— બૌદ્ધાર૦

૧ ગગન ચીલ ઉડત જબ દેસત

પૃથ્વી માંસ ચાંકના

ઉતર જમી પર જટ જા બેઠત

વહ કતવાર કીમાંહી—

બૌદ્ધાર૦

૨ મજ્જ નદિમેં રહકર નાવો

ગઈ ન વાસ બુરાઈ

મન ધો ધોકે મેં ગયો હારો

લોટત ધૂલ જલ નાહિ—

બૌદ્ધાર૦

૩ હરિ કરુણા જલ આપ હુ લેકે

લેકે ઔર બુહારી

જવ લગ સાફ ન કરહુ નાં મન
વરદી ગંધ નહિ જાઈ—

બાં ૩૧૦

૫૮

તેની—છાક.

અરે ! માફે મન જડમાંથી સડી ગયું છે. વરસાદની વાછટની માફક તેમાંથી દુર્ગંધની છાક મારે છે.

- ૧ આકાશમાં ઉડતી સમળી (પ્રભુના વીચાર રૂપી ઉંચ ભુમીકામાં વીહાર કરતું મન) જ્યારે પૃથ્વી ઉપર માંસ જેવી ચીકણી (સૃષ્ટીના મોહની લલચાવનારી) ચીજ જુએ છે, ત્યારે તે જમીન ઉપર એકદમ ઉતરી (પ્રભુના વીચારમાંથી દુનીયાના વીચારમાં પડી) ઉકરડા ઉપર (લલકી ભુમીકામાં) જઈ બેસે છે.
- ૨ માછલું નદીમાં રહીને (રોજ) નાહું તોએ તેની દુર્ગંધ ગંધ નહિ. (મનને રોજ સદ-વીચારના જળથી પ્રોક્ષણ કર્યા છતાં તેના મલીન સંસ્કાર ગયા નહિ.) મન ઘોષ ઘોષને હું હારી ગયો. તે પાણીમાં નાહીને પાછું ધુળમાં આળોટે છે. (એક વાર સદ વિચાર કરી પાછું મલીન વીચારમાં ખરડાય છે.)
- ૩ જ્યાં સુધી પ્રભુ પોતે દયારૂપી પાણી તથા સન્માર્ગની (હાથમાં) લઈ આ નીચ મનને સાફ નહિ કરે ત્યાં સુધી દરદીના મનની ગંધ જશે નહિ.

૬૯

રાહ-જોગીયો કાર્લિંગડો ત્રિતાલ.

મ સ્તાન મનવા ઘોડા
લે રૈન દાંત બિચ દોડા મસ્તાન૦

૧ જાનાયા મોહે વહેની િશમે
મટનાયા તેં બાંહી
જગ રસનકો પાર ન આયો
મૂલી ગયો મેં સાંઈ— મસ્તાન૦

૨ જેર કહી મેં કરું અબ ઘુડો
બેટું રાંગ જમાઈ
બુટ મમરુ ધરું કર ભાલા
બનુ અસવા લઢાઈ— મસ્તાન૦

૩ શશુ નહિં જગ મન સમ ડુજો
હારત લાલ્લ ચોરાસી
મન જીત્યો વ જીત્યો સબ કુછ
કટી કાલકી ફાંસી— મસ્તાન૦

૫૯

મન—ધોડા.

હે મનરૂપી મસ્તાન ધોડા ! તેં લગામને તારા દાંત વચ્ચે
પકડી લીધી, અને પછી નીરંકુશ થઈ તું ગમે તેમ દોડ્યો.

૧ મારે જમણી દીશામાં જવું હતું પણ તેં મને ડાબી દીશામાં
અથડાવ્યો. પરીણામ એ થયું કે જગતની લીલા જોવામાં હું
પડી ગયો ને તેનો પાર ન આવતાં હું પ્રભુને ભુલી ગયો.

- ૨ ખેર, થવાનું હતું તે થયું, પ્રણ હવે હું સાવધ થઈ તારા મોઢામાં જેર કઢી ચઢાવીશ, તારા પર અરાઅર રાંગ જમાવી એસીશ, ધગના છુટમાં મમરેજ નાંખીશ, હાથમાં ભાલો લઈશ અને એવી રીતે લઢાઈનો ઘોડે સ્વાર બની તારા પર સ્વારી કરીશ.
- ૩ ઓ ભાઈ! આ દુનિયામાં મન જેવો બીજો શત્રુ નથી. ચારાશી લાખના ફેરામાં નાંખનાર એ મનજ છે. જેણે મન છત્યું તેણે બધું છત્યું અને તેની કાળની ફાંસી કપાઈ ગઈ બાણવી (તેનો જન્મમરણનો ફેરો ટળી ગયો બાણવો).

૬૦

રાહ-જંગલો-ઠુમરી.

ધો ડાલા મૈને મનકો મનસે લગા
ગુહ અપનો આપ સદા— ધો ડાલા૦

૧. બલ નહિ ઔર, જૈસો બલ નિજકો
જ્ઞાન નહિ, નહિ ઉગ્યો ઉરસો
હિય લાગી, સોહી કથા— ધો ડાલા૦

૨. મન ચોર મન શાહુ ભાઈ
વહી જુઠ વહી સચાઈ
અંતર, સબ વ્યર્થ વ્યથા— ધો ડાલા૦

૩. આપ મુખ બીન સ્વર્ગ ન પાવે
બિન ભોગે કબી કર્મ ન જાવે
દરદી પર આશ વ્રથા— ધો ડાલા૦

૬૦

મન—ચુર.

મેં મારા મનને મન (વીચાર) સાથે લગાડી ઘોઘી નાંખ્યું.
અરે ! પોતાનો ચુર સદા પોતેજ હોય છે.

- ૧ પોતાના બળ સમાન બીજું બળ નથી. અંતરની ઉર્મી સમાન બીજું જ્ઞાન નથી. જે કથા (સાંભળાને) કાળજમાં ચોટી તેજ કથા.
- ૨ મનજ ચોર છે ને મનજ શાહુકાર છે. તેજ જુદા છે ને તેજ સાચ છે. એ બેમાં જે ભેદ છે તેજ વ્યથા (અજ્ઞાન) છે.
- ૩ આપ મુવા વીના સ્વર્ગ નહિં મળે, ભોગવ્યા વીના કર્મ નહિં ટળે. હે દરદી ! પારકી આશ તે સદા નીરાશ છે.

૬૧

ગરબી.

ચાલો મન મંદીર કરો સજ્જ હરીને વસવાને
જો જો રહે નહિં ક્યાંએ રજ જાશે રીસાધને— ચાલો

૧ મન મંદીરની સ્વચ્છતા નિષ્પાપ પણામાં જાણુ
મન વાણી જુદા નહિં એ નિષ્પાપ પ્રમાણુ— ચાલો

૨ મન મંદીરની રોશની અબ્યભિચારિ મન
મીરાં આખું હરિ વિષે થયાં લીન સમેતા તન—ચાલો

૩ મન મંદીરની મુરતિ જેવી ઉર અભિલાષ
સંકલ્પ બળ અભિલાષનું તદ્દનુસાર પ્રકાશ— ચાલો

- ૪ પૂજપો લ્યો પ્રેમનો ભક્તિભાવ નૈવેદ્ય
આરતિ ગઈ ગઈ કંઠની વંદન હુંપદ છેદ— ચાલો
- ૫ ગરબી મન મંદીર તણી સમજી પાળે બોલ
હરિ સન્મુખ, તેને સદા દાસ દરદીનો કોલ— ચાલો

૬૧

મન—મંદિર.

ચાલો, હરીને વસવા સાફ મનમંદિરને સાફ કરો. જો જો ક્યાંએ રજ ન રહી જાય, નહિં તો તે રીસાઈ જશે.

- ૧ મનમંદિરની સ્વચ્છતા (હે જીવ) તું નીષ્પાપપણામાં જાણુ. જ્યાં મન અને વાણી જુદાં નથી ત્યાં નીષ્પાપપણું જાણુ.
- ૨ મનમંદિરનું અજવાળું મનની સત્યતામાં જાણુ, કે જેવું મન મીરાંએ હરીને આપ્યું ને પોતે સ્વદેહે તેમાં લીન થયાં.
- ૩ મનમંદિરમાં જેવી મનની અભિલાષા તેવી પ્રભુની મૂર્તિ જાણુ. એ અભિલાષાને જેવું સંકલ્પનું બળ તેવું મૂર્તિનું પ્રગટવું જાણુ.
- ૪ પુજ સાફ, પ્રેમનો પુજપો લ્યો, ભક્તિભાવનું નૈવેદ્ય લ્યો, ગળગળા કંઠેથી આરતી લ્યો અને એમ પુજ કરી, હું-પદના નાશરૂપી વંદન કરો.
- ૫ આ મનમંદિર-તણી ગરબીના બોલ જે સમજીને પાળશે તેને હરી સદા સનમુખ છે. દાસ દરદીનો એવો કોલ છે.

नियाम.

६२

राह-गजल पीछे जिल्लो.

रही है म्याद अब कितनी
खता मेरी सजाओं की
खतम होगी यही जिन्गी
बीरागे दिल सोचोंकी— रही है०

१ सजा नहीं तो यह है भी क्या
रही जिन्गी गई सब चाह
मुरादे दिल न बर आति
बुझा जाति लगी बाती— रही है०

२ यही तस्वीर गुन्हाओंकी
यही खेती खताओंकी
अलत येन फेरस्तोंकी
नहिं हीकमत हकीमोंकी रही है०

- ૩ જિગર સ્વાયઃ દર રોંકા
કમપોશી ઉઠાનેકી
નહિ લ્યાત રહી ઉસકી
બની ત્હાર કહરોંકી— રહી હૈ૦
- ૪ રહી હાલત મેરે મનકી
ગમી દરિયાવ તુ તપોલી
કમી કોઈ વરુત પલક નીલતી
ફલક રહેમી રસુલોંકી— રહી હૈ૦

૬૨
જેલ.

(હે પ્રભુ !) મારી ભુલો માટે મને થયેલી સજાની મુદત
કેવે કટલી રહી છે ? ચોંતાઈપી બળતા અસીની ચીનગારી
આ છંદગીમાં ઓલવાશે ખરી ?

- ૧ આ સજા નથી તો બીજું શું છે ? જીવવું રહું ને પ્રેમ ગયો.
મનની મુશ્કેલ પાર પડતી નથી. આશાઈપી વાટ પ્રગટી
ઓલવાઈ ગયું છે.
- ૨ અરે ! આ સ્થિતિની છંદગી, એજ ગુન્હાની છબી, એજ
કસુરની ખેતી. જે દેવોના અદલ ધનસાઈની કોરટ (નો ચુકાદો)
તે આજ. તે કોરટમાં વકીલની વકીલાત કામ આવતી નથી.
- ૩ વિચાર કરું છું તો, મનની ઇચ્છા તો પ્રભુની હજુરમાં જઈ તેના
ચરણની સેવા કરવાની છે. પણ તેને માટે મારી લાયકી રહી
નથી અને મારી સિકલ તો ગુન્હેગારની સિકલ બની રહી છે.
- ૪ મારા મનની સ્થિતિ દીલગીરીના દરીયાના તોફાન જેવી છે.
તેમાં દયાળુ પરમેશ્વરની દયાની ઝલકી કોઈક વખત પળભર
દેખાઈ આવે છે.

६३

राह-गजल पीलु जिल्लो.

मुलक यह कौन कहेलाता
जहां आके सबी जाता
अपाना कर जुदा होता
जमा कर ले नहिं जाता—

मुलक०

१ सुसाफोर का लगा डेरा
उसे कहेता यह घर मेरा
जबो तनहा चला जाना
तबो होता चचा नाना—

मुलक०

२ पकड समशेर बना राजा
नहिं उस हाथ सिर ताजा
किताबे पढ बना काजी
नहिं उस हाथ कोई बाजी—

मुलक०

३ सबी चाहता है लेना सुख
तबो मीलता सबीको दुःख
सबो चहाता है जीना खुब
नहिं मरना रहे तहकुब—

मुलक०

४ मुलक यह जालका फंदा
फसे नहिं कौई नर बंका
रहे जल बिच कमल नाई
करे सब काम तलप साई—

मुलक०

૬૩

જળ

આ મુલક કયો કહેવાય છે કે જ્યાં આવી બધા પાછા
જાય છે, જ્યાં પોતાનું કરી બધા જુદા થાય છે, જ્યાં ભેગું
કરી સાથે કોઇ લઇ જતું નથી ?

- ૧ જે મુસાફરના મુકામો છે તેને કહે છે કે મારાં ઘર છે. જો કે
એકલાં ચાલ્યા જવું છે, તો પણ કોઇકનો કાકો ને કોઇકનો
નાનો થાય છે.
- ૨ જે તરવાર પકડી રાખે અને છે તેનો માથાનો મુગટ તેના
હાથમાં નથી. જે ચોપડીઓ વાંચી કાઢે અને છે તેની કોઈ
પાછા તેના હાથમાં નથી.
- ૩ બધાંને સુખ જોઈએ છે, પણ બધાંને દુઃખ મળે છે; બધાંને
જીવવું ગમે છે, પણ મોત રોકાતું નથી.
- ૪ આ મુલક જળનો ફાંસો છે. કોઇક વીરલોજ તેમાં ફસાતો
નથી. તે જળકમળવત રહે છે અને બધું કામ કરવા છતાં
તલપ પ્રભુમાં રાખે છે.

૬૪

રાહ-ગજલ પીલુ જિલ્લો

મુલા હું રાહ મૈં મેરી
અપાને મુલક જાનની
નજર કોઈ નહિ આતા
બતાકે લે દુઆ મેરી—

મુલાહું.

- ૧ નહિં મારું મેં ક્યાં ચુકા
કિધરસેં મેં ફાં આયા
સબી લગતા નયા જાકો
નહિં દેખું કહીં જાકો— મુલાહું.
- ૨ મરોસા એક બડ મારી
જિન્હે અબતક કીઈ ચારી
પાડલે હાથ બતાવેગા
સડક સીધી ચઢા વેગા— મુલાહું.

૬૪

મુસાફર—ભુલો પડેલો.

અરે! હું મારે પોતાને દેશ (પ્રભુના ધામમાં) જવાનો
મારગ ભુલ્યો છું. એવું કોઈ નજરે નથી પડતું કે જે મને
મારો મારગ બતાવી મારી આશીષ લે.

- ૧ મને ખબર નથી કે હું મારગ ક્યાં ચુક્યો, ને અહિં ક્યાંથી
આવ્યો. અહિં તો મને બધું નવું લાગે છે. (હે પ્રભુ!) તને
હું ક્યાંથી જોતો નથી.
- ૨ હશે, મને મોટો ભરોસો એક એનોજ છે, જેણે આજ સુધી
મને મદદ કરી છે. તેજ મારો હાથ પકડી મને મારગ બતાવી
દેશે અને મને સીધી સડકે ચઢાવી દેશે.

૬૨

રાહ-માઢ.

હો મુસાફિર મનઝી

બચ ચલના ડુન્યામાં—

હો૦

- ૧ પહેલે બચના તન ઈન્દ્રિયે
 બેઠી મુંહ પસારી
 વિષય મોગના લાલચ દેકે
 કરત જન્મ સુઆરી—

હો૦

- ૨ દુસરે બચના મન ઈન્દ્રિયે
 પડદાપોશ સીહાની
 તૃષ્ણા દોરી બાંધકે ડાલત
 લખ ચોરાસી ઘાની—

હો૦

- ૩ તિસરે બચના અહંભાવસે
 બેઠત બન મટધારી
 પાપ પુણ્યકી ગઠઢી બાંધી
 દરદી મરત શિર ભારી—

હો૦

૬૫

મુસાફર—મનઝ.

હે મનઝ મુસાફર! તું આ દુનીયામાં સાચવીને ચાલજે.

- ૧ પહેલાં તો તું શરીરની ઇન્દ્રિયોથી સાચવજે, કે જે હાથ પહોળા કરી ખેડી છે, અને જે વિષયમોગની લાલચ આપી તારો જન્મ નકામો કરી નાંખે છે.

हुई शाम नहीं अब दिन रहा, आखिरे मुसाफ़ीर कदममें !

- ૨ બીજે નંબરે તું મનની ઇન્દ્રીઓથી સાચવજે, કે જે ડાહી થઈ પડતા પાછળ સંતાઈ રહે છે અને આશા તૃષ્ણાની દોરી બાંધી જીવને લક્ષ્યોરાશીની ધાંણીમાં નાંખે છે.
- ૩ ત્રીજે નંબરે તું અહંભાવથી સાચવજે, જે મહાધિપતી બનીને બેસે છે અને જે પાપ પુન્યની પોટલી બાંધી, હે દરદી ! પોતાના માથા પર મુકી બોરે મરે છે.

૬૬

રાહ-ગજલ શીંશોટી.

હુઈ શામ નહિ अब दिन रहा
आस्ते साफेर कदममें
एक पलमें दम रह उत्थगा
मत मान मगरब ते सुबे—

હુઈ૦

- ૧ कस कमर तैने की मजल
रख भूख प्यास मौला फजल
देखा नहि धूप छांहको
गुलतान हो दौड़ा सचम—

હુઈ૦

- ૨ ईस तोर बीसी जिन्दगी
मारा फिरा तुं जानमें
आई जईफी बजपें
मन भर चुवाना रंगमें—

હુઈ૦

- ૩ एक बात में तुजसें कहूं
लिख रख तुं अपने दिलमें

કર કુચ અબ ઝલદી સફર
સુલદી જો ઘાઘ ચરી.મ—

હુઈ૦

૬૬

મુસાફર—સાંજ.

હે મુસાફર ! હવે સાંજ પડી છે. દીવસ રહ્યો નથી માટે તું ધીમે પડ. તારો સ્વાસ એક પળમાં ચાલતો અટકી જશે. તું સાંજને સવાર ન સમજશ. (ઓ ફુનીયાના જીવ મુસાફર ! તારી હંદગી આખર થવા આવી છે માટે તારા મનને ધીમું પાડ. એક પળમાં તું મરી જઈશ. તારા ઘડપણને તું બચપણ ન માનીશ.)

૧. તેં (ફુનીયાની) મુસાફરી કમરકશીને કરી છે, ભુખ તરસ ગણકાર્યાં નથી, તડકો છાંયડો જોયો નથી. ઓ પ્રાણી ! તેં ફુનીયા પાછળ ઘેલા થઈ દોડ્યા કર્યું છે.
૨. તારી હંદગી આમ વ્યતિત થઈ ગઈ છે. તું ફુનીયામાં માર્યો માર્યો ફર્યો છે. શરીર ઉપર ઘડપણ આવી ગયું છે, પણ તારું મન તો ભરજીવાનીના રંગરાગમાંજ રહ્યું છે.
૩. હે મુસાફર ! તને એક વાત કહું છું તે તારા દીલમાં લખી રાખજો. હવે તું મોં ફેરવી અવળું ચાલવા માંડ કે જે પ્રભુને સવળું પડશે. (ફુનીયા તરફ પીઠ ફેરવી મોંદુ પ્રભુ તરફ કરી ચાલવા માંડ, ફુનીયાને જીલી પ્રભુને સંભારી ચાલવા માંડ).

૬૭

રાહ-માઢ.

પ. ચાના નહિ તે

દુનીયા સ્તાફરચાના;

પંથીકા મેલા

સબ દો દિનકે મિજબાના—

પ. ચાના૦

૧ કોઈ આજ કોઈ કલ ચલ લેતા

અપની મ્યાદ બિતાઈ

બીચ લગાઈ બડી ઝાવના

રહ ગઈ જાંકી તાંદી—

પ. ચાના૦

૨ લગા બજાર સૌદા કુછ કરલે

સંગ ચલે જો ભાઈ

ચલત મિલેગા ફિર નહિ ઁસા

જિસ્મેં હોય કમાઈ

પ. ચાના૦

૩ ચોર લુટારે બહુત ફિરત હૈં

ગાફિલ મત તું રહેના

નેકી ગંઠરી દાબ સિરાને

દરદી ચટકસૈં સોના

પહચાના૦

૬૭

મુસાફરખાનું.

(અરે ભાઈ !) તેં જાણ્યું નહિ કે આ દુનીયા મુસાફરખાનું છે ? એ તો મુસાફરોનો મેળો છે ? અને એ બધા અહીં એ દીવસના મેહમાન છે ?

- ૧ પોતાની અવધ પુરી કરી, કોઈ આજ તો કોઈ કાલ ચાલતું થાય છે. તે દરમીયાન દુનીયામાં મોટી છાવણી નાંખે છે, પણ તે ન્યાંની ત્યાં પડી રહી જાય છે.
- ૨ (અરે ભાઈ!) આ દુનીયામાં જે બજાર લાગેલો છે તેમાંથી તારી સાથે આવે એવી કાંઈ (સત્કર્મરૂપી) ખરીદી તું કરી લે. આવો વખત (મનુષ્ય દેહ) તને ફરીથી નહિં મળે, કે જેમાં આગળને માટે કમાઈ થઈ શકે.
- ૩ અહીં (માયારૂપી) ચોર હુંટારા બહુ ફરે છે. માટે હે ભાઈ! તું ગાંસડી ન રહીશ. તારી નેકી (સારાં કૃત્ય) ની ગાંસડી માથા નીચે દાખી, ઓ દરદી, મનમાં ખટક (શીકર) રાખી તું સુજે.

૬૮

રાગ-જોગી.

મેહમાન હો જગ રહેના

દિલ નહિં કીસીકો દેના—

મેહમાન૦

૧ જમીંં બિછાના જગ ઘર જિસ્કા

ચાંદની લગી અસમાના

ચુન ચુન સાજ સજાવટ કીન્હિ

વો ઘર તું મીજમાના—

મેહમાન૦

૨ પવન પંજા ડાલત જિસ ઘર

ધોવત મેલ જહાં પાની

વીષ પ્રકાઁ જહાં સુરજ ચાંદા

વહાં તેરી માં માની—

મેહમાન૦

૩ માલીક જગ ઘર જહાં વસત હૈ
 વાસ તહાં હૈ તેરા
 મત ફસા મ માન ગારિયે
 ઘર નહિ દરવી ચહ તેરા—

મેહમાન૦

૬૮

મેહમાન.

હે ભાઈ, આ દુનિયામાં તું મેહમાન (મોહ વગરનો) થઈને રહેજે. તારૂં દીલ કોઈને આપીશ નહિ.

- ૧ જે (પ્રભુ) ના જગતરૂપી ઘરમાં જમીન બીજાનું છે, અને આકાશ ચંદ્રવો છે, જેમાં વીણી કાઢેલી ચીજોથી ઘર શણગાર્યું છે, એ ઘરમાં હે ભાઈ! તું મેહમાન છે.
- ૨ જે ઘરમાં પવન પંખો નાંખે છે અને પાણી મેકને ધોએ છે, જ્યાં ચન્દ્રને સુરજ (દીવા ચઢી) અજવાળું આપે છે, તે ઘરમાં તારી મેહમાનગીરી છે.
- ૩ હે પ્રાણી! જે જે ભુલતો. તારો નીરંતરનો વાસ તો જ્યાં આ જગતરૂપી ઘરનો માલીક વસે છે ત્યાં છે. (આ જગતની) મેહમાનગીરીમાં (એટલે મોહમાં) તું ફસાઈશ નહિ. ઓ દરદી! આ તારૂં ઘર નથી.

૬૯

રાહ-ગજલ-શીશોદી.

છૂટી ચાતાં ગાંઠ અથ
 ડુનીયાકી મોહાલની બંધી
 રસકાલ બઢીથી છુટની
 કઈ દેખાઈની જો સંધી— છૂટી૦

૧ લે ગાંઠ યહ કેરા ફિરા
 અપનાહી અપના દેશતા
 ચલ કુચ જબ અપને કિયા
 મ્હોબત મેનારા ગિર ગયા— છૂટી૦

૨ મરજીને હરકોઈ चीज પર
 રક્ષના નજર ગિનકે અમર
 કરના ત્યાંથી સફર
 ગિરના જરૂરે બિન જિકર— છૂટી૦

૩ ન્યામત તું પ્યાલા પ્રેમ સમજ
 મત ઢોલદે જિસ્મેં હૈ હરજ
 રક્ષ છોડ ભરા દિલ કર ગરજ
 મહેબકો દેને કર અરજ— છૂટી૦

૬૯

મોહ-ગાંઠ.

અરે! આ ભારી ડુનીયાના રનેહની બંધાએલી ગાંઠ હવે
 છુટવા ચાહે છે. તે છુટવી બહુ મુશ્કેલ હતી, કારણ તે ધણા
 જ-મોથી સંધાયેલી હતી.

- ૧ એ ગાંઠને લઈ હું આ જનમ મરણના ફેરા ફર્યો અને મેં
અધાંને પોતાનાજ જાણ્યાં. પણ ત્યારે પોતાનાએ ચાલવા
માંડ્યું ત્યારે મારે મોહનો મીનારો નીચે પડ્યો.
- ૨ હે શુભ! નાશવંત કાષ્ઠપિણ ચીજને અમર માની તેના પર
નજર ચોટાડવી એ હવાની મુસાફરી કરવા જેવું છે. તેમાં તો
ખીન તકરારે પડ્યું જરૂર છે.
- ૩ હે ભાઈ! પ્રેમના પ્યાલાને તું એક ન્યામત ચીજ સમજ.
જેનાથી નુકસાન ઉત્પન્ન થાય તેના ઉપર તે પ્યાલો ઢાળીશ
નહિં. મનમાં એનો અપ માની આખરે પરમેશ્વરને અરજ
કરી આપવા માટે, એ પ્યાલાને દીલમાં ભરેલો રાખી મુકજે.

૭૦

રાહ-ગજલ ત્રિશોટો.

મુંહ ફિર ગયા उस ओर कों
ईस ओर नजर उठती नहिं
पैर जा गिरा एक घोर में
दिल दौड तबी छुटती नहिं— मुंह०

૧ મ્હોબત લગી ईस जहानकी
तोतेको पीजरा सानकी
पीजरा मेरा घर है सही
उडना मुझे आता नहिं— मुंह०

૨ લે जायगा कर जोरकों
कोटवाल जैसे चोर-
देखेगा तब उस ओरकों
छोड़ेगा दिलकी दौड कों मुंह०

૭૦

માહ—માફું.

હે જીવ, તારૂં મોં પેલી (મરણ) તરફ થઈ ગયું પણ તારી નજર આ (દુનીયા) તરફથી ખસતી નથી. એકે પગ ઘોરમાં જઈ પડ્યો પણ મનની દોડ મટતી નથી.

૧ જેમ પોપટને પાંજરાની, તેમ માણસને આ સૃષ્ટીની મોહખત લાગી છે.

પોપટ કહે છે કે પાંજરૂં માફું ધર છે તેમાંથી ઉડતાં મને આવડતું નથી.

૨ જેમ કોટવાળ ચોરને લઈ જાય છે તેમ જ્યારે યમ તને જોર કરી લઈ જશે, ત્યારે તું પેલી તરફ જોઈશ અને મનની દોડને છોડીશ.

૭૧

રાહ—મૈરવી.

કાહેકો સતાવે તું મેં હું જોગી—કાહેકો

૧ જોગી હું મેં જનમકા
જગસેં ન મેરા કામ
ભૂલા હુઆ રૂહ આ ચઢા
મેરા નહિં યહ ઠામ—

કાહેકો

૨ મુસાફરકા લગા ઢેરા
જાના સહિ કાલ આજ
સાથી નહિં કોઈં જિયકા
તુનેયા સબી તારાજ—

કાહેકો

૩ લેકે પ્યાલા પ્રેમકા
ફિરા મેં ગામો ગામ
પંનવાલા નહિ મીલા
દરદી ચલા અબ ધામ—

ગાહેકો૦

૭૧

માયા—જોગી.

ઓ માયા! તું મને શું કરવા સતાવે છે? હું તો જોગી છું.

- ૧ હું જન્મથી જોગી છું. દુનીયાથી મારે કામ નથી. લુલો પડેલો
હું અહીં આવી ચઢ્યો છું. આ મારું સ્થાન નથી.
- ૨ આ (રહેવાનાં ઘર) અધાં મુસાફરના તંથુ ઢિલા થયા છે.
તેમાંથી કોઈને આજ તો કોઈને કાલ જવાનું એ નક્કી છે.
જીવનો કોઈ સગો નથી. અધી દુનીયા વેરાન છે.
- ૩ હું પ્રેમનો પ્યાલો લઈને ગામેગામ ફર્યો. પણ તેને પીવાવાળો
કોઈ મળ્યો નહિ. દરદી હવે પોતાને ધામ જાય છે.

૭૨

રાહ—ગોડી ત્રિતાલ.

જાની માયા ફૂડીરે

તજ વીરે મેં—

જાની૦

૧ લલચાવે લપટાવે મારે

હારે લાલ્લ ચારા પીરે—

તજ૦

૨ મોહ મમત ચહ માયા માની

વીની સાન ફીરી મેં—

તજ૦

૩ દાસ દુઃખના દૂર મયા દુઃખ
માયા સુખ વીસારી રે—

તજ૦

૭૨

માયા—ફૂડી.

અરે ! માયાને, મેં છળકપટની લરેલી જાણી, તજ દીધી.

- ૧ એ માયા તો મનુષ્યને લલચાવે છે, ફસાવે છે, મારે છે અને આખરે લખચોરાશીમાં નાંખે છે.
- ૨ મેં તો મોહ અને મમતાને એ માયાના સ્વરૂપ માની, ફકીરીમાં ઘોળી દીધાં (વૈરાગ્યથી મોહમમતાનો નાશ કર્યો).
- ૩ માયાનું સુખ વીસારે પડવાથી દાસ દરદીનું દુઃખ દૂર થયું.

૭૩

રાહ-ગજલ ફીંશોટી.

માલુમ નહિ મુશ્કો અભિ
કઈ રોજ રહના હૈ યહાં
બાકી રહા હૈ સમજના
રોજગાર જો મૈંને કીયા—

માલુમ૦

- ૧ આયા જો લે મૈં સાથમેં
પાયા સબી મૈં હાથમેં
આગે કમાઈ કયા કીયા
જાના મૈં ચાતા હું જીયા—

માલુમ૦

- ૨ જર જોઈ દેજત જો મીલી
ચિલવા સબ યહાંકી સીલી
જાંકો સરીગત કકહી
નેકી બધી જો કર લીઈ— માલુમ૦
- ૩ વહાંકા યહાંકા ઠીક કર
સૌદા લગા જબ દેસતા
કતવારકી ધોલાઈ મેં
જિન્ગી સુવારી મેં કીયા— માલુમ૦
- ૪ જો કુછ રહા હૈ વસત અબ
ચલ સમજ તો હૈ બહુતમી તબ
મુશ્કીલ નહિ યહ ઘિજ સમજ
સચી લગી જો દિલ તલપ— માલુમ૦

૭૩

રેજગાર.

મને ખબર નથી કે હજી મારે કેટલા દીવસ આ દુનીયામાં રહેવું છે. મેં આ દુનીયામાં જે ધંધો કર્યો, તેનો નફોટોટો સમજવો મારે હજી બાકી રહ્યો છે.

- ૧ જે આગલી કમાઈ હું સાથે લઇને અહીં આવ્યો, તે બધી મેં આ જીવનમાં ભોગવી. હવે આગળને માટે શી કમાઈ કરી, તે, હે જીવ, હું જાણવાને ઇચ્છું છું.
- ૨ પૈસો, સ્ત્રી, આખર, જે કાંઈ મને મળ્યું, તેથી અહીંની વાડી ખીલી. પણ તેમાંથી સાથે આવવામાં તો માત્ર, મેં જે કાંઈ સાઈ ખોદું કામ કર્યું, તેજ રહ્યું.

- ૩ ત્યાંના કામની અને અહીંના કામની રકમ તપાસી હું બ્યારે સરવૈયું કાઢું છું, ત્યારે બાણે કાઢવ ધોવામાં (નીરથક કામે કરવામાં) મેં મારી છંદગી બરબાદ કરી એમ મને લાગે છે.
- ૪ હશે. હજી જે કાંઈ વખત હવે રહ્યા છે તે જે સમજીને ચલાય, તો બગડેલું સુધારવા માટે ધણો છે. અને જે દીલમાં તેના રૂપી તલપ લાગે, તો એ સમજીને ચાલવું મુશ્કીલ નથી.

૭૪

રાહ-શીશોટી જિલ્લો કાલાં.

खेले तुं बाजी उंधी पकड़ के चाल
डारे तुं पासा बायां हाथ ने चाल—खेले०

૧ मरनो आछो तैं डायों पाछो
जीनो बुरो तैं कीन्हो चुरो
बहुरेकी चाल बेताल— खेले०

૨ मारन चहीये मनको पहेले
तन मरनेसें मोत न पहीये
सब गलतीहीको ख्याल— खेले०

૩ जाने नहिं कुछ जहां जानकी
जाने सब जहां नहिं रहेनेको
बहिरा गावे बजाई गाल— खेले०

૪ फिर बैठ अब सनख होई
दाव दिप प्रभु दिल परोई
हारी बाजी देत जीताई— खेले०

૭૪

બાજી.

હે પ્રાણી ! તું બાજી ઉંધી ચાલથી રમે છે. તું પાસા ડાબા હાથથી નાંખે છે.

- ૧ સમજીએ તો મરવું સાફ છે, પણ તેને તો તેં પાછળ નાંખ્યું છે. સમજીએ તો જીવવામાં સાર નથી, પણ તેને તો તેં આગળ મુકી (ભોગવી) લુકો કરી નાંખ્યો છે. (પણ એમાં નવાઈ નથી.) ગાંડા માણસની ચાલ તો તાલ વીનાની જ હોય છે.
- ૨ અરે જીવ ! તારે પહેલાં તો મનને મારવું જોઈએ. કારણ શરીરના મરવાથી મોત મળતું (જન્મમરણ ટળતું) નથી. મનુષ્યનો બધો વીચારજી લુલ ભરેલો છે.
- ૩ જ્યાં જવાનું છે, ત્યાંનું કાંઈ તું જાણતો નથી. જ્યાં રહેવું નથી, ત્યાંનું તું બધું જાણે છે. જેમ બહેરો ગાલ વગાડીને ગાય તેમ તારે થયું.
- ૪ અરે ! હવે તું તારૂં મોં ફેરવી પ્રભુ તરફ સનમુખ થઈને બેસ, તેનામાં તારૂં દીલ પરીવ, એટલે તે તને દાવ આપશે. અને તું હારી ગયો છે તે બાજી તને જીતાડી પણ દેશે.

૭૫

રાહ-ગજલ ક્ષીંસોટી.

સલકતકી દોલત જો મીલી
 ચરકત કફનપે આસરી
 રૂલ્ફોમં સુરબો મહકતી
 મિટ્ટી સરીગત સાથરી—

સલકતકી

- ૧ આદમલે હરકો चीजका
आखिर नतीजा है फना
जो है सो है दो रोजका
जर जोरु जोबन जहांपनाह— खलकत०
- ૨ तिलस्मात् है बरबादबी सब
है गनाः त नूर खुदाही तब
उस नूरमें अकल है गजब
यह जिनगी कुछ चीज अजब—खलकत०
- ૩ लाजम है आदमको जरूर
करना कोई ऐसा काम गरूर
जिस्मे मिटे मरना फिर
अल्लाही आदमका जिकर— खलकत०

૭૫

ક્ષણભંગુર.

મનુષ્યને આખી દુનીયાની દોલત કદી મળી, પણ છેવટ
તેના શય ઉપરના કપડામાં તેનું બધું આવી રહેવાનું. ભલે
તેના વાળના બુદ્ધિમાં સુગંધી મહેકી રહેતી હોય, પણ તેના
આખરનો સાથરો તો માટીમાંજ થવાનો.

- ૧ મનુષ્યથી માંડીને બધી ચીજનું આખર પરીણામ તો કાંઈ
નથી. જે દેખાય છે તે બે દીવસનું છે, શું પૈસો, સ્ત્રી, જુવાની,
કે રાજ્ય.
- ૨ આવી રીતે આ બધું જાદુના જેવું ને નાશવંત છે ખરું, પણ
તેમાં ઈશ્વરી તેજ છે તે અમુલ્ય છે. વળી તે તેજમાં જે
અછલ છે તેણે તો હદ વાળી છે. એકંદરે આ જીંદગી કોઈ
અજબ ચીજ લાગે છે.

- ३ जे आभ छे तो भाषुसने नर धटे छे, के तेष्टे केहि अेवुं
पुश्रार्थनुं काम करवुं के जेथी भरवानो लय टणे अने छव
तथा शिवनो अधो भटे.

७६

राह-गजल-शीशोदी.

- आभ्राई मत कर जिन्गी
जिन्गी कीसीकी हुई नहि
आभ्राई कर तुं बंदगी
बंदगी सबीकी हुई सही— आभ्राई०
- १ आदम नतीजा जिन्दगी
फिरस्ता नतीजा बंदगी
जिसमें तेरी राजी रही
करले तुं सौदा वो सही— आभ्राई०
- २ बंगाका बेडा वूर है
जिन्दगाका करना वूर है
पीले बीना नहि तेल है
और बंदगी सब खेल है— आभ्राई०
- ३ जिन्दगीमें होती बंदगी
सनाही हांसल जिन्दगी
नहि तो न कौडी कामकी
दरदी न जुती चामकी— आभ्राई०

૭૬

હંદગી—અંદગી.

હે ભાઈ ! તું આ હંદગીનો ઇશક ન કર. કારણ હંદગી કામની થઈ નથી. તું ઇશ્વરની અંદગી (પ્રાર્થના) નો ઇશક કર. કારણ અંદગી તો સૌની થઈ છે.

- ૧ હંદગીના ઇશકનું પરિણામ મનુષ્ય યોની છે. અંદગીના ઇશકનું પરિણામ દેવ યોની છે. હે ભાઈ ! એ બેમાંથી તને કીક લાગે તેનું ગ્રહણ કર.
- ૨ (પણ જોજો) અંદગીનું ઘર (પાસે નથી પણ) દુર છે. એમાં હંદગીનો ચુરો કરી નાંખવો પડે છે. જેમ તલને પીટ્યા વીના તેલ મળતું નથી, તેમ હંદગીને ચુરો કરી નાંખ્યા વિનાની અંદગી તો માત્ર રમત છે.
- ૩ હંદગીમાં અંદગી થઈ શકે છે, એ હંદગીનું મોટું સાર્થક છે. અંદગી વીનાની હંદગી તો કાઠી કામની નથી. ઓ દરદી ! તેવી હંદગી તો જોડાના ચામડા સાફ પણ ઉપયોગી નથી.

૭૭

રાહ-માઢ.

પાંચાના નહિ તે
 હૈ કાયા બંધાના
 પીંજરેકા તોતા
 તું હૈ બંધાના—

પાંચાના૦

- ૧ કર્મ ભોગ બેઢી જડો તનમેં
 બિન ભોગે નહિ છુટકારા
 હુકમ પાવના જવ જાનના
 નહિ કોઈ રાક્ષસવાલા—

પહચાના૦

- ૨ હાથ નહિ કુછ તોરે તોંમી
માલીક બન તું તાંડતા
જવ લગ હો મોકર નહિ ચલતા
તવ લગ બંધકા બાસા— પહચાના૦
- ૩ કીચે કર્મકા કર સ્તાવા
આગેકા રલ્લ ધોસા
મરન કરલે સાહેબ નામકા
દરદી તોડ જીય ફાંસા— પહચાના૦

૭૭

હેહ—પાંજરું.

હે ભાઈ, તેં જાણ્યું નહિ, કે આ કાયા તો એક કેદખાનું છે ? આ (કાયાશ્પી) પાંજરાના પોપટ, તેં જાણ્યું નહિ, કે તું એ પાંજરામાં એક કેદી છે ?

- ૧ તારા શરીર ઉપર કર્મના ભોગશ્પી બેડી જડી છે, તે ભોગ ભોગવ્યા વગર તારો છુટકારો નથી. જ્યારે ધ્વિરનો હુકમ તારે જવાનો થશે ત્યારે તને (આ દુનીયામાં) કોઈ રાખવા-વાળો નથી.
- ૨ જો કે તારા હાથમાં કાંઈ નથી, તો પણ તું (આ દુનીયામાં) ધણી થઈને ફરે છે. જ્યાં સુધી તું નોકર થઈને નહિ ચાલે, ત્યાંસુધી તારો આ (દુનીયાનો) બંધશ્પી વાસ કાયમ રહેશે.
- ૩ તું તારાં કર્યાં કર્મનો પસ્તાવો કર, આગળની શ્રીકર રાખ અને ધ્વિરનું સ્મરણ કર. એમ કરી, ઓ દરદી, તું તારા જન્મભરણશ્પી જીવના ફાંસાને તોડ.

७८

राह-शीशोटी-जिल्लो-दादरो.

चुसा मैं पौढा दांतसें
अवलसें आखिरी

खारा लगा जब तक मुझे
माना है मीसरी—

चूसा०

१ छील छील के मुंह ताराज हुआ

लालच लहेजतकी
होती चली कमती सरह
ख्यालात दिले नहीं—

चूसा०

२ कुचाभी मैं छोड़ा नहीं
गलपन का हो गुलाम
छोड़ा जबी गलपन मुझे
समजा मैं हो हैवान—

चूसा०

३ दिल रंजका जो फायदा
खुश बक्तिमें नहीं
कड़वाई की मीठाईजो
मिठाईमें नहीं—

चूसा०

४ सहिये मुझे अब कौल देा
मिटाने भूखको
दरकार रही अब जिवन्गी
खप्पर फनसो—

चूसा०

५ तेरना निकारी चोटसें
जि ले दौड रहा
दौड मैं अब यह जहानसें
दिल जरुम बहे रहा—

चूसा०

૭૮

સ્વાદ—શેરડી.

મેં શેરડીના સાંઠાને મારા દાંતવડે તેના મુળથી તે તેની ટોચ સુધી ચુસ્યો અને જ્યાં સુધી તે મને ખારો ન લાગ્યો, ત્યાં સુધી મેં તેને સાકર જેવો ગળ્યો માન્યો. (આ દુનીયાનો સ્વાદ મને ખારો ન લાગ્યો ત્યાં સુધી મેં ખુબ લીધો.)

- ૧ સાંઠો દાંતથી છોલી છોલીને માંડે મોં છોલાઈ ગયું. મને તેના સ્વાદની લહેજતની લાલચ લાગી હતી. છોલી છોલીને અગાડી વધતાં જે તેની મીઠાશ કમતી થતી હતી તેનો મનમાં મને ખ્યાલ આવ્યો નહિ.
- ૨ મેં તો તેના કુચ પાણુ છોડ્યા નહિ, એવો હું તેના ગળપણુનો શુભામ બની ગયો હતો. પણુ જ્યારે એ ગળપણુ મને છોડ્યો, ત્યારે હું મુરખ સમજ્યો.
- ૩ અરે ભાઈ, હશે. દીલની દીલગીરીમાં જે ફાયદો છે તે દીલની ખુશાલીમાં નથી. કડવાશમાં જે મીઠાસ છે, તે મીઠાશ મીઠાશમાં નથી.
- ૪ હવે મારે કરવું પણુ શું રહ્યું છે ? મારે તો મારી ભુખ મટાડવા માત્ર એ કોળીયા અન્નની જરૂર રહી છે. મારી જીંદગીની જરૂરીયાત મારા કમંડળ ને કોપીનમાં આવી રહી છે.
- ૫ જેમ શીકારીની ચોટમાંથી બચવા, હરણુ જીવ લઈને દોડે છે, તેમ હવે હું આ દુનીયાથી બચવા, નાસી રહ્યો છું. મારા દીલનો ધા વહ્યો ચાલ્યો જાય છે.

वि विध.

७९

राह-गजल-पीलु जिल्लो.

किस्मत निगानी कामकी
कांटा घडीका ज्यों सहि
केरपत सडा बढ फेलसें
कांटा अडा घडी मेलसें—

किस्मत०

१ कर साफ घडी कांटा चला
कर साफ दिल किस्मत फिरा
मत दे बढी किस्मत जिया
तकसीर कांटा नहि सीया—

किस्मत०

२ फुसलाता आदम आपको
दिखला जोशिन्या जोशको
पेनेमें मुंह देखता नहि
कज्जल नजर आता नहि—

किस्मत०

૭૮

નશીબ—નીશાની.

જેમ ઘડીયાળના વખતની નીશાની માટે તેનો કાટો છે, તેમ કરેલાં કર્મની નીશાની માટે મનુષ્યને તેનું નસીબ છે. ઘડીઆળમાં મેલ થવાથી જેમ કાટો અટકી જાય છે, તેમ દુષ્કર્મથી નશીબ અગડી જાય છે.

- ૧ તું ઘડીયાળને સાફ કર એટલે કાટો ચાલવા માંડશે. તું દીલને સાફ કર એટલે નશીબ સુધરવા માંડશે. હે જીવ, તું નશીબને દોષ ન દેઘશ, કાંટાનો વાંક ન કાઢીશ.
- ૨ જોષીને જોષ અતાવી માણસ પોતાના પંડને છેતરે છે. કાચમાં મોં જોતો નથી. એટલે મોં ઉપરનો કાજળ નજરે પડતો નથી. (જોષ અતાવી નશીબનો વાંક કાઢી પોતે નિર્દોષ બની પોતાને છેતરે છે. વીચારણી ચાટલામાં પોતાનાં કૃત્યો જોતો નથી એટલે પોતાનો વાંક જણાઈ આવતો નથી.)

૮૦

રાહ-સ્વમાચિ જિલ્લો.

(બતાવે સહી કોન ગલી ગયો કહાન.)

મેં પોઝું કૈસે દોરી બીના કી માલ
નહિં હાથ લે ફેરી જાય— મેં.

- ૧ સ્વોજ સ્વોજ મેં મનકા લાયો
રખ બરાકે સતર લગાયો
બિન દોરી કામ ન આયો— મેં.

- ૨ શ્રમ કિન્હે ફલ હોત ન નીકો
 હોનહાર બિન સરવસ ફીકો
 સવ સ્વેલ ક્રપા તોહરો— મૈં

૮૦

નશીબ—બળ. (માળા)

અરે, દોરા વીના હું માળા શી રીતે પરોવું (નશીબ વીના હું સંજોગોને શી રીતે સાંધું) ? પરોવ્યા વીનાની માળા હાથમાં લઈ ફેરવી શકાતી નથી (સંધાયા વીનાના સંજોગો કામમાં લઈ શકાતા નથી).

- ૧ માળાના મણકા હું સોધી સોધીને લાવ્યો તેમાંથી સારા સારા વીણી મેં એક હારમાં ગોઠવ્યા, પણ દોરા વીના કામ ન થયું. (સોધી સોધી સંજોગો મેળવ્યા, તે પદ્ધતીમાં ગોઠવ્યા, પણ નશીબ વીના તે વીખરાઈ ગયા.)
- ૨ માત્ર મેહેનતથી સાંડે ફળ સાધ્ય થતું નથી. લખીત-વીના બધું લુપ્ત છે. હે પ્રભુ ! બધો ખેલ તારી કૃપા પર આધાર રાખે છે.

૮૧

રાહ-શીશોટી-જિલ્લો-દાદરો.

ફકવાલમેં જો નહિ લીલા
 કોઈ દેયગા નહિ
 ફકવાલમેં જો હૈ લીલા
 કોઈ લેયગા નહિ—

ફકવાલ૦

- ૧ આયાસ બિના આકે મિલે
ઈકબાલ ઘોઢિ હૈ
મિલનૈમેં જો આયાસ લગે
નહિં ઈકબાલ હૈ— ઈકબાલ૦
- ૨ ઈકબાલ કીયા નહિં કોઈને
તેરા કીયા હી હૈ
કરવે અમિ કુછ કામ પેસા
સહિ ઈકબાલ હૈ— ઈકબાલ૦

૮૧

નશીબ—લેખ.

હે ભાઈ ! જે નશીબમાં લખ્યું નથી તે કોઈ આપશે નહિ.
જે લખ્યું છે તે કોઈ છીનવી લેશે નહિ.

- ૧ જે પ્રયાસ વીના આવી મળે તેજ નશીબ. જે મેળવવામાં
પ્રયાસ કરવો પડે તે નશીબ નહિ.
- ૨ નશીબ કોઈનું કરેલું નથી. તેને તેં પોતેજ (પોતાના કૃત્યથી)
કર્યું છે. અરે ! હજી પણ કોઈ સાફ કામ કરી દે. પછી તારા
નશીબની જીતજ સમજવી.

૮૨

રાહ-શીશોટી જિલ્લો-દાદરો.

- દેના ડસે મુશ્કલ નહિ
 જો મિલનેકા સહિ
 દેના ડસે હારેકલ હૈ
 જો મિલનેકા નહિ— દેના૦
- ૧ દેને લેનેકા કાયદા
 કીયા હૈ જો કિરતાર
 તોડનેકો ઘ ચાહાતા નહિ
 હોનેકા હોનહાર— દેના૦
- ૨ મત સતા સાહેબકો તું
 હો દુઃખસેં બેજાર
 કરની કીઈ સો ભોગલે
 હો આગેકો હોશીયાર— દેના૦

૮૨

નશીબ—કાયદો.

જે મળવાનું છે તે આપવું ઇશ્વરને મુશ્કીલ નથી. જે મળવાનું નથી તે આપવું તેને પણ મુશ્કીલ છે.

- ૧ ઇશ્વરે આપવા લેવાનો કાયદો ઘડ્યો છે. અને તેથી થવાનું નિર્માણ થયેલું હોવાથી પોતે તે કાયદાને તોડવા માંગતા નથી.
- ૨ દુઃખથી કાયર થઈ તું ઇશ્વરને સતાવીશ નહિ. જે કરણી કરી છે તે તું ભોગવી લે, અને આગળને માટે ચેતંત થા.

૮૩

રાહ-દેશી-જિલ્લો.

ગિરતી મિટીયાં મોરે ઘરકી

લગી હિલન ભીંત સબ જગકી— ગિરતી૦

૧. ચાંદની દ્વાર સબ ઢીલે પડત હૈં
ચોર લુટારે શોર કરત હૈં
હરિ નિંદ મોરે અંકાચનની— ગિરતી૦
૨. ગિરદ ઝુડત મીસર ઓર બાહિર
રંગ રોગાન ઝડકે ભયો આશિર
પનસર બેઠી જ્યો સાસર— ગિરતી૦
૩. લીંપત ગુંપત સાહત ઝુડત
ટેકા ટેકી છાંદત છૂંદત
ચુન લામી ઝાર જતનની— ગિરતી૦
૪. મોહ છુટે નહિ માન્યો જો અપનો
સાયો સિલાયો હો ગયો સપનો
ગિર પડ્યો નાહક તપનો— ગિ તી૦
૫. મન ચેત તું કર તૈયારી
જાનેમેં નહિ હોત સુવારી
મીલે મોરલીધર ગિરધારી— ગિરતી૦

૮૩.

ધડપણ—૩૨.

મારા ધર (દેહ) ની માટી ખરવા લાગી છે. તેની બધી જગ્યાની ભીંત હાલવા લાગી છે.

- ૧ તેનાં બારી બારણાં બધાં બીલાં પડવા માંડ્યાં છે, અને ચોર લુંટારા (વૃદ્ધાવસ્થાના ઉપદ્રવો) ઘોંઘાટ કરી રહ્યા છે. મારી આંખની નીંદ્રા તેમણે હરી લીધી છે.
- ૨ દેહની અંદર અને બહાર ધુળ ઉડે છે. (ચામડીના) રંગ રોગાન ઉડી જઈ આખર થવા આવ્યા છે. જાણે ખાખરાના ઝાડ ઉપર પાન-ખર રૂતુ બેડી ન હોય !
- ૩ દેહને લીંપતે ગુંપતે, ઝાપટતે ઝુપટતે, ટેકા દેતે, છાંદા મારતે, પણ જાણે તેને જરની માફક સાચવણીનો સળો લાગ્યો છે. (સાચવણીથી ક્ષીણતા રોકાતી નથી.)
- ૪ જે દેહને માહરી કરીને માની છે, તેનો મોહ છુટતો નથી, જો કે તેને ખાધું ખવરાવ્યું તેતો સ્વપ્ના જેવું થઈ ગયું છે. જો હવે દેહ પડે તો ખેદ કરવો નકામો છે.
- ૫ હે મન, તું હવે જાગ (મોહનીંદ્રા છોડ) અને અહીંથી ઉપડવાની તૈયારી કર. અહીંથી જવામાં તને નુકશાન નથી. ઉલટા ભગવાન મળશે.

૮૪

રાહ-ગજલ ફ્રીફોટી.

ચાતલ હુઆ સબ કામસે
 કહેતા મેં કરતા બંદગી
 ફુસલા રહા નિસ્તાનકો
 સલાતા માલીક જિન્દગી—   ચાતલ૦

- ૧ દેવાર હુઆ વફાન મેનલ
 આઈ જઈફો ગઈ સાનલ

- સુરત ભલી કરને કિસમ
બંદગી હવાકી પે ફૈસમ—   બાતલ૦
- ૨ તાકત બદન ઔર જે નકી
દેલી લજત ચૈન કી
ચોચા રહા સીના ગયા
અહ્લાકો સમજાને ચલા—   બાતલ૦
- ૩ દેના સો પાના હૈ સહિ
મકસદ યહી કુદરત રહી
કૌડી ફુટી દે નામકા
પાના રહા કયા चीजभी—   બાતલ૦

૮૪

ઘડપણ—અંગી.

ન્યારે અધાં કામ કરવામાંથી તું રદ ખાતલ (અશક્તિવાળો)
થયો, ત્યારે, ઓ મુખ, તું કહે છે કે, હું ઇશ્વરને ભળું છું!
અરે, માણસને તો તું ફેસલાવી રહ્યો. હવે ઇશ્વરને
ફેસલાવવા ચાલ્યો.

- ૧ ન્યારે તારો ચહેરો ઘોર નેગ થયો, તારી ખુબસુરતી ગઈ.
ને ઘડપણ આવ્યું, ત્યારે ઇશ્વર ભજન કરવા લાયક તારી
સુરતના નમુનાનું તો શું કહેવું?
- ૨ તારા શરીર અને મગજની શક્તિ ખરચી તેં એશઆરામનો
સ્વાદ લઈ લીધો. હવે ન્યારે સીનાનું જોર ગયું ને દેહનું
ખોખું રહ્યું, ત્યારે તું ઇશ્વરને સમજાવવા ચાલ્યો.
- ૩ ઓ ભાઈ! જેવું આપવું તેવું પામવું. એજ કુદરતનો નીયમ
છે. કિંમતમાં ફુટેલી કોડી આપીએ તો પછી લેવાનું શું હોય?

૮૬

રાહ-સીંશોટી જિલ્લો-દાદરો.

- અલેફ બેકે પઢનેલે લલ્લુ બાંચ નહિ સકા
તો લલ્લુ બેકે પઢનેલેમો કયા યોયના નકા— અલેફ૦
- ૧ પઢના યહિ બઢના કલ્લમ મંજીલ પાઠના
જાકે મંજીલ આપના મહબુબ પાવના— અલેફ૦
- ૨ મંજીલ સર્વી ફેલ મિસ્મકા હરેકલ જાવના
સાલી રહા જો સ્તતા નાહક માંગના— અલેફ૦
- ૩ વલતા નહિ જિસ્સે દરદ મુકશા ન કામકા
મિલતા નહિ જિસ્સે જલ્લ મુલ્લાં ન માલકા— અલેફ૦

૮૫

ધર્મ—અક્ષર.

- જો તું અલેફ બેના અક્ષર લખીને શબ્દ વાંચી ન શક્યો,
તો શબ્દ લખીને તું શા કાયદો કાઢવાનો ?
- ૧ લખવું તો એનું નામ કે જે લખીને આગળ વધાય અને
પોતાની મજલ કપાય અને છેવટમાં મજલને છેડે જઈ
પ્રભુને મળાય.
- ૨ બધા ધર્મ, નામે એવા છે કે જેને પરખી જોવા મુશ્કેલ છે.
જે માંગવામાં, હાથ ખાલી રહ્યો તે માંગવું શા કામનું ?
- ૩ જે દવાથી દરદ ન દબે તે દવા કામની નહિ. જે ગુરૂથી ધન્ય
જલ્દી ન મળે તે ગુરૂ કામનો નહિ.

૮૬

રાહ-ગજલ-શીશોટી.

મજબ ન હો કોઈ કિસ્મકા

મતલબ હમે ઝસ્સે નહિ

નમસ્તે નહિ દો કિસ્મત

હમ તુમ સબી એકહી સહી—

મજહબ૦

- ૧ જુદાઈ સબ યહ જાનની
કરની મુતાબિક યાંદગી
શાંખર સબી એક સાંદગી
મેફીલ મિલી જબ યાં કો—

મજહબ૦

- ૨ જંગલ જહી કઈ લગ રહી
લે તોડ તુમે માફે, સહી
દરદો નહિ સબકે વહી
મજહબ નહિ સબ એકહી—

મજહબ૦

૮૬

ધર્મ—જુદા.

ભલેને ધર્મ ગમે તે જાતનો હોય મારે એથી કામ નથી.
પ્રભુ એ જાતનો નથી. અમે તમે બધા એકજ છએ.

- ૧ જે જુદાઇ છે તે બધી આ જગતની છે. અને તે અહીંની
કરણીને લઇને છે. આખર જ્યારે ઇશ્વરને ત્યાં મેદની મળશે
ત્યારે તો બધું એકજ છે.
- ૨ જંગલમાં ભાતભાતની જડીબુટ્ટી લાગી છે. તેમાંથી તને માફક
હોય તે તોડી લે. બધાના રોગ એક નથી તેમ બધા ધર્મ
પણ એક નથી.

૮૭

ગરબી.

મેં તો લીધું છે સત્યનું વ્રત

અસત્યની બાધારે

મન કર્મ વચન સહુ એક

બીજી બધી ગાથારે—

મેં તો

સાખી.

૧ યાફં મુજને સત્ય જેમ

અવર નહિં કેા તેમ

સત્ય થકી બંધાયેલો

નહિં સત્ય વિનાની રેન—

મેં તો

૨ સત્યે ચાલતાં દુઃખ જે

આવી પડે શીર તુજ

વેઠી દ્રઢ મન રાખવું

છે વ્રત તપની એ ગુંજ—

મેં તો

૩ આ વ્રત આખી જીંદગી

પાળવું રાખી પ્રેમ

ઉઝવવું પર લોકમાં

જ્યાં સત્યથી કુશળ ક્ષેમ—

મેં તો

૮૭

સત્ય વ્રત.

મેં તો સત્યનું વ્રત લીધું છે. મારે અસત્યની બાધા છે. મારે મન, કર્મ, અને વચન સહુ એક છે. બીજી બધી વાત મારે નકામી છે.

જેવું મને સત્ય પ્યાડું છે, તેવું બીજું કાંઈ નથી. હું સત્યથી બંધાયો છું. મારા પર સત્ય વીના બીજી લગામ નથી.

૨ સત્યને માર્ગે ચાલતાં, માથે જે દુઃખ આવી પડે, તે વેડી મન દૃઢ રાખવું. સત્યરૂપી તપની એ કુંચી છે.

આ વૃત પ્રેમ રાખીને આખી જીંદગી પાળવું ને પરબોક્ષમાં જઈ તે ઉઝવવું, ત્યાં સત્ય બધી વાતે શ્રેયકર છે.

૮૮

રાહ-શીશોદી-જિલ્લો.

મારનેસેં મરના હૈ ભલા

જીનેસેં જીલાના

પીનેસેં પાના હૈ ભલા

સ્નાનેસેં સ્નીલાના—

મારનેસેં

૧ જબ તક તું જીતા खुद લીયે

મંજીલ રહીં બડી વૂર

જબસેં તું જીગા ઓર લીયે

કદમોં કરીબ હજુર—

મારનેસેં

૨ હોના બડા મુશ્કિલ હૈ

ન હોના ઉસ્સે મુશ્કિલ

હોના ન હોના હો રહા

સબ કુછ હુઆ હાંસિલ—

મારનેસેં

૮૮

અહીં—નાશ.

ખીજને મારવા કરતાં જાતે મરવું સાઈ છે, જાતે જીવવા કરતાં ખીજને જીવાડવું એ સાઈ છે. પોતે પીવા કરતાં ખીજને પાવું એ સાઈ છે, અને પોતે ખાવા કરતાં ખીજને ખવડાવવું એ સાઈ છે.

- ૧ જ્યાં સુધી તું તારે પોતાને માટે જીવે છે, ત્યાં સુધી તારી મુસાફરીનો છોડો ધણે છોટે છે. જ્યારથી તું ખીજને માટે જીવીશ, ત્યારથી તું પ્રજાના પગની પાસે પાસે જતો જમશ.
- ૨ આ ભાવ થવો (કેહું ખીજને માટે જીવું છું તે) અહુ મુશ્કીલ છે. પણ એ ભાવ જતો રહેવો (હુંપદ જતું રહેવું) એ એથી પણ વધારે મુશ્કીલ છે. જ્યારે એ બંને સ્થિતી શમી જશે, ત્યારે મળવાનું બધું મળી રહ્યું સમજવું.

૮૯

રાહ-દેશી-જિલ્લો-ત્રેતાલ.

પરદેશી માલી ભૂમી લે પહેચાન
ફિર બાગ લગા બાગવાન—

પરદેશી૦

- ૧ દેહ ભૂમિમેં રેતી કંકર
મંટ ચમરીયાં કાંટે શંખર
સબ સાહિત કરની સમાન—

પરદેશી૦

- ૨ સાફ કીયે બિન પેહ ન લગબો
બિન સીંચે જલ ફુલ ન યિલબો
કર જન્મ મનુષ્ય પ્રમાણ—

પરદેશી૦

૩ ધરિ વિવેન, દુર્મતી કાટો
કરિ રુષાય નીકે બીજ દાટો
હરી પાસાં ફલ ફુલ પાન— પરદેશી૦

૮૮

સંસ્કાર—માળી.

ઓ પરદેશી માળી (જીવ), તું પ્રથમ તારી જમીન (દેહ) ને ઓળખ ને પછી તેમાં યાગ બનાવ.

- ૧ તારી દેહરૂપી જમીનમાં, રેતી, કાંકરા, ભંટ, ચમરી, કાંટા અને ઝાંખરાં ભર્યા છે. એ બધી (દુર્મતીની) સાહીત્ય તારી પાછલી કરણી (સંસ્કાર) પ્રમાણે આવી મળી છે.
- ૨ જમીન સાફ કર્યા શીવાય (દુર્મતી દુર કર્યા શીવાય) ઝાડ નહિં લાગે (જ્ઞાન નહિં ચોટે). (સતસંગરૂપી) પાણી પાયા શીવાય પુત્ર (સુબુદ્ધી) નહિં ખીલે. હે ભાઈ! તારો માનવજન્મ સફળ કરી લે.
- ૩ વીવેક ગ્રહણ કરી જે તારાં ખરાબ સંચીત છે તેને તું કાપ. પુરુષાર્થ કરી સારાં બીજને તું વાવ. હરીની કૃપા થયેથી તેમાંથી છોડ ઉગી તેને ફલપુત્ર ને પાન આવશે.

९०

राह-गजल झींझोटी.

- जहां म्याद बिन बातें नहिं
बिन म्यादि होना क्या सबब
बोना सो पाना है जहां
बिन बोए रुहाना क्या सबब— जहां०
१. नसानका होता बंदर
होता दरखतोंका पत्थर
करनी बिना होता नहिं
देने बिना पाता नहिं— जहां०
२. पैदाई से कोईथा जईफ
बोके लगा खाना शरीफ
सुरज भी चांदा सब बंधा
बिन बांधे कोई नहिं संधा— जहां०
३. जो है सो तुं करके हुआ
करके तुं होगा औरभी
मालुम नहिं अरजी तेरी
सुनले सिया बिन म्यादभी— जहां०

६०

कुंदरत—मुदत.

ज्यां मुदत पीना वात नथी त्यां मुदत पीनाना सा भाटे
थवुं ? ज्यां वातीअे तेज भेणववानुं छे, त्यां वाच्या पीना
भेणववानी दृग्छा सा भाटे राखवी ?

- ૧ (જીવ) મનુષ્યમાંથી, વાંદરો થાય છે. ઝાડમાંથી પથ્થર થાય છે. એ કાંઈ કરણી વીના થતું નથી. આખ્યા-વીના કાંઈ મળતું નથી.
- ૨ કોઈ જન્મ્યો ત્યારથી ધરડો હતો ? સીતાફળી વાવીને કોઈએ તરત સીતાફળ ખાધું ? સુરજ ને ચંદ્ર બધા કાયદાથી બંધાયેલા છે. બંધાયા વગર કોઈ સંધાયું નથી.
- ૩ હે ભાઈ ! અત્યારે જે તું છે તે કરણી કરીને થયો છે. હવે કરણી કરીને એથી બીજો પણ તું થઈશ. એ કોને ખબર છે, કે ઇશ્વર તારી અરજી મુદત થયા પહેલાં પણ ધ્યાનમાં લઈ લે ?

૯૧

રાહ-પીલુ-જિલ્લો.

જબી વાલે- સબીકા પક
તબી ફરજંદ સબી નહિં પક
કીયી કરની હુઆ તૈસા
રહા પક નૂર સબી વૈસા—

જબી૦

- ૧ ગીરા આસ્માન હુઆ ફૈન્સાન
બના હૈવાન રરખતે રાન
મીટ્ટી પરબત ભયા નાનાન
સબીમેં પક વહી રગવાન—

જબી૦

- ૨ બદલ દાનત હુઆ નાપાક
બદી દાનત હુઆ બદમાશ
સડી દાનત સડા સંડાસ
વહી માલિક જુદા લઝ્બાસ—

જબી૦

૩ મણી ઝઘોં જૂસ સહત કરતી
ફુલોંકી વાસ કિસમોંકી
શલક સબ દેશ મજા કરતી
અકલ તેરી જો દરદીકી—

જશી૦

૯૧

કરણી—જન્મ.

જો કે બધાનો પિતા એક છે, પણ તેનાં બધાં છોકરાં એક નથી. જેણે જેવી કરણી કરી તે તેવું થયું. બધામાં ચૈતન્ય એક રહ્યું.

- ૧ જીવ, ઉપરથી નીચે પડી, માણસ થયો, તેથી નીચે ઉતરી પશુ થયો. જંગલમાં વૃક્ષ થયો, માટી થયો, પર્વત થયો, અને પથ્થર થયો. પણ બધામાં ઈશ્વર એકજ રહ્યો.
- ૨ તારી દાનત બદલાઈ કે તું અપવિત્ર થયો. દાનત બગડી કે તું બદમાશ થયો. દાનત સડી કે તું સંડાસમાં સડ્યો. બધામાં ઈશ્વર તેજ રહ્યો. માત્ર વેશ બુદ્ધો થયો.
- ૩ માખી જેમ જાત જાતના ફુલોનો રસ ચુસી મધ કરે છે, તેમ આ પ્રભુ ! આ ચિત્રવિચિત્ર સૃષ્ટીમાં તારી આપેલી અક્કલથી બધામાં તને નીહાળી દરદી આનંદ કરે છે.

૧૨

રાહ-પીલુ-જિલ્લો.

મહી બુરી લગી સબ चीज
नहिं रखत नहिं जो चीज
महली जादे परस्ताना
बुरी जादे दोजख खाना—

મહલી૦

૧ જહાં સબ રસ રહા એક સાંઠ
વહાં એક રસ બુઝા કયા વહાં
સબી રસકા વ રસ દરિયાવ
વહે ઉસસેં મિલે ફિરઆવ—

મહલી૦

૨ કટોરા એક પરખ તુજ પાસ
ભર રસ પી સમજકી સાથ
બના વેંગા તુમે વૈસા
પીયે રસ તું અગર જૈસા—

મહલી૦

૯૨

ત્રિગુણ રસમય.

અધી ચીજમાં સાઈ નરસું ભર્યું છે. જે બીજમાં નથી તે
ઝાડમાં પણ નથી. ન્યાં સારાનું પ્રમાણ વધારે તે સ્વર્ગ.
નરસાનું વધારે તે નર્ક.

૧ ન્યાં અધા રસ (ગુણ) એક સરખી રીતે (એટલે પોતાના
પ્રમાણમાં) રહ્યા છે, ત્યાં અધું એક રસજ છે. ત્યાં બીજું શું
હોઈ શકે? અધા રસોનો ધધિર પોતે દરીયો છે. એમાંથી
અધા રસ વહે છે ને તેમાં પાછા આવી મળે છે.

- २ हे बाब ! तारी पासे परभ इपी ओक वाडके छे तेभां सभजनी
साथे रस बरी तुं पी. जेवे रस तुं पीश तेवा तने ते
अनापी देशे.

९३

राह-कौशीया.

- घन घन नहि बुंद जाते बुंदियां
घन घन नहि वृक्ष गिरि चंदनायां
तन तन नहि नेपथ्य कहान कुंवर
मन मन नहि भक्त नारद नेवर— घन०
- १ जैसी वृध मलाई काढत वृध कढकर
कुंदन होत अग्निमें पडकर
फुल पेड रस दोह छान कर
मध सब फुल रस चूसी चूसी कर— घन०
- २ तैसे बनत मनखा तन दुर्लभ
लक्ष चौरासीमें फिर फिर कर
चलान चाहे नभ शशी ऋषि सम
चल यम नियम शम दममें रहेकर— घन०
- ३ जीत शत्रु मन बुद्धि अंकुश बल
भीतर नाद सोऽहं नित्य सुनार
आये मिले उत्समें रहे बरकर
नाहि मिले कनवा नहि कर कर— घन०
- ४ काल बिता कमल जल बत रह
ताक नेतान प्रभु पंकज पद पर

દુઃખ બિન સુખ નહિ સુખ સમસકર
દરદી ઉતર ભવ પાર કમર કસ—

ઘન૦

૯૩

મનુષ્ય જન્મ.

અધા વરસાદમાં સ્વાતીનક્ષત્રની શુંદ હોતી નથી. અધા વનમાં મલયાગીરી ચંદનનું વૃક્ષ હોતું નથી. અધાને ત્યાં કહાન કુંવર જન્મતો નથી. અને અધાના મનમાં નારદમુનીના જેવી ભક્તિ હોતી નથી.

- ૧ જેમ દુધને ખુબ ઉકાળીને મલાઈ કાઢે છે, જેમ સોનું અગ્નિમાં તવાઈને કુંદન થાય છે, જેમ ઝાડનો રસ દોહોવાઈ, છણાઈ, પુલ થાય છે અને જેમ અધા પુલનો રસ ચુસાઈ મધ થાય છે,
- ૨ તેમ લક્ષ ચોરાશીમાં ફરી ફરી આ દુર્લ્ભલ મનુષ્યદેહ બને છે. વળી હે ભાઈ, જે તારે આકાશમાં ચન્દ્ર અને સપ્તરશ્મીની પેઠે ચળકવું હોય તો યમ, શમ, દમના નીચમ પાળી તું ચાલ.
- ૩ મન શત્રુને બુદ્ધિશી અંકુશના બળથી તું જીત, રોજ અંદરનો સોડહં નો નાદ સાંભળ, આવી મળે તેમાં વહી, જીવન પુરું કર અને જે ન મળે તેની દરકાર ન કર.
- ૪ આ દુનિયામાં જળકમળવત રહી વખત વીતાવ, પ્રભુના કમળપદ ઉપર નીશાન તાક, ખુબ સમજ કે દુઃખ વગર સુખ નથી. હે દરદી, કેડ યાંધી તું ભવસાગર તર.

૯૪

રાહ-ગજલ-શીશોદી.

મત બન ગુરુ હો રહે ચેલા
જગ જહ ચતનના મેલા
જહાં ચૈતન કીન્હ પસારા
જહ રુપ ધરી કઈ ન્યારા—

મત૦

૧ પશુ પક્ષી નર અવતારા
શુદ્ધ ભૂમી ભાર જગારા
જહ ચતનના સહીયારા
સંયોગ વિયોગ ડાહ્યારા—

મત૦

૨ બીન જિય જહ મૃત સમાના
બીન જહ જિય પવન પ્રમાણા
ભોગ ભોગત જિય જહ દ્વારા
નિજ કરનીકા વિસ્તારા—

મત૦

૩ ઘટ માલ છૂટ સબ જાતી
જબ ચીજ સમજમે આતી
તબ શિષ્ય ગુરુ નહિ માંતિ
દરદી સબ ઇકદી પાંતિ—

મત૦

૯૪

ગુરુ—ચેલો.

હે ભાઈ, તું ગુરુ ન થા, પણ ચેલો થકને રહે. આ જગત,
જડચૈતન્યનો મેળો છે. જેમાં ચૈતન્યે જુદા જુદા જડરૂપ
ધારણ કરી પસારો કર્યો છે.

- ૧ પશુ, પક્ષી, મનુષ્યનાં અવતારમાં, તેમજ ઝાડ અને પૃથ્વી ઉપરની અપાર એવી બીજી ચીજોમાં, જડ અને ચૈતન્યનું સહીયાઈ છે. અને તેનો ઉપચાર તેના સંયોગ અને વીયોગમાં છે.
- ૨ જીવ વીના જડ મરેલા જેવું છે અને જડ વીના જીવ પવન જેવો છે. જડની મારફત જીવ ભોગ ભોગવે છે અને એ બધા પોતાની કરણીનો વિસ્તાર છે.
- ૩ જ્યારે વસ્તુ સમન્વય છે, ત્યારે બધી જગતની ઘટમાળ છુટી જાય છે. ત્યારે ગુરૂશીષ્યનો ભેદ રહેતો નથી. ઓ દરદી ! બધું એક હારમાં આવી જાય છે.

૯૫

રાહ-ચીંતાટી-ગજલ.

શરિકલ સમંતા ઉસ્કો
 ઉસ્સે બડા મુશ્કિલ વો
 હોતા જો જિય જડમેંસોં— મુશ્કિલ૦

૧ જડ બી જમી જડ બોયા
 સિંચા જડ પાની સોં
 ધૂપ હવા જડ લાગી ઉસ્કો
 ડગા છોડ જિય હોકો— મુશ્કિલ૦

૨ નહિં જિય જમી બી પાની
 નહિં ધૂપ હવા લ્યો છાની
 જડ મિલ કહાંસે જિય આની
 બિન કારન કાર્ય ન જાની— મુશ્કિલ૦

૩ રહા વૃક્ષ માર બી ગોતા
 બી રહા વૃક્ષમેં સોતા
 જડ જિય જિય જડ હોતા
 દરદી નહિ છાલ ન છોતા— ારકલ૦

૯૫

જડ—ચૈતન.

તેને (પ્રભુને) સમજવો તે મુશ્કીલ છે અને જે જડમાંથી
 જીવ થાય છે તે સમજવું એ એથી પણ વધારે મુશ્કીલ છે.

- ૧ જડ ખી ને, જડ જમીનમાં, વાવ્યું અને તેને જડ પાણીથી
 સીંચ્યું, વળી જડ તડકો અને જડ હવા તેને લાગ્યાં અને
 એમાંથી છોડ, જીવ થઈને ઉગ્યો.
- ૨ જમીનમાં, ખીમાં, કે પાણીમાં, જીવ નથી. તેમ તડકામાં કે
 હવામાં પણ નથી. ગમે તો, એ સર્વેને છણી જુઓ. ત્યારે
 બધા જડ પદાર્થો ભેગા થઈ જીવ ક્યાંથી લઈ આવ્યા ? જે
 કારણમાં ન હોય તે કાર્યમાં આવ્યું જાણ્યું નથી.
- ૩ ખીજમાં વૃક્ષ કુબ્જી મારીને રહેલું છે. વૃક્ષમાં ખી સુધી રહ્યું
 છે. જડ, જીવ થાય છે અને જીવ જડ થાય છે. ઓ દરદી !
 જે છાલમાં નથી તે છોતરામાં ન હોય.

